

A FAJI KÉRDÉS ÉS A MAGYARSÁG.

A címben foglalt probléma aktualitása érthetővé teszi, hogy folyóiratunk közönségét tájékoztatni óhajtjuk mindarról, ami biztosat és megbízhatót róla tudni lehet és érdemes. Hogy olvasóink a tényleges viszonyokat megismerve, nyugodtan elfordulhassanak azon zavaros forrásoktól, melyeket a hírlapirodalom és pártpolitika épp ezen problémát illetőleg táplál. Emellett azonban saját foglalkozásom, a történettudományi érdeklődés is ösztönzött a magyar faji kérdésnek egy ily, általános szempontból való megtekintésére, mert hisz nemzeti történetet nehéz volna anélkül művelni, hogy a nemzeti egyéniségnek öröklött és örökölhető tulajdonságait, s magának a nemzeti leszármazásnak lehetőségét és módját ne ismernők. A régi liberális történet szemlélet, a meglévőből élő időknek optimizmusával, megelégedhetett a politikai, hadi, újabban gazdasági események előadásával és bár ennek kereteiben a történet folyását szét tagolta is nemzeti egyéniségek, népek és államok szerint, mégis az egyes nemzeti folyamatokban nem volt képes egymástól lényegileg különböző képsorozatokat, nemzeti egyéniségek szerinti differenciálódást látni, s ehhez képest történetfilozófiájának is alapja az emberi természet identitása, ugyanazonossága volt. Ezen liberális felfogás szerint az emberek természete különböző korokban és helyeken annyira ugyanaz, változatlan, hogy egy és ugyanazon gazdasági, politikai, klimatikus tényezők, például tenger közelsége, vadakban gazdag vidék, rabszolgaság, polgári szabadság stb. ugyanazon módon hatnak különböző népekre. Ezzel szemben a történetkutatás csak újabban jutott oda, hogy fenntartva ugyan az emberi identitás elvét, mégsem hiszi el többé, hogy a tenger közelsége *minden* népből, mely véletlenül, vándorlásai során a nagy víz mellé kerül, föníciait, görögöt vagy angolt tudna csinálni. A valóságban az egyik nép, éppen a benne rejlő népi, faji tulajdonainál fogva megmarad a tenger mellett, hova sorsa vetette és földje terméketlenségével nem törődve, a vízből és a vízen teremt új, hatalmas kultúrát, holott a másik nép, kedvezőtlen faji összetételénél fogva, siet el a partokról, melyek neki semmit nem mondanak és mindenkor zárt könyv maradnak. Azaz a népek kultúráját nem tisztán események és külső viszonyok, miket milieunek neveznek, határozzák meg, hanem legfőképpen maga a nép, ennek belső tulajdonai, melyeket vagy örökölt, vagy hosszú vándorlásban szedett magára. A mai hazába költözés előtt a magyar nép is lakott tenger mellékén és mégsem lett belőle tengeri hajós és kereskedő; maradt annak, minek született, a puszta lovasának. Csak a liberális történetfelfogás, amint most jellemeztem, kiálthatta Kossuth Lajossal: Tengerre magyar! és csak a faji tulajdonok elmellőzésével lehetett ki-

vihetőnek tartani, hogy az alföldi magyar versenyre keljen angollal és hollandussal, ez évszázados benső barátaival az Óceánnak.

Faji tulajdonságokról lévén szó, az öröklés problémája merül fel, ezt nem egyéni leszármazásra, hanem nemzedékeknek egymástól örökölt tulajdonaira értve. A magyar népet illetőleg ezt a kérdést talán akkép formulázhatnók: lehetséges-e az, hogy a magyar nemzet századok folyamán egymásból leszármazó nemzedékekből állott és hogy ennél fogva e vérrokon nemzedékek ugyanazon örökletes tulajdonokat állították a nemzeti műveltség szolgálatába? Más szóval: Árpád ivadékai vagyunk-e, megáldva egy ősfiatall, egészséges nemzedék erejével és tehetségével, de egyúttal megterhelve azokkal a betegségekkel is, melyek harminc közbeeső nemzedékben kellett hogy kifejlődjenek, vagy, ellenkező esetben, vajjon ezen ezer év alatt nem változott-e meg a nemzet vére olyannyira, hogy a mai korok magyarjában az ősi folyadékunk tán ezredrésznyi csöppjét is hiába keresnők? E kérdés a nemzeti történet kedvelőjét igen-igen közelről érdekli, de mielőtt megpróbálnók, hogy válaszoljunk rá, tisztába kell jönnünk azzal, hogy mennyiben használhatjuk a megoldásnál a faj és öröklés fogalmait.

Ít az exakt névvel megtisztelt természettudományokhoz kellene fordulnunk, elsősorban az öröklés disciplináihoz: az anthropológia egyes részeihez, fajbiológiához, fajhygiénéhez. Távol legyen tőlem, hogy laikus létemre e fölöttébb tisztelt disciplinák értékéről, haladásáról vagy esetleg hátramaradásáról nyilatkozzam, de megmaradva a fönt körvonalazott *történeti* kérdésnél, ennek megoldásához a természettudományok illető ágai édeskeveset nyujtanak. Az emberiségnek valóságban lejátszódó, történeti életét lehetetlenség a természettudomány logikus törvényei alá igazni, s innen van, hogy ez a történetkutatásnak inkább csak negatívumokat tud szolgáltatni, még akkor is, mikor maga a fejlettség magas fokán áll és saját kebelében egyöntetű, elismert nézetekkel bír. Ezt pedig a faji kérdésekkel foglalkozó tudományágakról nem mondhatjuk el. Kiindulópontul fogadjuk el a faj fogalmának bármely általános meghatározását, például a faj nem egyéb, mint olyan embercsoport, mely *öröklött* külső és belső tulajdonai által minden más embercsoporttól meg van különböztetve és amelyből mindig hasonló embercsoport származik — vajjon minő nyereséggel jár számunkra, a történeti élet szemléelőire ez a meghatározás, mikor tudjuk, hogy a valóságban ilyen zárt, minden mástól megkülönböztetett embercsoport nem létezik, s talán még a kő- és bronzkorszakban sem létezett! És mikor tudjuk, hogy e megkülönböztető testi tulajdonokat illetőleg sincsenek a tudósok egy véleményen, annál kevésbbé a lelkiek dolgában. Ha egy fajbiológia vagy „racetudomány“ leírásait olvassuk az egyes fajok lelki ismertetőjeleiről, mintha csak francia vagy német sovíniszta vezérekkeket olvasnánk, lelkes irodalmi termékeket, tudományos alapnak teljes híjával. A testi tulajdonoknál könnyebb volna a dolog: itt meg annyi a jellemző testi tulajdonság, elkezdve a csak nehezen, tudományos műszerekkel lemérhető arc- és koponyaméretektől, egészen a laikustól is felismerhető alak, haj és bőrszínig, orresontig és fülcimpáig, hogy ezek közt a tudósok kedvükre válogathatnak és ezt vagy azt tarthatják kizárólag, feltétlenül jellegzetesnek. Ugyanazon arképet különbözö fajoktól különböző fajok leszármazottjának jelentik ki, ami már magában véve is kétséget támaszt az adatok felhasználhatósága és praktikus

értéke iránt. Az itt uralkodó zürzavarra leginkább jellemző, hogy a szak- tudósok még abban sem tudtak megegyezni, minő fajok laknak Európában, amely pedig a földtekének mindenkitől ismert és ugyancsak átkutatott, sőt legkisebb kontinense. Az angol Ripley 1899-ben három európai fajt vett fel: a tisztára szőke teutont, az alpin-fajt vagy keltát, kék szemekkel és barna hajjal és a tisztára barna középtengerit. Felosztása azonban, melyet ő egyéb, korábbi felosztások helyébe állított, nem talált általános elismerésre, az egyik legújabb ilyenmű szerző, Hans Günther már négy fajba sorolja az európaiakat, megkülönböztetve 1. magasnövésű, hosszúkoponyájú, szőke északiakat, mi körülbelül ugyanaz, mint a teuton, vagy germán és árja; 2. kistermetű, hosszúkoponyájú, keskenyarcú, de barna nyugatiakat, ami a mediterránnal egyezik meg; 3. igen nagy termetű, rövidfejű, keskenyarcú, barna dináriakat, a Dinári-hegységről elnevezve, honnan ez az emberfajta szinte szemelláthatólag terjed ma is még Ausztrián, Bajorországon, Lombardián át északra és nyugatra, magába olvasztva és keverve az északi és nyugati fajokat, s végül 4. a keleti faj tagjait, kik alacsony, formátlan zömöktermetű, szélesképű, barna népség, lakója Európa keletének, ahonnan lassan, de a nemtelennek abszolút biztosságával terjed nyugat felé, hogy felfalja, magához hasonló alacsonyrendűvé tegye a nemes szőkét és a majdnem oly nemes nyugatit. Egy csak a napokban megjelent újabb felosztás elfogadja az északi, nyugati vagy középtengeri és dinári fajokat, de már az alacsony keleti fajtól kettőt csinál: egyik a Franciaországtól Ausztriáig honos, barna alpinus, a másik Ausztriától és Németországtól keletre a többnyire szőke, de egyébként formátlan, alacsonytermetű, testi-lelki fejlődésre többé-kevésbé képtelen keleti faj.

Amilyen könnyen érthetők és játékosan megjegyezhetők ezek a felosztások, annyira bizonyos, hogy a további fajleíró kutatás helyükbe újakat fog állítani. Ezen nekünk magyaroknak nincs mit sajnálkoznunk, mivel az eddigi nyugati kutatók elég mostohan bántak velünk. Az egész tudományág egy sajtószáraz föltevésből; hogy ne mondjam, metafizikai, hitelvől indul ki: szerinte az európai fajok közt, általában az emberiségben, egyetlenegy előkelő, szép és jó alkotására hivatott faj van, az, melyet északinak, germánnak, teutonnak, árjának nevezünk. A germán székeséggel, az eszes, energikus, találékony, kultúrképes férfiaság és az ideális nőiesség képviselőjével szemben a többi faj már születésétől kezdve alacsonyabb fokon áll, ez az igazi, a hivatott vezetője az emberiségnek és bár őt a középtengeri és dinári némileg meg is közelíti, a kultúra haladása mindenütt attól függ, van-e és mennyi szőke vér az alacsonyabb fajokban. Legalacsonyabb fokon a kistermetű, kerekfejű alpinus és keleti áll, ahova számítják a német, francia és angol kutatók a magyarságot is. A szőke árjának imádását, helyesebben önimádását, mint tudjuk, Gobineau gróf honosította meg a múlt század közepén írt, s különösen a szőke Németországban elterjedt nagy munkájával; az ő nem egészen tudományos alapjain dolgozott tovább, a dilettáns irigyléreméltó önbizalmával, H. St. Chamberlain, az angol nevű német, valamint a francia Lapouge. Ez utóbbi többek között fényesen bebizonyította, hogy Franciaországban a nagyobb adót fizető, tehát jobb jövedelmű, nagyobb keresetre képes emberek általában hosszúfejűek, azaz az északi árja-fajhoz tartozóak; más kutatók pedig, miután az ázsiai mongol-fajt az alacsonyrendűek közé sorolták, a magas-

színvonalú kínai kultúrák láttára egyszerűen kijelentik, hogy ezeket nem is a kínaiak vagy más mongol törzsek alkották, hanem egy hosszúfejű, szőke emberfaj, melynek még itt-ott láthatók egyes maradványai északi Kínában. Elfogultságuk olyan nagy tehát, hogy ahol magas kultúrát látnak és mellette nem találnak szőke, árja népet, mely azt létrehozhatta volna, ott feltételeznek, kikövetkeztetnek, költenek ilyent csak azért, hogy a többi faj egyikét-másikat ne legyenek kénytelenek az árjához hasonlóan kultúrképesnek tartani. Ennek az inkább politikai és társadalmi, semmint tudományos iránynak köszönhető, hogy a német kultúrától befolyásolt területeken a faji kérdés nem abban áll: faj vagyunk-e és ha igen, minő jó és rossz tulajdonaink vannak, hanem egyszerűen abban: mi vagyunk a germánok, az előkelő faj, a nemesek, *tehát* uralkodás illet meg bennünket a többi felett. Ettől a felfogástól csak látszólag különbözik a másik, a zömöktermetű, rövidlábú, sárga- vagy bronzképű emberek fajfilozófiája, akik elkeserítve a magas, szőke germánok lenézésétől, megint a saját fajukat nevezik elsőrangúnak, az erő, bátorság, őszinteség s több ily hasonló erények kizárólagos megszemélyesítőjének és ezzel követik a rossz példát, a saját fajtájának kritikátlan, majomszeretetét. Az illetén germán, szláv, turáni vagy bármily nevű faji öntudat megnyilvánulásai rendesen zajos, politikai háttérrel bírván, széles társadalmi osztályok gondolkodását befolyásolják és útjában állanak a faji kérdés tisztultabb, realiztikusabb felfogásának.

Sokkal értékesebbek a fajkutató tudományok negatív eredményei. Közöttük az, hogy a mai Európában a fajhatár sehol sem esik össze a nemzet- és államhatárral. A mai államokban különböző fajú emberek laknak együtt és ami történeti szempontból még fontosabb; ugyanazon nép is különböző fajú emberekből áll. Magyar faj és magyar nép különböző fogalmak tehát, a fajt nem szabad összetéveszteni sem a néppel vagy nemzettel, sem az állampolgársággal. A germán faj déli határa — amennyire még zárt lakóterületről szó lehet, Német- és Lengyelországot egyképen átszeli, s a német és lengyel állampolgárok, valamint a német és lengyel hazafiak egyrésze északi, germán, másrésze keleti fajú. Az iskolai tanításban szereplő germán, szláv, román népesaladok nem képeznek faji egységet; a szláv népek közt egymással elvegyülve élnek északi, dinári, alpinus, keleti és különböző írók szerint különböző elnevezésű ázsiai fajok. Az angol nép az északinak, nyugatinak és alpinusnak vegyülete, a mai német az északié, keletié, alpinusé és dinárié. Minket magyarokat Ripley hasonlóképen keveréknek tart, nem mongol vagy türk fajból, hanem egy-nyolcadában finnből, hétnyolcadában alpinusból. A már említett nagy germánimádó Günther szerint pedig mi egészünkben a legutolsó fajta keletihez tartozunk és csak annyiban emelkedünk ki, finn és török testvéreinkkel együtt ezen barbár tömegeből, mely a német területektől Kelet felé egész Európán át lomhán terjeszkedik, hogy mi megtartván saját nyelvünket és államunkat, mégis alkotunk valamit, igaz, csak germán segítséggel.

Természettudományi értelemben kimondhatjuk, hogy magyar, német, olasz, tót, oláh stb. fajok *nincsenek* és nem is voltak; faji szempontból csak négy-öt faj volt Európában és az egyes nemzetek ezekből vannak összegegyűrva. Egyetlen fajból álló, tehát vegyítetlen tiszta faj nincsen Európában, még a leggermánabb svédek is, mint nemzet, kevert faji képet mutat-

nak és mind kevesebb köztük a tiszta germán egyén. Ezen természettudományi megállapítást igazolja az a tény is, hogy Európában igazi faji öntudat sincs többé, a faji lelkiismeret az óriási mértékű keveredés folytán végképen tönkrement és helyét népi, nemzeti öntudat foglalta el. A természettudományi egységnek, a fajnak felbomlása után, már a történeti időkben, politikai és társadalmi egységek jöttek létre saját külön öntudattal. Feltéve, hogy még volna vegyítetlen tisztaságú ősmagyar, ez semmiképp nem arra volna büszke, hogy ő alpinus, vagy keleti, vagy mongoloid, faji öntudat helyett nemzeti, magyar öntudata lenne, mint mindenkinek, aki a politikailag homogén, de fajilag kevert magyar nemzethez tartozik.

Itt laikusok számára felmerül a kérdés, vajjon két-három faj összekeveredéséből nem jön-e létre egy új, az előbbiektől különböző, bár általuk kétségtelenül befolyásolt faj. Erre a kérdésre a faji kutatás a leghatározottabb, minden oldalról elismert *nem*-mel válaszol. Hogy miért, azt nehéz volna részletesen megmagyarázni, miután a kérdés a leszármazás és öröklés igen bonyolult problémáival függ össze. A fajok kereszteződésének törvényeit különböző színben virágzó növényeken Mendel ágostoni szerzetes állapította meg még a mult század hatvanas éveiben, az ő elfelejtett kísérleteit a mult század végén ásták ki és fogadták el általánosan a szak tudósok. Piros és fehér virágból az első generációban rózsaszínű állott elő, a másodikban, a rózsaszínűnek a leszármazójában a rózsaszínű mellett megint tiszta fehér és tiszta vörös. Ezen harmadik generációbeli tiszta fehérek közül megint tiszta fehér, a vörösekből tiszta vörös származott. Azaz a természettudományilag tiszta faj a keveréken át is megmaradhat tisztán; nem tiszta fajú generációk után egyszer csak kiütközhetik az ősi, eredeti tisztaságú faj, mely tehát külsőleg sem vész el feltétlenül, s ha emberi lényekről szólunk, a faj szellemi tulajdonságai kevert generációnkon át is fennmaradhatnak. Ez nagy tanulsága a természettudománynak, mely kötelességünké teszi, hogy a történeti életben akkor is tekintettel legyünk a faji tulajdonságokra, ha nincs is többé dolgunk tiszta, eredeti, természettudományi fajokkal. Viszont amint a Mendel-féle kísérletek során vörös és fehér virágokból mindig csak vörös és fehér és e kettő keveréke állott elő, úgy az emberi fajok kereszteződéséből sem állhat elő új faj, csakis keveréke a régieknek és itt-ott az ősi fajnak egy-egy eredeti példánya. Hogy azonban emberi generációk keveredéséből idővel mégis csak előléljen egy ősi tisztaságú fajpéldány, ez inkább csak theoretice lehetséges. A valóságban egy tiszta fajiságú emberpéldányban annyi specifikus testi és lelki tulajdonság egyesül, amely tulajdonságok pedig, szintén a fajtudományok tanúsága szerint, egyenkint, egymástól függetlenül öröklődnek: külön a hosszú fej, külön a magas homlok, külön a szőke szín — úgyhogy szinte kizárt dolognak tekinthetjük, hogy különböző fajok keveredéséből generációk multával tényleg előjőjjön egy, az ősi fajra mindenben visszaütő egyéniség. Az ősi fajok tulajdonságai tovább élnek az utódokban, egyikben ez, másikban az, keverve más idegen faji tulajdonokkal, a legkülönbözőbb változatokban és bár az ősi faj tisztaságában gyermekes dolog volna keresnünk, a leszármazók össztulajdonságait, az egész jelleget mégis csak az eredeti fajok adják meg, melyekből az illetők származnak. Más szóval, a történeti kutatásnál tekintettel kell lennünk azon fajok jellegére, melyekből az illető embercsoportok kereszteződés útján létrejöttek, de azt nem remélhetjük, hogy teljesen hasonló leszármazottakra

találunk. Sőt a faji leszármazás rendjét is a lehetetlenséggel volna határos megállapítanunk, mivel az egyes tulajdonok családok keretében is különbözőkép, ma még kiszámíthatatlanul öröklődnek, s több testvér közül egyik az édesanyjára, másik dédnagyatyjára, a harmadik egy tökéletesen elfelejtett, ismeretlen őseré üt, s ennél fogva őt ismereteink hiányosságánál fogva már nem tudjuk elhelyezni a leszármazás rendjében. Ily módon érthető, hogy három vagy négy faj keveredéséből több nemzedék lefolyása alatt egymástól különböző egyedek ezrei származnak, s ebben a vegyes tömegben az egykor egységes faji jelleg egyedrészekre széttördelve és az egyesek közt minden rend és szabály nélkül elosztva, szinte atomizálva jelentkezik.

Ismeretes azonban egy eset, amikor több faj keveredéséből ily atomizálás helyett új egység, ha nem is új faj, de legalább egységes faji kép származott. Ez a mai zsidóság, melynek már a szentírásban leírt vándorlásai folytonos újabb vérvegyülést jelentettek, úgyhogy tiszta, egységes fajú zsidóságról már Palesztinában, a babyloni fogságtól a szétszóródásig, sem lehetett többé szó. Hasonló nagy mértékben keveredett idegen elemekkel a zsidóság Jeruzsálem elpusztulása óta, a száműzetésnek immár lefolyó húsz százada alatt. Ezen fejlődés eredményeként ma két különböző faji képet nyújt: az egyik az ú. n. spanyol zsidóké, a szefárdoké, akik a Földközi-tenger körül vándorolva arab, spanyol és hasonló déli keveredésen, fajiilag szólva; hamita, negroid, nyugati vagy mediterrán fajhatáson mentek át; a másik a lengyel vagy orosz zsidónak nevezett askenáziak, akik Elő- és Kis-Ázsiából Oroszország területére vándorolva évszázadok folyamán előázsiai (örmény), kaukázusi („szemita“), keleti és mongol (turk, szláv), itt-ott árja-germán vérkeveredésen átmenve a szefárdokétól első pillanatra is megkülönböztethető faji képet szereztek. Valóban alig lehet nagyobb ellentétet elképzelni, mint a magastermetű, szikár, sasorrú, olajbarna vagy fekete spanyol zsidó mellett az alacsony, elhízott, húsos orrú, kék- vagy szürkeshemű, szőke- vagy vöröshajú askenázit. Ez a kétféle fajkép maga is bizonyítja, hogy nem eredeti zsidó fajról van szó, hanem egy újabb, *történeti* képződményről, mely azonban a fajilag atomizált európai népekkel szemben még mindig zárt egységet alkot, nem természetudományi, de valóságos történeti egységet. A zsidóságnak ez az egysége, mely lehetővé teszi, hogy fajbiológiailag gyakorlatlan szem is észrevegye, elsősorban a vallási köteleknek köszönhető, mely a galuth-országokban, a száműzetés területein élő zsidóságot mindenkor egybefoglalta és a benszülött lakosságtól elkülönözve megtartotta. A zsidóság már a római birodalomban is külön városrészekkel bírt és ez az állandó különlakás tette néki lehetővé, hogy ősi vallását és erkölcsét idegen befolyástól sértetlenül megőrizze. De ez az elkülönzés, mely a zsidóságnak a különböző hatóságoktól nyert privilégiuma volt, nemcsak szellemi specifikumát tartotta fenn századokon át, hanem faji összetétel dolgában is jelentékenyét alkotott. Az idegenektől *különélés* egyúttal a zsidóság tagjainak állandó *együttélés*ét jelentette, s az állandó önmagukba házasodás elejét vette annak, hogy a meglévő faji jelleg a keresztny lakosság módjára tökéletesen atomizáltassék. A faji bomlás processzusát a vallási tan és az együttlakás nemcsak megállította, de vissza is fejlesztette: az ezer-másfélezer éven át egymásba házasodó zsidóságban *öröklés* folytán — ezen van a hangsúly — új típus fejlődött ki, mely kétségtelenül eltér az ősi zsidó faji jellegtől, de mindenütt feismerhető, úgy a déli, mint az orosz zsidóság köreiben.

Jellemző, hogy mikor vándorlásaik közben a szefárdi és askenázi községek egy-egy idegen városban, pl. Hamburgban egymásra találtak, nem olvadtak össze, sőt ellenkezőleg, szigorúan tartózkodtak az egymással való keveredéstől. Ami biztos jele annak, hogy immár mindkét típusban kifejlődött a faji öntudat, az összetartozandóság érzete, mely erősebb, semhogy azt egyedül szellemi: vallási, kulturális kapcsolatok hozhatták volna létre, annál inkább, mert ez utóbbiak szétválasztás helyett inkább összeköthették volna a portugál és lengyel zsidótelepeket. A faji öntudatot egyedül a vérbeli közösség adhatja egy-egy embercsoportnak, s ilyen vérbeli öntudat a fajilag atomizált Európában tényleg nincs is többé, egyedül a zsidó népben, az évszázados együttlakás természetes következményeképpen. Ez a tény magyarázza egyúttal, miért talál a zsidóság Európa összes népeinél, ha nem is mindjárt ellenszenvre, de arra a feltűnésre, melyet egy homogén tömegben az eltérő, az idegen, a megmagyarázhatatlanul *más* képes felkelteni. Az európai népek homogén fajnélküliségében a történeti képződményként helyreállt zsidóság az egyetlen faji individuum, legalább is ott, hol az emancipáció óta sem ment végbe nagyobb mértékű zsidó-keresztény keveredés, vagy ahol ily keveredés következményeit érintetlen tisztaságú újabb zsidótömegek bevándorlása paralizálta.

Ezen kiterés, mely Európa általános faji szintelenségét, az ellentét segélyével, még jobban kidomborítja, egyúttal útmutatással szolgál arra is, hogy a természettudományilag tekintett fajok megszűntével, tökéletes egybekeveredésével nem szűnt meg egyúttal annak a lehetősége, hogy nagyobb embercsoportokban, minők a népek és nemzetek, generációkon át öröklődjenek bizonyos tulajdonságok. Igaz, a zsidókéhoz hasonló zárt nemzeti egységgel egyetlen nép sem rendelkezett az utóbbi kétezer esztendő leforgása alatt, de mégsem lehet kétségbevonni, hogy a népvándorlás, a római birodalom feloszlása óta az európai színpadon szereplő néptörzsek és e törzsek egyesüléséből származó nemzetek, egész történetük alatt kifelé bizonyos, zárt egységet alkottak, melynek kereteiben szokások és erkölcsök, szellemi képességek, néhol még testi tulajdonságok is nemzedékeken át többé-kevésbé változatlanul fennmaradtak. Történeti ismereteink alapján határozottan körvonalazott képünk van a kelta britannokról, Caesar ellenfeleiről, azután a germán szászokról, kik Anglia területét meghódítva, a britannokat leigázták, hasonlóképpen a francia partok normannjairól, kik viszont az angolszászokat győzték le és összekeveredve a szigeten talált konglomeratummal, a mai angolnak nevezett fajkeveréket hozták létre. Az angol nemzetben ezen három elem: kelta britann, germán szász és normann immár tizenhét-húsz generáció alatt annyira összekeveredett, hogy az egyes emberekben nehéz volna ezt vagy azt a típust teljes bizonyossággal felfedezni, kétségtelen azonban, hogy magának a nemzetnek az egyéniségét ez a három alkatrész határozza meg és teszi különbözővé minden egyéb más nemzetétől, melyek természetesen megint más elemek összetételéből állottak elő. Így mindegyik nemzetnek megvan a maga családfája és a modern nemzetek testi és lelki habitusa sem lehet egyéb, mint ezen családfán szereplő ősök tulajdonainak bizonyos összegezése. A francia történetben a kelta gallok, a frank germánok, a „Provincia“ latinjai és görögjei tulajdonságaival, lelki diszpozícióival találkozunk, az oroszban a kevés germán mellett a szlávok, tatárok és különböző turk, ugor népekével. Maga a vérösszetétel képes megmagyarázni a francia és

orosz forradalmak mélyreható különbségeit és azt az eltérő hatást, melyet a kommunista-forradalom váltott ki a franciáknál 1871-ben és legutóbb az oroszoknál.

Igy felfogva a nemzeti individuumokat, függetleníthetjük magunkat a természettudományi diszciplínák fajelméleteitől, megszabadulhatunk a nehezen körülírható, megbízhatatlan fajkategóriáktól és ráláphetünk a történeti adatok szilárd talajára. Öröklött tulajdonságokról lévén szó, a történeti összefüggések mögött levő biológiai jelenségeket persze itt sem tudjuk megmagyarázni és adott esetekben nem tudjuk okát adni, bizonyos népkeverékben *miért* uralkodik *ez* a tulajdonság és miért van tétlenségre kárhozhatóva amaz, vagy a harmadik. Amennyire azonban történeti ismereteink visszanyúlnak és világuknál képesek vagyunk egy nemzet származásrendjét figyelemmel kísérni, annyiban lesz lehetséges itt adott tényezővel számolnunk és az illető nemzet történetét ismert erők munkásságára visszavezetnünk. A modern nemzetek egyébként is olyan keveredésekből származtak, melyek az európai történet két utolsó évezredében, tehát eléggé ismert korszakokban folytak le és így semmiképp sem lesz szükséges a természettudományi fajproblémák süppedékes talajára visszatévednünk. Hogy a természettudománytól való elválásunk teljes legyen, nevezzük ezen történetileg öröklött tulajdonságok hordozóit, az illető embercsoportot, melynek kebelében az öröklés végbemegy, a természettudományi fajtól eltérőleg *népfajnak*, amely kifejezésben a faj a nemzedékről nemzedékre való leszármazás, az öröklés momentumát hangsúlyozza, a nép pedig az egész jelenségnek történeti jellegét.

A népfaj fogalmának ilyenén felfogása mellett, az öröklésnek rendkívül homályos problémáját is egyszerűsítve tekinthetjük. Nem kell többé leereszkednünk a természettudományi ok és okozat fürkészhetetlen mélységeibe — a természettudományok a *miért*-re soha nem tudnak választ adni, legfőlegbe akkor, ha a pozitív vallást hívják segélyül és megszűnnek természettudománynak lenni, — nem szükséges többé az öröklés miértje után kérdezősködnünk, melyre a fajbiológia úgysem tud egyéb választ adni, minthogy felvesz, feltételez egy *gen* nevű szervet (a *genus*, faj szóból), helyesebben szervkomplexumot és erre bízza azt a feladatot, hogy az öröklés során, mintegy a sejtekben rejtőzve, bizonyos tulajdonokat, az élő organizmus sokféle milyenségeit és mennyiségeit, az egész való élet végtelen változatú jelenségeit létrehozza. A tudósok szerint a *gen* felfedezése, illetőleg a sejtből kikövetkeztetése éppoly nagy felfedezés volt az élő organizmust kutató világban, mint a szervetlen anyagok körében az atom és elektron feltételezése. Az a történettudomány azonban, melynek az öröklés miértjeit kellene kutatnia és a teóriák e világába behatolnia, — amit pedig nem lehetne kikerülnünk, ha a faji problémát természettudományi alapon tekintenők, bizonyára megakadna és elbotolna a teóriák barlangjában és soha ki nem kerülne a történeti valóságba a goethei aranyoszöld élet melegségébe. A mi szükségleteinknek, az öröklés problémájával kapcsolatban igen egyszerű, mondhatnám, banális szabályok felelnek meg. Ilyen például, hogy egy népfajban csak oly tulajdonságok öröklődhetnek, melyek megfelelő mértékű keveredés útján bekerültek a népfajba. Azaz, hogy bizonyos mértékig általános tulajdonává lehessen a népfajnak, ahhoz nagyobb mértékű, az egész népfajt átható keveredés szükséges, ellenkező esetben csak a népfaj egyik vagy másik

töredékében lesz örökletes az illető tulajdonság. Az öröklődés fogalmából következik továbbá, hogy a keveredésnek több nemzedéken át kell végbemennie; külsőleges, mechanisztikus áthasonulás az illető népfajhoz nem nyújt még bizonyosságot arra nézve, hogy a népfaj örökletes tulajdonai valóban meg is fognak gyökerezni ez új keverékben. Rövid ideig való tartózkodás a népfaj kereteiben nem elég intenzív öröklődést tételez fel, s ebből viszont könnyen következik, hogy külső viszonyok változásával az illető töredék, család vagy egyén, leválva a népfajról, máshoz csatolódik vagy visszatér eredeti köreibe. A történeti élet szinte végtelen változatos sorát mutatja az ilyen átesatolt, ide-oda tolt emberesportoknak; az egyes, nagyszámú és hatalmas népek mindenestül is töredékekre oszlottak, mint például a bessenyők és áthasonultak a körülöttük lakó népekhez.

Mielőtt tulajdonképi témánkra, a magyar népfaj kialakulására áttérnénk, ki kell emelnünk, hogy a faji kérdésnek történeti alapokra helyezésével végkép megmenekültünk a Chamberlain-féle fajfelfogástól, helyesebben szólva, fajimádástól. Miután felismertük, hogy a modern népfajok természettudományilag szintelenek, atomizáltak és hogy öröklött tulajdonságaik történeti esetlegességeknek szüleményei — mert csak esetlegességnek tarthatjuk azt, hogy például az angolszászokat a normannok, nem pedig a spanyolországi arabs-mórok igázták le, vagy hogy a magyar városokat a XVIII. században németekkel és nem olaszokkal vagy franciákkal népesítették be, mint ez esetleg a XI., XII. században történt volna — miután tehát a faji kérdést ilyképen belevetettük a történeti folyamat örök-változó árájába, nem fogunk többé a faji tulajdonságokban örök állandóságot, elmúlhatatlan értékeket látni, nem tartjuk őket változatlan mennyiségeknek, nem borulunk le előttük mint bálványok előtt — amennyiben a *mi* faji tulajdonainkról van szó — és nem nézzük le az idegent, mintha az soha el nem érhetné a mi magasságunkat. A történeti világban nincs abszolút faji szerencse, mely jogot adna a büszkeségre, de nincs faji végzet sem, mi kétségbeejthetne egész nemzedékeket. Magasba törő népeknek szerencsés faji diszpozíciói: véletlen ajándéka, megbecsülendő és megőrizendő, de nem saját érdem; viszont azon öröklött tulajdonok, melyek egy adott történeti helyzetben elégtelenek, a sikert veszélyeztetőnek tűnnek fel, nem lévén transcendensek és változatlanok, okos előrelátással átalakíthatók, megjavíthatók lesznek. A történetileg körvonalazott faji tulajdonságok ugyanis nemcsak új vérkeveredés által alakulnak át, hanem nemzeti keretekről lévén szó, alá vannak vetve mindazon változásoknak, melyeket egy nemzeti testben szokások és erkölcsök, politikai és gazdasági események, a kissé korlátoltan milieu néven összefoglalt erők hoznak létre. A nemzettestben ily módon passzív és aktív erők egyesülnek: az öröklődés kerékkötő, konzerváló hatását kiegészítik azon erők, melyek a történeti élet folytonosságában hatva, új és új mozgalmakat okozva, az érzékeny reakciójú nemzettestnek új és új benyomásokat szolgáltatnak, olyan benyomásokat, melyek a következő generációkban éppoly örökletessé válnak, mint az eleitől fogva öröklött faji tulajdonok. A nagy francia forradalom csak történeti esetlegesség volt, s mégis oly mély benyomást gyakorolt a francia népre, hogy tradíciója ma már örökletesen ott él az új és új generációk lelkületében. Nincs kizárva, hogy a szovjetforradalom hasonló benyomást fog gyakorolni az orosz lélekre. Mindez példa arra, hogy a népfaj öröklött tulajdonai együttvéve olyan summa, mely minden

új nemzedékben gyarapszik, nagyobb lesz; minden nemzedék valamivel többet származtat át belőle utódjának, mint amennyit ő maga átvett elődjétől, mert benne van már az ő saját élménye is. Ez tulajdonképen a történeti élet következménye: a mi nemzedékünk örökségképen veszi át összes őseink élményeit, jó és balsorsát, örömét és szenvedéseit és ezzel a gazdag örökséggel, mondjuk ki: *megterhelten* fog hozzá saját feladata megoldásához.

* * *

A fajkérdés legújabb feldolgozásában, melyet a bécsi prehisztorikus társaság adott ki, a magyarság faji leírása a lettek, litvánok, finnek, szamojédokéval együtt a *szláv* népcsoport egyik alcsoportjában található, a csehek után és a délszlávok előtt. Ezen előadás szerint a magyar a finn *nyelvcsoport*hoz tartozik, ami még nem döntő faji szempontból; az alföldi magyar, a Tisza és Duna közén feltétlenül keleti fajtájú, mongoloid, rövidfejú, *szőke*, de gyakran sárgás, sőt feketésszínű bőrrel. *Allítólag* a finnek közt is sok az ily típusú ember. Az ország egyéb részeiben a keleti race vegyítve mutatkozik, alpinus, dinári, talán kaukázusi elemekkel; nem hiányzik végül a magyar fajképből az északi, germán elem sem.

Kevés, hibás és zavaros, amit e legújabb feldolgozás rólunk tud. Egységes fajképet, az alacsonyrangú keleti fajtét, *szeretne* adni, de nem tud, annyira szembeötlő a magyarság keverék jellege. A jobban tájékozott hazai kutatók megerősítik a keverék jelleg pozitív létezését. Negyedszázaddal ezelőtt Jankó János népünkről különböző vidékeken anthropologiai felvételeket készített és a fényképeket több munkájában közzétette. Az ő megállapítása szerint az akkor nyolcmilliónyi magyarságban több kisebb egység különböztethető meg: így az alacsony és barna alföldi magyar, a magas és szőke székely, az alacsony, barnaszemű kún, a kékszemű, közép-magas jáász, továbbá a palóc, matyó és az egymástól szintén eltérő dunántúli típusok. Szerinte „a magyarságba különböző időkben idegen, nem magyar elemek olvadtak bele, s ezeknek tüzetes megállapítása képezi a részletes kutatás tárgyát. Országunkat a tatár-, majd a törökjárás annyira kipusztította, elnéptelénítette, a megmaradt népességet annyira összerázta, majd szétszórta s az idegen telepésekkel összekeverte, hogy *aligha van a magyarságnak egy olyan töredéke is, amely keverődéstől érintetlen volna*; mindössze a felvett idegen elemek mennyisége lehet kérdéses“.

Jankó János részleteredményeit bármennyire támadták is néprajzkutató társai, köztük Herman Ottó, *ezt* a megállapítását, a magyarság fajilag kevert voltáról, nem lehet kétségbevonni. Herman Ottó a magyar nép arcáról és jelleméről írt igen jóindulatú, ma már tökéletesen elavult művében maga is elismeri, hogy „a szomatikus (testi) faji leszármaztatás összefüggő, szakadatlan sorát és egymásutánját biztosan megállapítani nem lehet és hogy mindazok az alapok, amelyeken ezt a feladatot megoldani törekedtek, egyik vagy másik tekintetben ingatagok. Sem a hagyomány, sem az ősrégészet, sem a krónikák sora nem nyújt eléggé szilárd alapot arra, hogy a faji alakulást eredettől fogva, vagy bárcsak a multnak valamely kimutatható fordulópontjából, szakadatlan sorban az újkorig biztosan levezethetnők“. A magyar nép szerinte is „vegyes elemek szerencsés keveréke“ és ennek bizonyítására elég arra rámutatnunk, hogy a magyar népfaj már születése pillanatában is kevert volt, mert két, fajilag egymás-

tól távol álló csoportnak összeolvadásából származott. A legújabb kutatások szerint a finnekkel rokon magyar-ugorok népe az Ural-hegység lejtőjén tartózkodott, félnomád vadász-halász nép, amikor ezt meghódította, magának alávetette egy hún töredék, mely a nagy hún birodalomnak a kínaiak által történt megsemmisítése után Ázsián keresztül nyargalt nyugat felé, s útjában akadt rá a kevésbé harcias ugor törzsekre. E kettő egyesüléséből született a magyar népfaj, tehát ugor-turk keverék, melyben a további vándorlás során újabb keveredések folytonosan erősítették a török elemet és fogyasztották, felhígították az eredeti ugor vért. Így a kazárok, majd, a mai hazában, az itt talált avar, hún, bolgár töredékek, némelyek szerint a hún eredetű székely törzs. Mindamellett ekkor még nem lehetett paralizálni az ugor vér nyugodtabb, kevésbé erélyes természetét, s ez lehet az oka, hogy a pusztai lovas magyar nép, aminő volt délorosz vándorlásai alatt, török népekkel szemben nem tudott helyt állani: a kazárnak behódolt, bessenyő és bolgár szétroppantotta, még pedig nem tisztán számbeli gyöngesége, hanem egyúttal faji kevertsége, ki nem egyenlített volta miatt is. Egyenlő fegyverekkel rendszeren gyöngye volt török testvéreivel szemben a *félvér* magyar, csak a megtelepedés után, a nyugati kultúrától kölcsönzött fegyverekkel volt képes az utána tóduló török faji áradaton úrrá lenni. Uralkodó nemzetsége azonban kétségtelenül megtartotta török jellegét, erre mutatnak Árpád családjában a többnyire török nevek.

Az új hazában megkezdődött az immár ezer éve tartó germán és szláv keveredés. Pannonia, a mai Dunántúl, már a honfoglalás előtt meglehetősen sűrű szláv, részben német lakossággal bírt. Az a régebbi nézet, mintha Magyarországon a honfoglalás idejében alig lett volna népesség, ma már nem tartható fenn, sem a Dunántúlra, sem az északi Kárpátokra, ahol a völgyekben és fennsíkokon kétségtelenül voltak szláv telepek. Mindezek alávetetvén a honfoglalóknak, bár eleinte úr és szolga között a vérbeli keveredés nem lehetett nagymértékű, az érintkezés ez idegenekkel előbb kultúrhatásra, később azonban valóságos keveredésre vezetett. A nyugati kultúrkör is érezhetővé tette hatását; a nyugatra tört magyarságnak faji jellege elvesztésével kellett megfizetnie, hogy a nyugati népek közé felvétellett. Legnagyobb hatása itt a kereszténységnek volt. A XI. századbéli pogány lázadások vezetői, Koppány és Vatha, finom faji érzékkel bírtak, meglátván, hogy a kereszténység semmisíti meg az ősi szokásokat és erkölcsöket. A latin szertartású kereszténység a magyarokra eddigi vallásuk, a babonás szamanizmus után, oly magas és faji jellegüktől annyira eltérő élmény volt, melynek előbb-utóbb átalakító hatást kellett gyakorolnia a pogány faji jellegre is. Az a turk, hún vagy mongol félnomád nép, mely kereszténnyé vált, ezáltal olyan kultúrkörbe lépett, melyben faji jellege nem működhetett tovább szabadon, s így kénytelen lőn végkép kiszakítani magát az eddigi faji kapcsolatból. Török testvéreinktől minket tulajdonképen Szent István szakított el egyszersmindenkorra, mert a kereszténység felvételével *európai* népfajjává váltunk, s többé vissza nem térhettünk a régi közösségbe.

Szent István maga, faji jellegét illetőleg, tiszta, vegyítetlen török volt és ha az ő alakját faji összefüggésben nézzük, a lovas török törzsek vezetői közé kell helyeznünk, a parancsolásra termett nagy hódító szultánok és khánok közé. Atyai ágon Árpád török családjából, anyain Saroltától, törökül a „fehérképűtől“ származván, a keleti uralkodók despotikus önké-

nyével, s egyúttal hajthatatlan, kegyetlenségektől vissza nem riadó energiájával kényszeríté népét az új utakra és vaskézzel vezette az ágaskodót a saját tetszése szerint. És ez az új út a fajtól való elszakadás, egy testileg-lelkileg idegen kultúrába beolvadás útja volt; ez az, mi Istvánt, a szentet, annyira érdekes és bonyolult jelenséggé, tragikus politikai egyéniséggé teszi. Személye szerint is rálépett az új útra, amikor germán vérből vette feleségül Gizellát; és ezzel Árpád vérenek török leszármazását megakasztotta. De a bajor házasság csak kezdete lőn hosszú keveredésnek, úgy, hogy a XI—XIII. századnak sok germán, szláv, görög házassága után a kihaló Árpádokban fajilag is inkább germánt, olaszt, semmint mongol-törököt kell látnunk.

A népfaj követte uralkodócsaládja példáját. A többnyire török eredetű nemzetségfők a XI. századtól kezdve egybeházasodtak a bevándorolt német lovagcsaládokkal; a Szent István udvarába bejött lovagok is magyar nőt vettek feleségül. Nemzetségeink közt a XIII. században már alig lehetett olyan, melynek leszármazása tiszta, vegyítetlen magyar. De a kisebb emberek, a közszabadok és „katonák“ sem óvták meg faji tisztaságukat. XI. századbéli törvényeink szigorú büntetést szabnak az olyan szabadra, ki szolgálóleányt vesz el magának, ezek a szolgálóleányok pedig, a bessenyő-kúnokat leszármítva, túlnyomó többségükben szlávok, németek, olaszok voltak. A keveredést elősegíti az ország határának kiterjesztése, amikor a magyar királyok fokozatosan rátették kezüket Magyarország északi, déli, nyugati hegyes vidékeire, ahol a lakosság többnyire szláv volt; ott pedig, ahol a király emberei még lakatlan rengeteget találtak, oda szintén szláv vagy német gyarmatosokat telepítettek. Az északon és keleten egymásután alakuló új vármegyék személyzete: tisztviselői és harcosai, ez őslakókkal és a bevándorolt „vendégekkel“ és „jövevényekkel“ egybeházasodván, csakhamar elvesztették faji jellegüket. Már a XIII. századból ismerünk nemes családokat, melyeknek ősei szlávok, tótok, nem is szólva az ekkor alakuló városi polgárságról, melynek összetétele különösen változatos: benne német, szláv mellett olaszokat, vallonokat, görögöket találunk; nagy volt a zsidóknak és más előázásiai fajoknak is a bevándorlása, s kétségtelenül nem csekély a beolvadása is.

A faji bomlás processzusát a XI—XIII. században bevándorló újabb török tömegek sem tudták megállítani és hogy mennyire haladt ez már, arra jellemző, hogy a magyar közfelfogás előtt az igazi testvér, a török eredetű bessenyő és kún, már akkor idegennek tűnt fel, benne a magyar a sajátjától eltérő, idegen faji képet látott. A bessenyők kisebb tömegekben vándorolva be és elszórtan telepítve, maguk is menthetetlenül belesodródtak a faji felbomlásba. A kúnok azonban, miután zárt területen, külön közigazgatási egységekben telepedtek le, tisztábban tudták megővni török fajiságukat, mint a magyarság, mely a kúnok beköltözése idején is egyébként is már három-négyszáz esztendőös germán és szláv keveredést élt át. De éppen a zárt telepedés, mely a kúnoknak faji jellegére konzerváló hatással volt, akadályozta meg azt, hogy betelepülésükből a magyarban levő török elem erősbödése, s a faji bomlás meglássítása következhetett volna.

Az átalakulásra óriási hatással volt a középkori kultúra, mely lényegében germán és keresztény lévén, átültetése az idegen fajba sürgető szükségé tette az ősi faji jelleg megváltozását. Ismeretes a Szent István-

nak tulajdonított mondás: Az egynyelvű és egyerkölesű birodalom gyöngé és törékeny. A tipikus középkori felfogásnak kifejezése ez; háttérben Nagy Károly és császári utódainak képe lebeghetett, amint ők udvarukban németek, szlávok, olaszok, frankok felett parancsolnak és hatalmas birodalmi gépezetükkel a legkülönbözőbb faji és nemzetiségű törzsek életét szabályozzák. Amennyiben e hibásan Szent Istvánnak tulajdonított mondásból szabad következtetnünk XII. és XIII. századbéli viszonyainkra, amikor már Magyarország valóban több alávetett provinciával rendelkező „regnum“, birodalom volt, érthető az a közfelfogás, hogy az ország jólétéhez és biztonságához fényes német, spanyol, francia lovagok, jól felfegyverzett, de a béke mesterségeit is értő idegen eredetű városi polgárok is szükségesek; hogy a királyi udvar fényét hatalmas nevű idegenek, nyugati divatos pompába öltözve, emeljék és idegen, alávetett országok küldjék be évente adójukat, szolgaságuk jelét. Ezzel a képpel szemben az egységes magyar területre korlátozott ország valóban szegényesnek tűnt volna fel. Nemzetiségi tekintetben a középkori udvar és állam egyképen konglomerátuma különböző fajú népeknek és rendeknek, színek összetétele, melyből magától értetődleg következik a színek keveredése, a népek és rendek egymásbaolvadása és faji felbomlása.

Kereszténység és középkori államfelfogás egyformán közreműködtek tehát a vérkeveredés intenzívvé tételén és a magyarság faji jellegének, testi és szellemi tulajdonságainak átalakításán. A XIV. és XV. század magyarja, a Nagy Lajos hadjárataiban résztvevő urak és szolgák, a Hunyadiak bandériumai, a Mátyás ellen rendi, közjogi okokból lázongó magyarok lélekben talán még sokkal távolabb állottak a honfoglalóktól, mint testi tulajdonokban. A magyarság gondolkodásmódját a XV. századtól egészen a modern időkig, a XIX. század elejéig a rendi felfogás jellemzi, mely a nyugati feudalizmusból fakadt és külön hazai specifikuma mellett is nyugati keresztény, germán természetű. A rendiséggel kapcsolatban az egész lovagi ideológia is ekkor nyomul be a magyar gondolkodásba, mely ettől fogva az egészséges, durva erőszak és ravasz csel helyébe, vagy talán melléje felveszi a lovagi feudalizmusnak kötött formáit, mint az emberi érintkezés regulátorait. Ennek az új európai gondolkodásnak szüleménye a királyhűség, mellyel korábban csak nagyritkán találkoznunk, s ha igen, mint az Árpádok kihalásakor, mint a régi vérségi, faji gondolkodás utolsó foszlányával. Most honosul meg általában a feudális hűségi fogalom, mely immár a vérségtől függetlenül kapcsol össze embert és embert, tekintet nélkül a faji kép eltéréseire. A rendi magyar egészében új, a korábbi török magyartól különböző lelkiállattal bírt. A török magyaroknak egész gondolkodásában át kellett alakulnia, hogy belőle a rendiség embere, e germán-keresztény, nyugati lény, kifejlődhessék. Ez utóbbi lényegileg is más, mint az előbbi, s közösségük egymással alig van többé. Ez a két magyar: a török és európai, egymástól távolabb van, mint a hódoltság korában egy királypárti katolikus úr és egy török szpáhi, pedig ezek is meglehetősen különböző típusok. Mert a XVI. század Magyarországon lakó törökje már szintén eltávolodott az ősi török típustól, már ő is átélte egy világbirodalom, a konstantinápolyi kalifaság nevelő hatását és különböző európai hatásokat is, úgy, hogy a régi magyar-török típusnál, hogy úgy mondjuk, kevésbé törökebb volt. Ez azonban még mindig aránylag rövid és csekély eredményű fejlődés volt ahhoz az úthoz képest, melyet

a magyar tett meg a X. századtól kezdve a rendiségig, Werbőczy magyarjáig. Csak az újkor romantikája képzelhette el sajátmagával egynek, rokonnak, homogénnek a honfoglaló őseket, holott már a modern magyart megelőző rendi típus is teljességgel más volt, mint ez a mindenkorra kihalt ősi, pogány török.

Mindez még nem volt elég; a fajkép minden új századdal új és új súlyos megpróbáltatásokon ment át. A kereszténység és rendiség után jött a török hódoltság. Ez már nemcsak a szellemet, hanem a faji származás anyagi alapjait is megtámadta. A magyarság háromszáz éves harcaiban borzasztó véráldozatot hozott; tiszta magyar vidékek pusztultak el, s a lakatlan területre a XV. század magyar királyai csak úgy, mint a hódoltság basái, idegeneket, rácot és oláhot ültettek be. Az alföldi magyarságnak a rácokkal kevertsege, ami sok helyütt fajjellemző tény, a török pusztítás eredménye, s már a XV. században kezdetét veszi. A Felvidékre menekült magyarság pedig összekeveredett az ottlakó, tótsággal vegyült magyarokkal és magukkal a tótokkal is, valamint németekkel, úgy, hogy a felszabadító hadjáratok után visszaköltöző családok lényegesen kevertebb faji képet mutatnak, semmint menekülésükkor, kétszáz-százötven év előtt. A felszabadító hadjáratok és a Rákóczi-felkelés emberpusztító hatását ismerjük. A fegyverletétel után, 1711-ben, alig volt többé kétmillió lakosa Magyarországnak, s ennek jó, ha fele magyar.

Erre a negatívumra, a faji pusztulásra következett a XVIII. században a nagy pozitívum: a kimerült magyar népfajba idegen vér öntése. A bécsi udvartól nemzetrontó szándékkal irányított telepítés az utóbbi századok legfontosabb faji ténye, az, mely a mai magyarság vérbeli összetételét végkép meghatározza. Itt a telepítésnek két következményét kell megkülönböztetnünk. Egyik, hogy azon területek, melyekről a hódoltság alatt a magyarság tökéletesen elpusztult, most idegen lakosokkal népesítetvén be, végkép leszakadtak a magyarságról: ezek a déli részek, Bácska, Bánság, hol magyar többségről, sőt kizárólagosságról, mint a hódoltság előtt, szó sem lehetett többé. De ezen déli zárt település mellett az egész ország területét is megrakták kisebb-nagyobb idegen telepekkel, a magyarság kebelében levő német, szerb, tót szigetek ebből az időből származnak. Városaink és a földművelő vidék egyképen megtelt idegenekkel. A városok és a hatalmas uradalmak, különböző nemzetiségű jobbagyalvaikkal, ilyen módon gócpontjaivá lesznek a keveredésnek, s mikor a XIX. század elején városaink magyarosodni kezdenek és az uradalmak, vármegyei rendeletekre, magyar nyelvű adminisztrációt hoznak be és magyar tisztviselőket, személyzetet alkalmaznak, ez a magyarosodás faji nyelven azt jelenti, hogy az idegen vér betódul a magyarságba és a keveredés egy újabb fokozattal halad előre. Ez a XVIII. századi település másik következménye: a megmaradt magyarságnak újabb idegen fajjal keverése. Középosztályunk legtöbb szereplője ebből a processusból lépett elő, innen van benne a feltűnően sok német és tót elem.

Ami ezután következik, a XVIII. század végétől kezdve, az általános európai jelenség, egész Európában hasonlóan folyt le, s végső eredményében az európai fajoknak főntemlített teljes atomizálását hozta létre. Itt nem tehetek róla, ha a processzus hordozói gyanánt olyan tényezőket kell bejelentennem, melyekről a közönség már únos-úntig hallott. A racio-

nalizmus, a liberalizmus és a francia forradalom óta tudatossá váló nemzeti eszme, idegen szóval: a nacionalizmus. Az újkori történet egyik érdekes jelensége ez: a nemzeti eszme, mint a fajiség utolsó maradványainak bomlasztója, a nemzetek faji képeinek ádá, kéréllhetetlen szétrombolója. De vegyük sörjába e tényezőket. A racionalizmus, mely a német és francia filozófia és irodalom, valamint a protestáns egyházi élet esatornáin át bőségesen ömlött be hozzánk, elvi alapon nemzetközi volt, népi és faji különbségekkel nem törődve, különböző nemzeteket ugyanazon intézményekre és gondolkodásmódra akart szoktatni. Vérébeli összefüggések, tulajdonságok öröklése és ennek társadalmi és politikai következései ismeretlen fogalmak voltak, róluk senki sem álmodott akkor. Racionális alapon nemesak faji, de nemzeti politikát sem volt lehetséges folytatni, ezért volt a racionalizmus az abszolút monarchiáknak és a kezdeteiben éppen nem nemzeti francia forradalomnak kedvenc filozófiája. Utóda, a liberalizmus, már nemzeti alapon állott, de ez a liberális nacionalizmus oly elvi súlyokkal volt megterhelve, hogy a faji kérdés, a vérbéli összefüggés iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem tanusította. A liberalizmus nemzeti eszméjében az embercsoportok kebelén belül ható kohézió mechanikus módon, gépiesen volt megkonstruálva; eszerint egy-egy embercsoporthoz, minő a nemzet, épp oly külsőlegesen, törvények vagy rendeletek parancsára lehet hozzácsatolni bármily adott számú embertömeget, mint ahogy az állami közösségbe csakugyan fel is lehet venni tetszésszerinti számú vagy eredetű embereket. Ilyen felfogás mellett egyszerűen hatalmi kérdéssé vált, hogyan és mennyire terjesztessék ki valamely nemzettest és hogy mily területek lakosai olvasztassanak bele az illető nemzetbe. Annak, hogy valaki hozzátartozik-e a nemzettesthez vagy sem, a liberális felfogás szerint megvannak a csalhatalan ismérvei: elsősorban a nyelv, mely nem kell, hogy az illetőnek anyanyelve legyen, elég, ha megtanulja, vagy elsajátítására komoly akaratot tanúsít; továbbá bizonyos nemzeti szellemű politikai tevékenység, például szavazat leadása, azután a nemzetiséghez tartozás külső elismerése: nemzeti öltözet, színház látogatása stb. Ez ismertetőjelek kivétel nélkül könnyen elsajátíthatók, csak némi jóakarattal kell hozzájuk. Ennek köszönhető, hogy a liberális elv végkép kiszorította a régi, középkori nemzeti felfogást, mely szerint egy birodalomban éljen többféle nyelv; a liberális alkotmányos államok egymásután megkezdtek, illetőleg erélyesen folytatták a munkát, melyet előttük már az abszolút monarchia is (például velünk magyarokkal szemben Ausztria) megpróbált: egységes nyelvű állam- és nemzettestek alakítását. És miután ez a tan az embereknek meglehetősen könnyűvé tette, hogy az uralkodó nemzethez csatlakozzanak, a munka nem is maradt siker nélkül és ha az első nemzedék nem is tudott még teljesen asszimilálódni, illetőleg a nyelvet megtanulni, a második vagy harmadik generációban már senki sem vette észre az idegen eredetet.

A nemzettestek ily módon újból megteltek idegen vérral és ha egyszer az idegen felvételt a nemzeti közösségbe, tőle az összeházasodás jogát, a connubiumot sem lehetett megtagadni. Az erősen racionalista műveltségű Kazinczy erdélyi útjában csodálkozott azon, hogy a szászok nem szívesen házasodnak össze a magyarokkal; ő ellenkezőleg, ha még tehetné (boldog férj, akkor öt gyermeke atyja volt), csak szász leányt venne el, amint kálvinista létére is katolikus feleséget szerzett magának. Racionalizmusa

nem tudta megérteni az erdélyi százokban még ma is többé-kevésbé meglevő ragaszkodást a saját fajtához, a faji tisztaságnak és kizárólagosságra való törekvésnek ez utolsó, gyöngye hajtását. Kazinczy felfogása az akkori közfelfogást jelentette, mely a következő évtizedekben, mikor a liberalizmus lépett a racionalizmus örökébe és megkezdte nemzeti diadalútját, még inkább megszilárdult. A harmincas és negyvenes évek liberális nemzedéke eszményi lelkesedéssel távoztat el minden akadályt, mely az idegnek e külsőleges beolvadásának útjában volna, s már az 1832–36-i országgyűlésen törvényt akarnak hozni a névmagyarosítás megkönnyítéséről és általános elterjesztéséről. A XVIII. század örökségét, a betelepített idegen tömegeket ez a kor kezdi feldolgozni, magyarrá gyúrni. Az általános lelkesedést és az illuziókat Kossuth fejezi ki ismeretes cikkeiben, melyek az ország egész idegen lakosságának megmagyarosítását közeli jövőbe varázsolják. Széchenyi az egyetlen, ki a faji tisztaság iránt érzékkel bírva, ellene szegül a mozgalomnak; letiportatik. Elősegíti a magyarosodást az egyidejű felbomlása a rendi kereteknek, céhrendszernek, városi és nemesi jogok kizárólagosságának; mindez hullámzó, gyökerétvesztett népességet termel, melyre az értelmi és anyagi súly, a magyarság kulturális fölénye és politikai hatalma, kohézió gyanánt hat. Ez a folyamat a harmincas évek óta, az abszolutizmustól okozott megszakítással, egyenes irányban tartott egészen a régi Magyarorszáig felbomlásáig, a trianoni határok tényleges felállításáig. Hatalmas lendületet adott neki a gazdasági élet industrializálódása, s ezzel kapcsolatban a kapitalizmus, mely emberek ezreit és százezreit szórta szét százados lakóhelyeikről és gyűjté egybe a városokban, ipari és kereskedelmi központokban. Mióta 67-ben beligazgatásunk végre felszabadult az évszázados bécsi felügyelet alól, az ipari és kereskedelmi élet is magyar színezetet nyert s a nagy gyár- és ipartelepek szinte gyűjtőivé lőnek a nem-magyar vidékek falusi lakosságának, mely aztán városokba költözve, a nemzettestnek valóságban is, nemcsak jogi fikcióban, tagjává avatott.

Tovább nem kísérjük a fejlődést. Az ismertetett tényezők, köztük a leghatalmasabb, a liberális nacionalizmus, megsokszorozták a magyarság számát, fajilag pedig — s ez az érem másik oldala, mely most kizárólag érdekel bennünket, a legutolsó csöpp vért, ami még itt-ott tisztán és vegyítetlenül úszkált az erekben, azt is megsemmisíték, felismerhetetlenségig összekeverve idegen elemekkel. Ezt nem szemrehányásként, nem sajnálkozólag, de nem is lelkes dicsérettel mondom. Céлом most nem volt egyéb, mint a tényleges viszonyok felfedése, a valóság megmutatása. A valóság pedig az, hogy a magyar népfajnak századok folyamán úgyszólván végtelenül meggyöngült faji egyénisége a múlt század harmincas évei óta végkép feloszlott; oly óriási vérkeveredés ment végbe a nemzet erősítésének lelkes devizája alatt. Az országban élő összes népfajok: németek, szlávok, zsidók, oláhok vére bő sugarakban vezetett át a magyar szervezetbe és ott a rendes vérkeringés útjára lépve még olyan területek faji összetételét is befolyásolta, melyek az utolsó századok egyik vagy másik faji változásától érintetlenül maradtak. Aki tehát manapság vérbeli alkatára hivatkozva a régi magyar fajtának adja ki magát, az vagy nem ismeri a saját származásrendjét sem, vagy pedig jóhiszeműségében kell kételkednünk. Nem is szólva arról, hogy a mai faji kevertség közepett, ha volna is egy tiszta fajiságú ember, ez a faji elvek és kapesok helyreállítását nem több remény-

nyel követelhetné, mint aminővel Don Quixote ment neki a szélmalomnak. Kevert faj többé vissza nem tisztázható, amint hogy megtörtént dolog nem tehető meg nem törtéنتé.

* * *

A régi magyar faj nincs többé, a mai magyarság, úgy mint közvetlen elődjei is, fajilag atomizált, meghatározhatatlan egyéniség. De az a szomorú történet, melyet a magyar faj évezredes keveredéséről az imént mondtunk el, mégis nyújt tanulságot arra nézve, hol keressük a magyarság specifikus egyéniségét, azt, ami magyarrá teszi és elválasztja a többiektől. A magyar faji egyéniség ma csak tisztára történeti, de mint ilyen, annyira jellegzetes múlttal bír, hogy képe állandó és élesen kirajzolható. A most említett események, az ugor-hún keveredéstől kezdve a liberális korszak mechanisztikus hatásáig, mindnyájan erős nyomokat hagytak a magyarság népi egyéniségén, s mindezen nyomok, évszázadok folyamán külön és ellentétes erőktől létrehozva, ma leolvashatók az élő nemzedék arculatján. Ezt az írást elolvasni és arcképünk vonásait összegyűjteni felülmúlná erőimet, s azonkívül, a *saját* arckép lerajzolásáról lévén szó, kiesnék a tudományos kutatás kereteiből. Nem is szólva arról, hogy saját vonásainkat hangulatunk és temperamentumunk adottságain át látjuk kedvezően vagy fekete pesszimizmussal, s a mai időkben valószínű, hogy a kép fekete, vagy „grau in grau“ lenne. Inkább csak a figyelmet szeretném felhívni néhány vonásra, mely a fenti történeti áttekintésből teljes bizonyossággal következtethető ki.

Egyik a magyar népfajnak faji közömbössége, mely egyedül tette lehetővé, hogy a faj évezreden át soha nyugalomhoz ne jusson, hanem egyik változástól ki, másikba be a keveredés legkülönbözőbb eseteit átélje, végigszenvedje. Itt nem arról a faji közömbösségről beszélünk, melynek ellentéte található meg magyar falvakban, hol a falu legényei szomszédból nem házasodnak, vagy ahol a felvég és alvég közt nincs meg a *connubium*. Ez általános földművelő sajátság, minden parasztnépnél megfigyelhető. A minket érdeklő tény abban áll, hogy fajiságunk (történeti értelemben véve a szót) nem tudatos és az idegennel szemben hallgat, nem szól, szabad teret enged egyéb, hatalmas érzéseknek és érdekeknek. Rendesen a politikai érdek lesz erősebb és dirigálja az akaratot és tevékenységet. Antipátiánk bizonyos kellemetlen, sőt gonosz szomszédok iránt nem a faji különbségből származik, nem a magyar történet és magyar kultúra dacos ellenszegülése, öntudatunk küszöbe alatt, *ezek* ellen, akiknek európai múltja és műveltsége a mienkhez képest oly alacsonyrangú, hogy mai felemelkedésüket joggal illetlennek, megokolatlannak tarthatjuk. Nem, történeti fajiságunk hallgat, politikai érzékünk beszél, s tartja a filippikát az ország szétrombolói, ősi örökségünk széthordói ellen. Amiből következik, hogyha a politikai érdek ellanyhulna, s más megoldások merülnének fel, mi is eltemetnők a csatabárdot és a békével megnyilna egy újabb hatalmas vérkeveredés lehetősége, az alacsonyrangú idegennel. Lehet, hogy ezt a faji közömbösséget a folytonos kereszteződés fejlesztette ki, s eredete talán a legelső keveredésig, az ugor-hún házasságig kísérhető vissza. Annyi bizonyos, hogy erős faji érzésű néppel szemben, minő a cseh és zsidó, ez a tulajdonságunk kezdettől fogva megnehezíti helyzetünket, kifelé, könnyűvé téve az idegenhez alkalmazkodásunkat, s egyúttal befelé is, egymás közti viszonylatainkban. Összehasonlítva a két említett nép saját fajiságán

belüli, belső életét a magyarokéval, nálunk sokkal ritkább, szinte fehér-hollószzerű az eset, mikor a magyart azért pártoljuk, mert magyar, holott ez a másik kettőnél állandóan tapasztalható következménye a faji összetartozás erősebb érzésének.

Egy másik általános, mindnyájunkra jellemző tulajdonságunk az utóbbi századok szüleménye. Nevezhetjük a realitás iránti érzék hiányának, s mindenestre könnyebb negative meghatározni, mint tartalmát pozítive körülírni. Bizonyos hajlandóság ez a fictióhoz, elképzelt dolgokban szívesen időzés akkor, mikor a reális élet, a valóság erős munkát, komoly elszánást és következetességet kívánna tőlünk. Nevezhetnők közjogi gondolkodásnak is, mely formákat kíván és formákkal megelégszik, nehogy a hiányzó tartalom felkeltse önelégedetlenségét és feldúlja mesterségesen létesített nyugalmát. Kezdetei ez érzésnek semmiképp nem nyúlnak vissza a középkorba, amikor még a magyar politikában élénk reális érzéket, több természetességet, a valóság változásaira gyorsabb reagálást találunk, semmint a XVI. század óta. A rendiség kialakulása után a Habsburguralom megszilárdulásával állami és nemzeti függetlenségünk *tényleg* eltűnt, s az önrendelkezés hiányát akkor kezdtük közjogi formulákkal, üresen kongó törvényekkel leplezni és nyugalmunk biztosítására, a realitás, a kellemetlen valóság távoltartására magunkat illuziókkal és formákkal körülvenni. Ennyiben tehát ez a tulajdonságunk történeti egyéniségünknek egyik fegfialabb, de igen erős növésű hajtása; az utóbbi évszázad és legutolsó évtized összes politikai tévedései, úgy belügyeinkben mint a nemzetiségekkel és külhatalmakkal szemben, szinte kivétel nélkül visszavezethetők erre az egy sajátságunkra, melynek életereje igen nagy; realiztikus kezdeményeket képes csirájukban megsemmisíteni, s nincs kizárva, hogy gyökerei ősi faji diszpozíciókba nyúlnak vissza.

Népfajunk erkölesi képére itt nem térhetek ki, annak egyes vonásait mindenkorra megállapította Széchenyi István, kinek erre vonatkozó nyilatkozatait korábban összegyűjtöttem és kiadtam. Erkölesi tulajdonok konstatálásánál nem elég történeti munkát végezni, mivel a történeti kútfők ellentmondanak egymásnak és tanúságukat nehéz értékelni. Csak egy példát említek: a napoleoni háborúk alatt a nemzet igazi vezérei, az írók, egymásközi levelezésükben állandóan aggódnak, nehogy besorozzák őket és szolgálniok kelljen fegyverrel a nemesi felkelésben. Nem egy, egész csomó adatunk van erre; kérdezősködnek, hogyan lehetne ezt elkerülni és nagy az öröm annál, aki már túl van a fegyverviselés korhatárán. Már most ezekből az adatokból, melyek a magyarság legjobbaitól származnak, joggal lehetne megtámadni azt az általános felfogást, mintha a magyar bátor, harcias népfaj volna. Ez azonban mégis hiba és mi több: módszerbeli tévedés volna, mert a történeti adatok, körülhatárolt és korlátolt mivoltukban, csak egyes eseteket, embereket, foglalkozási ágakat és rendeket jellemeznek, s belőlük nehéz a népfajt illető sajátságokat kiválasztani. A jelen esetben a fegyverviseléstől irtózást eléggé megmagyarázza az íróknak racionalisztikus nevelése, továbbá az inszurrekcióknak elterjedt rossz híre: európai gondolkodású ember nem vágyódhatott résztvenni e rosszul felszerelt, fegyelmezetlen tömegek hadi mozdulataiban, melyeket a hadvezetőség úgysis csak ágyútölteléknek tekintett. Ilyen morális kérdésekben a történeti adatokkal szemben az intuíciónak van igaza akkor, mikor népfajunknak, a szomszédokkal összehasonlítva, harcias erényeket tulajdonít.

Altalában véve óvakodnunk kell a morális fajkép megállapításánál túlságos részletezéstől. A történetileg kifejlődött magyarság, mint a többi európai nép is, a rendi kor évszázadai alatt annyira tagolódott, s fajilag is oly különböző vérkeveredésen ment át, hogy az egyes osztályok közti eltérések a részletekbe menő vizsgálatot illuzóriussá teszik. Főuri osztályunk az óriási német, francia, angol, olasz keveredés folytán morális fajképében közelebb áll nyugati rangtársaihoz, mint a magyar közép- és parasztosztályhoz. Viszont gazdatársadalmunkat az évszázados földművelő foglalkozás, évszázados jobbágyi sors és lassan, nehezen terjedő művelődés teszi bizonyos mértékig homogénné a többi nemzetek parasztosztályával. A történeti kutatás itt többnyire csak negativumokat tud szolgáltatni: egy-egy tulajdonságról kimutathatja, hogy *nem* faji eredetű, nem általános nemzeti tulajdon; aminek azonban szintén meglehet a maga értéke. Így például a tiszai és dunántúli magyar közt levő eltérések csak részben magyarázhatók különböző faji keveredésből: a dunántúliban több a germán és szláv, a tiszaiiban a török, rác, oláh vér (hajdúk!); emellett azonban a specifikus történeti fejlődés is alakítólag hatott gondolkodásmódjukra. A dunántúli magyar, Ausztriához közel, katolikus királyságban, főuri nagybirtokokon sokkal inkább alá volt vetve a feudalizmus rendszerező, diszciplínáló hatásának, mint a korlátlanabban, ily nevelés nélkül élő tiszai. Viszont ennek gondolkodását protestáns vallásán át a racionalizmus hatotta át, aminek nyomait a dunántúli magyarban alig találhatjuk.

Befejezésül még néhány következményére legyen szabad rámutatnunk azon ténynek, hogy a magyar népfaj immár nem tiszta, természettudományi, hanem történeti képződmény. Tiszta fajú embercsoportba lehetlenség beolvadni: az újonnan jött mindenkor különböző marad a többitől, mivel az elmúlt dolgokon nem lehet változtatni, nemzetsérendjét, családi múltját nem asszimilálhatja senkisé. Másként áll a dolog a vegyes fajtájú európai népeknél: melyeknél a faji atomizálás óta valószínűnek tartjuk, hogy a csatlakozni készülő idegen, maga is kevert fajú lévén, rokon-tulajdonokkal, legalább is rokon diszpozíciókkal rendelkezik és így könnyen asszimilálódhatik. Mindamellett az asszimilálás lehetősége és tempója esetről-esetre különbözni fog. A történeti népfajjegyzés ismerete alapján senki sem fogja többé lehetőnek tartani, hogy egyszerű névváltoztatás, vagy a nyelvnek még oly tökéletes elsajátítása is elegendő volna az asszimilációhoz. Fontos itt az, hogy a vérkeveredés során minő fajok kereszteződéséből állott elő az illető, mert ha ennek származásrendjén olyan népek és fajok találhatók, melyeknek vére nincs meg abban az embercsoportban, hova csatlakozni készül, így az asszimiláció nehéz, esetleg kilátástalan kezdemény. Néger nem lehet magyarrá vagy németté tenni; mediterrán és germán keverékű angolt vagy bretagneit is nehezebb, mint csehet vagy németet vagy tótot, kik többé-kevésbé a magyaréhoz hasonló keveredési folyamat szülőttei. Minél eltérőbb a vérvegyülék, annál nehezebb az asszimiláció és annál több nemzedékre van szükség, hogy biztos eredmény, visszaesések nélkül jöjjön létre. De igazi asszimilációhoz semmi esetre sem elegendő egyetlen nemzedék: a történetadta népfaji összefüggésbe egyetlen ember, kinek összes szellemi és testi előzményei idegen közösségekben gyökereznek, saját rövid élete alatt nem képes beilleszkedni; az ilyen, legjobb akarata mellett is, csak utánczó, nem pedig alkotó szerepet játszhat, szerény hatáskörben végrehajtja a nemzeti munkát, melyek a népfajban erősen

gyökeret vert egyének bíznak rája, de nem *rendelkezhetik*, nem gondolkozhat a népi összefüggés, az egész embercsoport javára, vagy nevében. Olyan esetekben, midőn generációk keveredése nélkül, elégtelenül asszimilált tömegek veszik át egy-egy embercsoport vezetését, ott joggal beszélünk idegen uralomról, s ennek hatásaként esetleg a történeti összetétel megváltozásáról. Ilyen volt többek közt az angolszász fajnak a normann lovagoktól leigázása. Kisebb mértékben, a nemzeti élet egyes területein gyakran mutatkozik ilyen elidegenedés, amikor bizonyos nemzeti területek csak névleg maradnak meg a közösségben, tényleg pedig idegen összefüggésbe kerülve idegen szellemet táplálnak. Így a rómaiaknál az irodalom elgörögösítése, a vallás szíriaiává tétele, a középkor egyes országaiban a pénzügyeknek elolaszosítása, manapság a hírlapirodalom, színház és irodalom elzsidósodása. Itt külön kérdés tárgyát képezheti, hasznos-e az illető népre az idegen befolyás, szüksége van-e illetően keveredésre; minket itt most csak az érdekel, hogy az ily elidegenülés a nemzeti kultúrterületeknek, — mióta a liberális nacionalizmus a föntvázolt módon nagyszerűen megszervezte a külső asszimilációt, az *egyetlen* nemzedéken át tartó átalakulást, — nem ritka többé, gyakran egészen észrevétlenül történik és az illető népfaj csak akkor vesz róla tudomást, mikor a dolog megtörtént. A XIX. század folyamán oly nagy tömeg idegen vér szűrődött át a nemzettestbe, hogy ennek közvetkezményei előre ki nem számíthatók többé. Napjainkban, köztudomás szerint sok az olyan, főként német eredetű magyar, ki a faji egyéniség hangsúlyozásánál előtérben áll; ez a jelenség, egyéb okok mellett, abból is magyarázható, hogy a németben, bár elég könnyen asszimilálódik, megvan bizonyos erősebb faji érzék, az összetartozás öntudatlan érzése, mely most az asszimilált német-magyarokban új közösségük érdekében működik és pedig sokkal erősebben, mint a fajilag indifferensebb magyarságban.

Minden beolvadt elem magával viszi az új közösségbe saját lelki diszpozícióit, s ezek még oly tökéletes asszimiláció után is kiütköznek egy-egy későbbi nemzedékben. Ezért lehet a faji keveredést, amint ez az utóbbi században végbement, szerencsejátéknak nevezni: az illető népfaj vesztethet is, nyerhet is rajta, s amíg a keveredést a véletlenre bízza és faji öntudat nélkül autarkijáról lemondva engedi végbemenni, addig nem is tudhatja, javára, vagy kárára fog-e az szolgálni. A fajt lehet rontani, de lehet javítani is; ez a nagy tanulság, melyet a mostani fajok történeti nivoltából meríthetünk. A leromlás megakadályozása, a javítás végrehajtása és módzatainak kiválasztása elsősorban éles, illuzióktól és hazugságoktól el nem homályosult szemet kíván, saját nemzeti egyéniségünk pontos ismeretét, hogy benne a kártékony tulajdonokat megjavíthassuk, az ártalmas anyagokat eltávolíthatassuk, de ami nemes és tiszta örökség, ahhoz annál inkább ragaszkodjunk és idegenért, legyen az még oly csábító, fel ne áldozzuk. Politikai jövőnk és nemzeti kultúránk sorsa egyképen összefügg azon titokzatos, ősidők homályába vesző szálakkal, melyeknek nehezen kibogozható gomolyagját faji kérdésnek nevezzük. Legelső feladatunk az volna, hogy faji egyéniségünket, legyen az jó vagy rossz, közönségesen öntudatossá tegyük, mert ha ez bármily csekély mértékben sikerülne is, ettől remélhetnénk nem az idegen gyűlöletét, hanem, mi sokkal fontosabb és égető szükség fajtánkra, magyar testvéreink egymás szeretetét azért, mert magyarok. Évszázadok óta elveszett nagy nemzeti javunk megtalálásáról van szó, talán megéri a fáradságot.

Szekfü Gyula.

ÉJSZAKÁRA VIRRADAT.

(Folytatás.)

III.

O dakünn már magasan járt a nap, de benn a szobában még erős félhomály terjengett; a zsalugáterek éppen csak annyi világosságot bocsátottak be, hogy teljes sötétség ne legyen. Réthiné halkán benyitott a szobába.

Ő már kora hajnalban talpon volt mindig; a jószág ébredésének ő volt az első tanuja, ha valamilyen a lelkébe fészkelődött gond miatt esetleg egy szemernyit sem aludt. S bizony álmatlanul telt el ez a mai éjszakája is, — ám nemcsak neki, hanem mindenkinek a családban és talán nagyon sokaknak másoknak is a faluban. Az öreg Réthi is csak reggel felé pihent meg és most a fal felé fordulva mélyen aludt. A fiú azonban már ébren volt, avagy lehet, hogy *még* ébren volt. Az izgalmas este után nem akarta a két öreget magára hagyni, nem vonult vissza a maga szobájába, hanem ott maradt náluk. A sezlónon heveredett le és cigarettázott. Mellette egy széken állott a hamutartó, rakásnyira telve szivarkavégekkel. Most is dohányzott. Gyors, ideges szippantásokkal szívta a füstöt mélyen magába és aztán teli tüdőből fújta magasan a levegőbe.

Az asszony látta, hogy a fia nem alszik, tehát megszólalt. Rettegő irtózáttal volt telve a hangja.

— Megjöttek!

— Kik?

— Az oláhok.

Réthi Pál nagyott sóhajtott:

— Elértek hát ide is?!

Réthi Jenő egyszerre felébredt. Talán megérezte álmában, hogy vész kerekedett.

— Mi az? Mi van? — érdeklődött.

— Itt vannak hát már nálunk is! — válaszolt a fiú.

Az öreg egy pillanatra mereven maga elé nézett, majd megint behúnyta a szemét és visszahanyatlott a párnára. Torka elszorult, szíve verése mintha elállt volna. Úgy érezte, hogy valami vigasztalan sötétség szakadt most rá, amelyből nincs semmi kiút. Már csak arra gondolt, hogy tehát *itt a vég!* — s már azon sem rágódott, amin egész este és éjszaka, hogy *miért* ez a csúfos vég?! . . .

Csend volt.

Aztán, mint a hirtelen szélvész, berontott valaki. Waldné. Egy vén sváb asszony a szomszédból.

— Borzasztó! — csapta össze a kezét és lihegve közölte is rögtön, hogy mi az a borzasztó: — A Hochnét megbotozták!

Réthiék dermedten néztek rá. Lehet, hogy csak a rémülten berontó asszony képesztette el őket, de talán inkább maga a hír.

— Ugyan, hát miért? — kérdezték aztán.

— Csak azért, mert „román“ helyett azt mondta, hogy „oláh“ Borzasztó! . . . Nyomban lehúzták egy padra, szoknyáját felhajtották és meztelen üllepére csapták rá a verést.

— Egy asszonyt! . . . A disznók! — pattant fel Réthi Pál.

Waldné rövid lélegzetet vett és tovább beszélt:

— A Pauler-fiú is kapott huszonötöt.

— Hát az miért?

— Azt senki sem tudja. Éppen ott állt és nézte őket, ahogyan jönnek. Nem mondott az egy árva szót sem. Csak állt és nézte őket. És akkor egyszerre lefogták és igen, nádpálcával, . . . éppen huszonötöt.

Az udvaron vad ugatásba kezdett a kutya.

Réthiné kinézett, hogy mi baj? de rémülten szaladt vissza rögtön.

— Itt vannak! Katonák a kisbíróval!

A folyosón már fel is hangzottak a katonák nehéz léptei.

Pál sietve öltözött. Idegesen szólt oda anyjának:

— Menj eléjük! . . . Kérdezd, hogy mit akarnak!

A durva oláh szó behallatszott a szobába, ahogyan Réthinével rendelkeztek:

— Maga a ház asszonya? Hát hogy tudja: Öt legény itt fog lakni, innen kap kosztot és mindent. A koszt pedig jó legyen! Nem cselédeknek való, hanem ugyanaz, amit maguk esznek benn az asztalnál, mert ha nem . . . hát mondom, panasz ne legyen! . . . Értette?

Az asszony szoruló torokkal, halkán felelt:

— Értettem.

— Hol a ház gazdája? — érdeklődött az altiszt; a világ minden kincséért sem mondott volna ház „urát“.

— Még alszik.

— Hja persze, a magyar urak ilyenkor még alszanak, a jó puha ágyban. Persze, csak hadd dolgozzanak helyettük a román parasztok . . . No, majd más világ lesz ezután!

Réthi Pál kilépett a folyosóra. Remegett a dühtől. Az anyját beküldte. Aztán odalépett egyenesen a altiszthez és nyersen-röviden kérdezte:

— Mit keresnek itt?!

A katonáknak egyszerre alább szállt a nyegleségük. Hiszen ez az ember nem volt tehetetlenül öreg, ennek nem rítt le rémület az arcáról, ez mert szembenézni velük.

Az altiszt önkéntelen mozdulattal még tisztegett is, amikor közölte:

— Kérem, öt ember lesz itt bekvártélyozva.

És Pál hirtelenében nem tudta, szóljon-e még valamit? Talán veszekdjék velük? Mi értelme?

Hátat fordított, otthagya őket. Lement az udvarra, szellőztetni a fejét.

Mire azonban visszatért és megint be akart menni a lakásba, az oláhoknak is megjött megint a bátorságuk; eszükbe jutott, hogy hiszen ők mégis hatan vannak, amaz meg csak egyedül, és elvégre nekik fegyvereik is vannak, annak pedig még botja sincs. Egyikük hát elébe állt.

— Kokonule! Adjon egy cigarettát!

Pál válasza sem méltatta. Egy rövid pillantással végigmérte az alakot és tovább ment. De ez megint útját állta.

— Ifjúr, cigarettát adjon! — szólta újra, már követelő hangon.

Pálnak arcába szökött a vér, öklöbe szorult a keze. Ó, ha most lesujthatna erre az emberre! De aztán . . . benyúlt a tárcájába s odavetett néhány szivarkát a katonáknak. Ezek még fel se kapkodták azokat, amikor ő már megbánta gyöngeségét, hogy engedett a követelésnek. És szégyelte magát emiatt a gyöngesége miatt. Mert hiszen tulajdonképen nem volt ez más, mint olyasvalami, ami ellen épp előtte való este tüzelt, — egy magyar „úri gesztus“. Hát tényleg nem tudnánk mi másmilyenek lenni?!

Berohant a szobába, arcát a tenyerébe temette.

Értelem nélkül zsongtak a gondolatok az agyában s maga sem adhatt volna számot arról, hogy miként jutott végre mégis egy elhatározáshoz.

— Megyek innen — mondta.

— Hová mennél? — kérdezte csöndesen az anyja.

— Hová?... Nem is tudom... Talán Temesvárra, hátha ott még nincsenek. És ott talán megtudhatom, hogy vajjon mi hogyan legyünk most? Mert kell, kell valaminek lennie, amiből mégis életkedvet merítünk. Kell!... Igen, megyek Temesvárra. A tizenegyórás vonattal már indulok is — döntött végleg elhatározása mellett.

IV.

Réthy Pál nem bánta meg, hogy ellátogatott Temesvárra. Már megérkezésekor örömhír fogadta.

A pályaudvaron egy régi ismerőssel találkozott; Püspöky doktorral. Nem volt vele különösebb barátságban, nem is volt most olyan hangulatban, hogy valamilyen meghittebb beszélgetésbe akarjon kezdeni vele, hanem inkább csak udvariasságból vetette oda rövid üdvözlés után a szokásos kérdést:

— Na, mi újság a nagyvilágban?

— Maga talán még nem is tudja? — nézett az rá kérdően. — Nem?... Ó, ó! Persze, most jön vidékről, oda még el sem jutott a híre... Hát kérem, óriási! Minden eltörpül mellette!

Mély lélekzetet vett, karját színészi pózzal széttárta és szinte szavalva mondta:

— Budapesten megbukott a Tanácsköztársaság!

Réthy, aki már türelmetlenül hallgatta a doktor kertelését, már menni akart és kezét már búcsúzáshoz is nyújtotta, most egyszerre majd hogy előre nem dőlt a kíváncsiságtól.

— Hogy micsoda?

— Kunbélák Bécsbe lógtak... A főhóhér Szamuely agyonlőtte magát... Fuccs a zsidó vircsaft és bevágott a keresztény éra!... A fehér-gárda már elindult Szegedről.

Réthy csak állt és hallgatta az embert, akinek ajkáról pergett a szó. Szíve hevesebben lüktetett, ereiben pezsegni kezdett a vére. Ó végre, végre mégis! Hiszen akkor nincs még veszve semmi! Mégis van Isten!

Itt a megszállt országrészekben borzadva látták a jó magyarok, hogy

mi folyik ott túl a „demarkációs vonalon“, — az ország szívében. Csak elvéve érkeztek onnan hírek ide, hanem amik érkeztek, azok csupa borzalommal voltak telve. Csakis ezeknek az idecsempészett híreknek az alapján ítélték, ítélhették itt meg az ottani helyzetet. S ezek a hírek egyformán mind azt hajtogatták, hogy néhány zsidó parancsol, a csőcselék végrehajt; ez a külszíne az egésznek. És az itteni embereknek talán még jobban fájtak ezek az ottani állapotok, mint az itteniek. Vagy talán ki tudja?! Mert igen, volt úgy, hogy egyszerre híre kelt, hogy az a magyar vöröshadsereg nem is annyira vörös, mint inkább magyar és itt egyszerre, csak kezdtek ettől is remélni a megváltást. Hanem aztán ez a remény is hiú ábrándnak bizonyult s kétségbeejtő volt az a vak sötétség, amelyben tapogatódzva sem lehetett előbbre jutni. Kétségbeejtő volt. Hát sehonnan semmi fény sugar?! De most végre mégis, mégis. Mintha koromfekete felhők mögül hirtelen előragyogna a hajnali csillag... A fehérgárda már elindult Szegedről...

Réthy Pál csak állt és hallgatta Püspöky szapora beszédét.

Ez minden részletet elmesélt, amit hallott, tudott a dologról. Neveket említett, eddig alig hallott neveket, de rajongva mindenkiét. Emberekét, akiket előresodort az ár. Egy nevet pedig különösen kiemelt. A fővezér! És az ő darutollas katonái csupa rózsaszín reménység!...

Réthy csak állt és hallgatta Püspöky áradozását, akinek minden szava újabb és újabb örömet csepegtetett a szívébe. Örömét nem tudta lerontani az egész hír szépséghibája sem, amelyet a végére hagyott a doktor, hogy de bizony-bizony, sajnos, Budapestet is megszállták az oláhok! És csodálatosképen nem hatott rá valami különösen a legújabb hír sem:

— Különben holnap ide is bevonulnak.

— Igen? — mondta szinte közönyösen, azután igaz szeretettel rázza meg Püspöky kezét: — Nagyon, nagyon köszönöm, hogy felvidított! Az Isten áldja meg érte!

Sietett a városba.

A város külső képén nem látszott még semmi változása az új időknek. Csak olyan volt az, amilyent már a háború folyamán felvett: egy, a karrierje kezdetén hirtelen letört zseni külseje, — csupa nyegle pózolás, mert mögötte ott a biztató erő és előtte ott a biztató cél, de csupa félszegség is, mert mellette ott a szürke semmi... így egybehabzsolva nagyon cifra látvány! Temesvár is örült iramban lendült neki nemrégiben a magáraeszmélt gyors fejlődésnek; egyszerre rááradt ezer és ezer munkás-ember, egyszerre eltűnt a rajta keresztül-kasul húzódó sok vársánc s a helyükön egyszerre pazar új paloták termettek, — de aztán egyszerre végigzúgott a világon az üvöltő örület: háború! és itt is elpihentek a csákányok, az emberek innen is mentek a Végekre vérezni s most... olyan nagyon cifra a város képe! A pazar új paloták tőszomszédságában gazos, gödrös térségek terpeszkednek. A síma aszfaltról ronda pocsolyába bukol. Gyönyörködhetel világvárosias kirakatok incselkedésében, de mellettük egy régi udvar nyirkos kapuja árasztja feléd dohos szagát...

Réthy Pál megnyugodva róttá az utcákat.

Jól esett látnia, hogy itt úgy van még minden, mint legalább egy évvel ezelőtt. Egy esztendővel ezelőtt aziránt sóhajtozott ugyan mindenki, hogy Istenem, bár egy évvel öregebbek lennénk már!, de most bizony aziránt, hogy Istenem, bár ott volnánk még, ahol egy esztendővel ezelőtt

voltunk! — és íme, valóban jól esik nézni, hogy itt a legújabb események különösebb változása még nem látszik. Megnyugtatta, hogy itt legalább külsőleg, minden a régiben van, hogy lüktet a rendes élet, autók töfögnek és mindenütt tengernyi nép lótfut üzlethől ki, üzletbe be, avagy sétál kedvére. Megnyugtatta, sőt némileg felvillanyozta, hogy itt még dacosan tüntetnek a cégfeliratok a magyar világ mellett: „Délvidéki...“, „Dél-magyarországi...“ — tündököltek a vaskos betűk sokjáról. És „Bánság“-ot visított néhány rikkancsgyerek is.

A „Bánság“ egy új napilap volt. Azelőtt sohasem hallott róla, megindulásáról sem tudott. Kíváncsiságból megvette és jártában olvasni kezdte.

A lap még csecsemőkorát éli, — állapította meg rögtön, mert mindössze a tízésegynéhányadik szám volt az, amelyik a kezébe került. Ebből nyomban leszűrte a további következtetést is. Tehát most indult meg a lap, amikor egy újabb korszak előtt áll Délmagyarország sorsa. A szerbek mennek, az oláhok jönnek. Bizonyára tehát ebbe az új helyzetbe illeszkedik bele ez is. Bizonyára. Hiszen az oláhok nagyon jól ismerik a sajtó hatalmát és igyekeznek is azt a céljaik szolgálatába állítani; Erdély szívében is csak nemrég indult meg egy ilyen, már az „új világ“-ba beilleszkedett újság, bizony embernek undor még csak olvasni is!... És már kedvetlenül, bizalmatlanul forgatta a „Bánság“-ot is.

De egyszerre megütötte a szemét néhány szó:

„...vesztettünk mi már háborút Mohácsnál is, volt már nekünk békekötő Károlyink máskor is és: mégis vagyunk, mégis magyarok vagyunk!“ — olvasta.

A szeme nagyra tágult: Mi ez?

Újból elolvasta a mondatot, de csak az volt az, amit az előbb is olvasott, nem tévedett.

Most aztán figyelmesen kezdte olvasni az egész cikket előlről. Megállt, úgy falta a betűket. És az arcán lassankint két piros tűzrózsa virult fel. Igaz, igaz: voltunk mi már rosszabbul is! De lám, nem tespedtünk el most sem! Akad még magyar hang! És ez az, ez kell! Meg nem alkuvó magyar hit, egyenes magyar szó!... Megkereste a lap kiadóhivatalát egy régi házban, egy eldugott utcában és előfizetett; hadd élvezze az öregúr is otthon, hadd vigasztalódjék ő is belőle!

Annak az egy biztató mondatnak a zenéje pedig még késő este is a fülében kísértett. Ez is altatta el. S rég nem aludt olyan mélyen, olyan jóízűen, mint akkor éjszaka.

Frissen, üdén ébredt másnap reggel s nyugodtan, minden felindulás nélkül ment el azután a Dísz-térre, megnézni az oláhok bevonulását.

Az utcákon és az utak mentén meglehetősen nagy tömeg tolongott, de az idegen is észrevehette rögtön, hogy ez a tömeg nem önkéntelen megnyilatkozása az ünneplésnek.

Legnagyobb részét a vidékről berendelt gatyás oláh parasztok alkották ezek, pusztán csak ezek adták oláh színezetet a városnak. Ők voltak, akik szorgalmasan szetrejászkéztak kötelességből, ahányszor azt a falujuk pópája avagy dászkálja vezényelte. Mert a hangadóok itt is a pópák meg a dászkálok voltak, mint mindenben másban. Künn a hegyek közé eldugott falvakban ők voltak a nagyoláh politika éltető tüze s a nép, a nem gondolkodó buta tömeg, miként a birkanyáj, ment arra, amerre ők vezették,

kergették. Vajjon ugyan mást mit is tehetett volna? A pópát mindig ott látta maga között, s az elvégre is pap volt, akinek látható személyében talán magát a láthatatlan Istent imádta. És ha vasárnaponként vagy a még gyakoribb ünnepnapokon azt prédikálta a pap a templomban, hogy: „Gyűlölöd a magyart!“, hát a nép a nagy ostobaságában talán isteni megnyilatkoztatásnak is vette, hogy gyűlölnie *kell* a magyart. Mert lám (így gondolkozott!), kell is ebben valami igazságnak lenni, hiszen az állandóan köztük komázó, kocsimázó dászkál is ugyanezt hajtogatta: „Gyűlölöd a magyart!“ És a tanítónak hinni kell, mivel ő mindent tud, még újságot is járat a városból, ő bölcs ember, ő tanult ember, ő — „nadrágos“ ember: úr. Más nadrágos embert pedig nem igen láthatott a nép maga között, csak elvéte, évek leforgása alatt, ha például éppen képviselőválasztás volt. Ilyenkor a jelölt úr azt ígérte, hogy ha őt választják meg, hát ő eltörli az adókat és fejenként tíz-húsz koronáért tényleg be is választották az országházba képviselőnek, hanem bizony az az úrféle, aki legközelebb vetődött a faluba, az már az adóvégrehajtó volt és ha nagyritkán a szolgabíró úr is kinézett ide, az meg éppenséggel büntetni jött...

Az ünnepségnek néhány kifeszett, kicicomázott oláh úriasszony adott díszes keretet. Virágos kocsikon és „rekvirált“ autókon száguldtak fel-alá, olyan girrel-garral, mintha legalább is őket ünnepelnék és nem ők ünnepelelnék.

A közönség legszíntelenebb és legcsendesebb része a városiak voltak. Nagyon kevesen tüntettek jelenlétükkel, ezek legtöbbje is csak pusztán kíváncsiságból jött el. Csoportokba verődve halkán beszélgettek. Réthi Pál is egy ilyen csoporthoz csatlakozott; néhány ismerőset fedezte fel a társaságban: megyeistákat. Egyikük csöndes akasztófahumorrall mesélt, hogy egy kartársuk ma minden ok nélkül rémesen megverte a kisfiát, csak azért, hadd emlékezzen rá, hogy ez életének a legszomorúbb napja, amelyen íme Temesvárra is oláhok jönnek...

És már jöttek is.

A közönség körében mozgolódás támadt. A fel-alá száguldó úriasszonyok visítózni kezdtek, a pópák és dászkálok átvették a jelt, intettek s a parasztok kötelességszerűen hosszan elüvöltötték a „szetrejászké“-t. A faluról behozott cigányok vad muzsikába fogtak s a tér közepén elmondták üdvözlőbeszédeiket az odaparancsolt hatóságok.

— Ez az egész? — csodálkozott családottan a kíváncsi publikum.

Mert alig egy zászlóaljnyi katonaság vonult be rivalgó kürtszóval, siető léptekkel. Mondták, hogy ez Nagyrománia egyetlen díszzászlóalja, amelyet mindenüvé bevonultatnak, ahol ünnepséggé kell emelni a bevonulás tényét és az a tiszt is, aki a zászlóalj élén lovagol, az Nagyrománia egyetlen díszrezedese, akit mindenüvé bevonultatnak, ahol hatást kell kelteni... A közönség csalódott, mert többet várt.

De nem hiába várt.

Az ünnepség végeztével jött a tulajdonképeni „dicső hadsereg“. Rongyosán, tárkán, szedett-vedetten. Ezen csak spárgával összekötözött bocskor éktelenkedett, azon talán még az sem. Kinek hosszú puszka volt a vállán, kinek rövid kurtály a hátán, kinek még az sem... Bizony, cifra egy hadsereg volt! Nem is hinné el más, csak aki látta!

— És ezek merik mondani, hogy legyőzték bennünket? — kesergett néhány bús magyar a Réthi társaságában.

— Ezek? Ugyan!... Igen: Károlyi Mihály! — mondta valaki, aki a maga szűkebb környezetében megrögzött konzervatív gondolkozásáról volt ismeretes.

— Ezek?... A zsidók! A zsidók! Az önkeblünkön melengetett zsidók! — szólt egy másik, akinek heves antiszemitizmusát a közeli események mind igazolni látszottak.

És jött a tűzéség.

Réthi Pál is tűzér volt katonakorában, ez tehát különösen érdekelte. Lábujjhegyre állt, úgy leste az ágyúk közeledtét.

Némelyik elé négy ló, a másik elé csak kettő volt fogva, de hatos fogat nem akadt egy sem. Hajtótűzér sem volt kellő számú, egy meg éppenséggel mezitláb ült a lovon. A lószerszám pedig összetoldozva-foltozva, inkább kötélből és spárgából, mint szíjjakkal és bőrből.

És Pál egyszerre hangosan felkacagott. Ráismert az ágyúkra.

Csupa német löveg volt, melyeket az összeomlás után használhatatlanná téve a hazavonuló Mackensen-hadsereg hagyott vissza. És ahogyan harcképtelenné voltak téve, úgy voltak még most is: mindegyikből hiányzott a závarzat, egyetlenegyből sem lehetett volna egyetlenegy lövést sem tenni! De az oláhok íme összeszedték és most hozták őket mint saját-jaikat, dölyfösen, peckesen, hogy hadd rettegjen tőlük a közönség!

És csakugyan, ennek nagy része megilletődve tekintett a szürke acél-csővekre.

— Tunurile! Tunurile! — mutogattak rájuk büszkén a pópák és a dászkálok, a felcicomázott úriasszonyok pedig zsebkendőiket lobogtatták feléjük.

Olyan nagyon nevetséges volt az egész látvány, hogy Réthi Pál csak kacagni, kacagni tudott rajta. Kacaja frissen, üdítőn szállt szerteszéjjel, környezete azonban idegesen nézett rá, mert már vasvilla-pillantásokat vetett feléjük néhány, a közelben álló alak, akikről lerítt detektív-mivoltuk, — de ő csak tovább kacagott.

— Hát Isten veletek, urak! — búcsúzott aztán. — Én eleget láttam. Én megviszitalódtam, megnyugodtam... Vagy tán ezek riasszanak? Nézzétek őket: ezek?... Hiszen Szegedről már elindult a fehérgárda!... No, Isten veletek! Megyek haza a falumba, hogy ott is vétót kiáltsak mindenkinek, aki talán azt hinné, hogy már kétségbe kell esni.

Éppen még egy órája volt a vonatja indulásáig, de már a pályaudvarhoz készült, hogy itt a városban jaj, csak meg ne zavarja esetleg valami a jóhangulatát! Egy hirdetőoszlop előtt mégis megállt még.

Az oszlop tele volt ragasztva öles hirdetésekkel. A hirdetések fején mind ott díszelgett a felírás: „De la Prefectura“. Már az oláh főispán bocsátotta ki azokat, egy helybeli ügyvéd, bizonyos Kornya... azaz Cornea.

Egész sereg ember olvasta a hirdetéseket. Réthi is közéjük állt. Mellette egy jóképű, lógósbajuszú, csizmás, zsinórosnadrágú magyar parasztféle betűzte hangosan szótagolva a nyomtatványokat.

Az egyik hirdetésben a prefektus elrendelte, hogy immáron új rend lévén, ezentúl a „keleti“ időszámítás lép életbe, a villamosok, kocsik, járművek stb. pedig, ellentétben az eddigi szokással, ezentúl jobboldalt menjenek és baloldalt jöjjenek.

— A folyó meg folyjék fölfelé és a nap keljen nyugaton!... — fűzte hozzá a lógósbajszú magyar.

Réthy mosolygott és belefogott a legnagyobb, legkiabálóbb plakát olvasásába, de ugyanakkor a szomszédja is ennek a betűzésére tért át. Ebben arról zengedezett a prefektus, hogy miután a dicső oláh hadsereg, győzedelmes szövetségesei támogatásával Temesvárra is bevonult és ez a város is Nagyrománia szerves tartozékává lett, az oláh uralom erre is kiterjed és jaj annak, aki ebben kételkedni merészel, mert ez nem ideiglenes állapot, hanem végleges!

— Ezt mondták a rácok is, amikor jöttek, mégis elkotródtak!... — szólt a magyar, legyintett és kiköpött.

— Úgy van bátyám! Igaza van! — ragadta meg és rázta meg az öreg paraszt kérges tenyerét Réthy Pál, leírhatatlan örömmel, hogy ebben az egyszerű emberben is fellelte a kitartó és nem csüggedő magyar hitet.

Vida Péter.

(Folytatása következik)

ÖREG ÚR A PARKBAN.

Ódöngve jár az őszi parkban,
szájában vastag bőrszivar van.

Fáradtan lép, lassan botorkál,
hosszan pihen minden bokornál.

Levél hull rá a sárga lombból:
nyarakra és rózsákra gondol.

Botján dermedten reszket ujjja,
szíppant s a füstöt messze fujja.

Az út végén napos padot lát,
gyorsabban koppintgatja botját.

Szökőkút hangja száll feléje,
szívén átzenget a víz zenéje.

Levél hull rá a sárga lombból:
csókokra s asszonyokra gondol.

Csendben leül s a nap felé dől,
ujságot húz elő zsebéből.

Olvas, lapoz, fojtottan ásít —
körötte hervadt már a pázsit.

Szellő legyinti ellebegve,
fölnéz a szálló fellegekre.

Levél hull rá a sárga lombból:
kriptára s ciprusokra gondol.

Halkan bólínt, nézése álmos,
szívében csend és béke szálldos.

Sóhajt: mellén egy gomb kipattan —
s elalszik kint a déli napban.

Körmöcbánya, 1917 január 3.

Bardócz Árpád.

SZERENÁD A MAJUSI HOLDHOZ.

Dermesztő éjszakán nem egyszer
fehérre fujt a zord, jeges tél;
éjfélidőn sötét szobákba
fagyott arccal sokszor belestél.

Máskor arany selyembe' jöttél —
lenn vártak már a nyári kertek:
megreszkettek a telt virágok
s magukból minden fényt kivertek.

Volt úgy, hogy hervadozva hoztak
a langyos, őszi, könnyes esték
s szüretelő, részeg legények
a jöttödöt őrzöngve lesték.

Temesvár, 1915 május 6.

Most lágyan leng az enyhe szélben
az almafák ezeryi lombja:
egy-két nap még és sárga selymét
az árvalányhaj is kibontja.

Most rózsafény ragyog le rólad
s én nézlek: meg se moccan arcom;
az almafák halkan suhognak,
azt gondolják, hogy holtan alszom.

Most nyíló vérvirág a szívem:
sötét kelyhét feléd kitárom
s frissen szakított almagallyal
megpendítem zengő gitárom.

Bardócz Árpád.

KOMPON.

Alszik már az őszi táj,
 rá a hold ködöt szítál;
 fűzfák hosszú, kék szakállá
 leng a hűvös éjszakába.
 Lassú vízen ring a komp,
 ring a komp.
 (— Úgy születtem, mint a lomb,
 mint a lomb, mint a lomb.)

Túl a parton gyenge nesz:
 lanyha szellő lengedez —
 s egyre mélyebb árkot ásva,
 szinte zeng a víz folyása.
 Kósza szélben ring a komp,
 ring a komp.
 (— Halkan éltem, mint a lomb,
 mint a lomb, mint a lomb.)

Messze fönny az ég ívén
 elborul az éji fény:
 szétterítve lomha szárnyát,
 felhő száll az éjszakán át.
 Sűrű ködben ring a komp,
 ring a komp.
 (— Úgy halok meg, mint a lomb,
 mint a lomb, mint a lomb.)

Temesvár, 1915 augusztus 27.

Bardócz Árpád.

BETEG LEÁNY ŐSZI VERÓN.

Oly halvány, mint egy holt ara:
 nem érte nap, nem volt nyara.

Nem látott sárga réteket,
 se zöld tavat, se kék eget.

Nem hallott vidám nászi dalt:
 fülében folyton láz rivalt.

Sötétben és hidegben élt:
 nem álmodott és nem remélt.

Csak téged várt még, őszi fény:
 ragyogj hát most az ő szívében...

Körmöcbánya, 1916 november 4.

Bardócz Árpád.

AZ ÚJ SZOMSZÉD.

Mikor a boltosoknál való bevásárlások elvégzése után Török Pál megállt kocsijával az uradalmi ház előtt, olyan bizonyosra vette, hogy a bérlet dolgát egy-kettőre elvégzi, hogy még az istrángot se vette le.

— Mindjárt jövök! — szólt oda a felségének. — Addig gondolkozzál, hogy nem felejtettünk-e el valamit?!

Török Pál bement a tiszttartói házba, Törökné meg a kukoricaszár-ülésen szépen számbavette, hogy mi mindent vásároltak? A lúgkövet, a só, a borsot megvették, az olaj is megvan, a lámpabél is megvan. De ni, gyufát nem vettek! Nem baj, — gondolta magában Törökné —, hiszen van még odahaza egypár pakli s így még jobban takarékoskodnak majd vele. Úgyis rettentő drága volt minden s nagy csomó pénzt hagytak itt, de hát többet kell venni egyszerre mindenkől, mert hiszen minden héten nem szaladhat be az ember a szedres-zugi tanyákról ide a városba. Ami különben voltaképen szerencse. Mert így kevesebb az alkalom a pénzköltésre. Aki nem akarja a pénzét az ablakon kidobni, az csak maradjon odakinn a tanyákon, minél messzebb a várostól, mert itt nagyon sok a kísértés. Imhol a gazdalányok s menyecskék, lám, már selyemharisnyában járnak és olyan átlátszó a ruhájuk, hogy pirulás nélkül nem lehet rájuk nézni! Nem is foghatja fel az ember, hogy az idevalósi gazdák s gazdalegények miért nem pofozzák ki a házból az ilyen megveszett fehérnépeket?!...

Töröknének bőséges ideje volt arra, hogy az élemedett asszonyok benső örömeivel jóízűen kiharagudja magát a péntekhelyi léha népek miatt, mert az ura csak nem jött, csak nem jött! Nagysokára aztán egyszer mégis csak megnyílt a tiszttartói ház kis ajtaja: kilépett Török Pál és úgy bevágta maga után az ajtót, hogy csak úgy dörrent. Az asszony kérdőleg nézett haragos emberére, de az, se szó, se beszéd, hirtelen föllépett a kocsira, közibe vágott a két lónak s jóformán csak akkor zötytyent le az ülésre, mikor a kis lovak ijedten elrántották a kocsit.

A köves úton rettenetesen zörgött a kocsi, de akárhogy zörgött is, az asszony mégis csak hallotta, hogy az ura olyan kegyetlenül káromkodik, hogy az még tőle is soknak tetszett. Mikor a Messzer-kocsmánál letértek a köves útról, a zörgés megszűnt, de a káromkodás csak folytatódott. Törökné ismerte az urát s tudta, hogy amíg kedvére ki nem káromkodja magát, addig nem lehet vele okosan beszélni, hát megvárta az utolsó dörgést is s csak azután szólalt meg:

— Hát mit mondott a tiszttartó úr?

— Mit?! Hát, hogy a hollók vájnak ki azt a vaksi két szemét! azt mondta, hogy: nem adhatja nekem a földet, mert a gróf mást rendelt!

Itt Török Pál megint belejött a káromkodásba, a felesége meg elálmél-

kodott és elhült. Hogy a gróf nem nekik adja azt a húszholdas bérletet, amelyik az ő tulajdon tanyájuk mellett van?! Hát miféle lelketlen gróf az ilyen? Hát miért adja a szedreszugi földeket kisembereknek bérbe, ha a szomszédot semmibe sem veszi, holott az a szomszéd, akinek tulajdon földje is van, csak előbbvaló mindenféle nincstelen embernél!

— Mondta kend, hogy már benne vagyunk? — kérdezte az asszony, mikor az ura valamennyire kikáromkodta magát.

— Persze, hogy mondtam — szólott Török Pál —, hogy az Isten csudájába ne mondtam volna?! Azt mondtam a tisztartónak: nézze uram, ez az a húsz hold, amit az a Szőcs Pál bírt, aki harmadéve elesett s akinek a felesége aztán elherdálta amijük volt és elment Pestre rosszalkodni; aztán én vettem át a földeket tőle a tisztartó úr tudtával és mert annak a földnek most az ősszel jár le az árendája, hát ezt a bizonyos földet akarom én, mint mesgyés szomszéd, a magam nevére iratni tizenkét esztendőre!

— Hát azt mondta-e kend, hogy a mi fiúnk is a háborúban van, aztán mióta ottjár, a felesége meghalt és két unoka maradt a nyakunkon?

— Mondtam!

— Aztán mégsem adja?

— Nem adja! Mindenre csak azt felelte, hogy: értem én, hogy mit akar kend, de semmi áron nem adhatom, mert a fiatal gróf, aki fogoly Muszkaországban, onnét azt írta, hogy van neki ott egy jó embere, egy száldobosi ember, aki neki puccerje volt, hát ha a szedresi-zugban van üres bérföld, azt annak a bizonyos puccernak a nevére kell írni azonnal s annak az apját az ősszel bele kell ültetni a tanyába!

Az asszony csak sápadozott:

— Hogy ilyet is megér az ember! Aztán csak bele kell nyugodni!

— Nyugszik az ördög! — harsant fel megint az indulat Török Pál keserű szívéből. — Hogy én ebbe belenyugodjam?! Én tőrjem, hogy a pén-tekhelyi határba, a szedresi-zugba egy száldobosi ember befészkelje magát?! Nem én, ha addig élek sem! Csak hadd jöjjön oda az a vén száldobosi ember! Tudom megkeserüli, mert én megszalajtom onnét s nem hagyok neki békét, amíg vissza nem megy oda, ahonnét jött!

Törökné erre egy kicsit megnyugodott. Nem azért, mintha azt remélte volna, hogy ha az ő embere kipiszkálja a bérletből a puccer apját, mindjárt ők kapják meg azt a földet, hanem azért, mert könnyebb elviselni minden hátratételt, ha valamiképen bosszút állhat az ember azon, aki miatt félrelökték s aki máskülönben nagyon is hivalkodhatnék a boldogságával! Úgy látszik, ilyenfajta gondolatok járhattak Török Pál fejében is, mert ő is megcsihadt s a tehetetlen harag lobogó lángja helyett a bosszú vágyának komor tüze parázslott a szemében.

Hazaérkezvén a tanyára, a két kis unoka azzal a hírral fogadta az öregeket, hogy ottjárt látogatóban a másik nagyanyjuk, meghalt édesanyjuknak az anyja. No — gondolta magában Törökné —, ez éppen jókor járt itt; legalább nem kellett a kedvéért jobb ebédet főzni és így egy csirkével többet lehet eladni, ha majd megint erre jár a csirkeszedő bajuszos-kofa.

Török Pál meg, akinek sehogysem tudott kimenni a fejéből, hogy a jövő esztendőre már nem neki terem a mesgyés bérföld s ennél fogva kevesebb lesz az élet, megkérdezte Pannikát:

— Aztán nem mondta az öreganyád, hogy elvinne benneteket magához?

— Azt nem mondta — felelte Pannika —, de azt mondta, hogyha nem volna olyan elesett, szegény özvegyasszony, mint amilyen, akkor bizony elvinne bennünket magához és aztán ott megtanítana bennünket az imádságokra, hogy el tudjuk mondani a Miatyánkot . . .

— No, látszik — dörmögte Török Pál —, hogy öreganyátoknak egyeben sem jár az esze, csak az imádságon. Valóságos faszent lesz belőle!

* * *

Szép őszi délelőtt volt, mikor a tisztartásági segédtiszt úr lóháton kijött a szedres-zugi bérletet átvenni s átadni. Annak a bizonyos száldobosi puccernek az apja meg az anyja s a húga két nem nagyon megrakott szekérral csirkéstől, kutyástól, mindenestől előbb megjöttek, de kívül álltak meg a tanya előtt s csöndesen várakoztak. Mikor aztán a segédtiszt úr kiérkezett, utána szépen behajtottak a tanyaudvarra. Török Pál ott állt az udvaron; a segédtisztnek még, úgyahogy, csak köszönt, de a száldobosi népekre rá se nézett. A segédtiszt úr aztán elkezdte a felnézést. A fedélen s kívül a falakon nem igen akadt semmi szemmel látható baj, de belül a tanyaházban annál több minden baj volt. Minden ajtózár rossz volt, egy sarokvas sem volt jó, a búboskemence oldalán olyan nagy lyuk volt, hogy egy ember kimászhatott volna rajta; az istálló jászolából jóformán csak a gerendák maradtak meg; a gémeskútnak nem volt sem ostrom, sem vedre. A segédtiszt úr dúlt-fúlt s egyre azt hajtogatta, hogy így-úgy, Török uram mindezekért felelős! Török Pál pedig, mintha nem ő rontott volna el minden zárat, minden ajtósarkat, mintha szánt-szándékkal nem ő rúgta volna be a búbost s nem ő hordta volna el a jászol deszkáit, a kútosztort és a vedret, — igen fennhangon felelgetett:

— Nekem ezt a házat senki át nem adta! Mikor Szabó elesett, a tisztartó úr azt mondta: „most nincs emberem, akit kiküldjek, kend csak vegyen át mindent úgy, ahogy van, megbízom kendben egészen, kend maga is gazda!“ Hát énrajtam most ne kereskedjenek! Aztán a házat nem is használtam, hiszen a magam tanyájában laktam; ez üresen állott, én csak a földeket használtam!

— No, majd a bíró előtt meglátjuk, kinek lesz igaza! — szólta a segédtiszt.

— Nekem semmi dolgom a bíróval! — hangoskodott Török Pál. — Ha pereskedni akarnak, pereskedjenek Szabó feleségével, talán, ha nagyon keresik, megtalálják Pesten, valami jóféle helyen!

Itt megszólalt a száldobosi puccer apja:

— Kérem, tekintetes uram, ne tessék ezért senkivel sem pereskedni! Rendbehozok én mindent, aztán nem lesz itt semmi hiba! Török Pál ujjammal is majd megértjük egymást!

Az öreg bársonyos hangja olyan szeliden zengett, hogy Török Pál szinte megilletődött s a lelke úgy utánarezdült, mintha, valaha, valahol hallott volna már ilyen hangot. Régen, a templomban az orgona? Vagy valami szépszavú harang? Vagy, egykor, gyerekkorában, nagy ünnepnapok tiszta örömei idején a maga lelkének lett volna ilyen a szava?!

Török Pál felrázta magát. Eh, ki tudja, micsoda sunyi, alamuszi

ember ez a fehérhajú, kékszemű öregember?! Az, bizonyosan az: nyilván az a szokása, hogy előbb behízelgi magát s mint a kígyó, akkor marja meg az embert, mikor gyanutlanul a keblén melengeti!

A segédtsízt úr, akinek most ez volt a hivatalos kötelessége, tovább is firtatott mindent. Hogy: hát hol az idej szalma? Annak itt kell lennie, mert a szerződés szerint az az uradalomé, vagyis az új bérlőé!

— Hát nincs itt a szalma! — tüzeskedett megint Török Pál. — Egy az, hogy az idén alig volt szalma, aztán, ami volt, azt meg hazavittem a magam udvarára, azért, mert...

— Kár az ilyen beszéddel az időt lopni! — türelmetlenkedett a segédtsízt úr. — Az idej szalmát kutyakötelessége kendnek átadni ennek az új bérlőnek: Juhász Jánosnak! Punktum!

Az új bérlő, az öreg Juhász János megint megszólalt:

— Tekintetes uram! Tessék ezt is ránk hagyni! Majd eligazítjuk mi békességben Török Pál urammal. Hiszen tudom, hogy gazduram sem akarja, hogy a mi állataink éhenvessenek.

Török Pál úgy alulról pillantva, megint megnézte az öreg Juhász Jánost. Az olyan szelid, bizodalmas tekintettel nézett vissza reá, mint valami tisztalelkű, ártatlan gyerek. Török Pál ettől egy kicsit mintha megzavarodott volna, de a segédtsízt úr sok mindenféle új kifogása megint helyrezoékkentette a rendes kerékvágásba és ameddig csak eltartott a hivatalos eljárás, mindvégig olyan fennhéjázó és pokrócgoromba volt, amilyen csak egy szedres-zugi tanyásgazda tud lenni, ha valami jöttment száldobosi embert tesznek be bérlőnek éppen arra a mellette való földre, amely három esztendeig már az ő kezén volt!

Mikor a segédtsízt úr ellovagolt, Török Pál úgy otthagya Juhász Jánosékat, mint Szent Pál az oláhokat. Azt sem mondta nekik: be-fellegzett!

Otthon faggatta a felesége, hogy hát hogy' volt, mint volt? Török Pál, kevés szóval, nagyjában elmondta a dolgokat. Arról azonban, hogy Juhász János miket mondott és hogy milyen az öregnek a szeme és hogy' szól a szava, Török Pál nem szólt egy szót sem. Mintha nem akarta volna elárulni a felesége előtt sem, hogy egyáltalában ránézett az új szomszédra. Az asszonynak nagyon tetszett a segédtsízt úrral kezdett sok huzavona és feleselés.

— Hát ez jól indul! Jól kikezdi majd kend ezeket! — szólt az asszony nem is titkolt örömmel. — Bizony nem is érdemli meg az ilyen nép, hogy egy perc nyugodalma legyen! Ki kell ezeket innét keseríteni!

— Hát azt csak bízd rám! — fenekedett Török Pál sötéten, de valahogy úgy érezte, hogy most már maga sem egészen bizonyos a dolgában. Mert: valami van ebben az öreg emberben. Lám, egész délelőtt egyetlen egyszer sem szólongatta őt szomszédnak, hanem, mint ahogy az holmi ideceppent bérlőhöz illik, gazduramnak és Török Pál uramnak tisztelte!

Aznap délután Török Pál akármit csinált a maga tanyáján, akaratalanul mindig úgy fordult, hogy átleshessen a szomszéd tanyába. Láta is, hogy valami kötélre kötött itatóvederrel húztak vizet a kútból. Azt is látta, hogy az árokpartokon gazoltak az állatoknak egy kis eleséget. A szalmát azonban senki sem jött át követelni!... Furcsa ember lehet az a száldobosi puccer apja, ez az öreg Juhász János, de az is lehet, hogy csakugyan csak ravaszkodik, csak teszi magát ilyennek, hogy aztán akkor

ugorhasson neki az ember torkának, mikor nem is gondol ilyesmire az ember. No, korábban keljen fel, aki Török Pál eszén túl akar járni!

Késő este Török Pál mégegyszer eltekintett a szomszéd tanya felé.

Világos volt az ablak és mintha valami éneklésforma hallott volna ki a házból.

A világosságot elhitte Török Pál, de az éneklésről inkább azt gondolta, hogy a füle cseng, mert hiszen ki az ördögnek lehetne kedve bedőlt kemence, félsarokvason lógó ajtó, s betört ablakok mellett énekelni, legkivált mikor annyi szalma sincs a tanyában, amennyiből embernek s állatnak fekvőhelyet lehetne csinálni?!

* * *

Úgy látszik, mégis igaz az a mondás, hogy akire az ember nappal sokat gondol, éjtszaka azzal álmodik, mert Török Pál azt álmodta ezen az éjtszakán, hogy olyan fehér a haja, mint a Juhász Jánosé, a szeme is olyan tiszta kék, s hogy ő mondogatta a kötözködő segédtsízt úrnak, hogy: tessék ezt ránk bízni, tekintetes úr, eligazítunk mi mindent békeségben! Török Pál álmában nagyon örült, hogy ő éppen olyan, mint Juhász János, de reggelre kelve annál jobban haragudott, hogy az álom ehhez az alamuszi vén emberhez tette hasonlóvá és mikor az egyik pejő itatás után a kúttól vissza akart fordulni az istállóba, ahelyett, hogy az eke-talyiga mellé állott volna, olyan rettenetes káromkodást tett, hogy még a felesége is kitekintett a pitvarból.

— No né! — szólt az asszony. — Már azt gondoltam, hogy a szomszéd jött át a szalmaért!

Török Pál erre nem felelt semmit, jól a szemére vágta a kalapot, s nagy mogorván kiment az ekével a legszélső táblára.

Talán a nagy káromkodásra, vagy talán azért, mert csakugyan ki-aludták magukat, az unokák is felébredtek s a szappannak takarékoságából való mellőzésével a híréért hirtelenül elvégzett úgynevezett reggeli tisztálkodás után hozzáláttak a mindennapi munkájukhoz. Mert hiszen egy ilyen huszonötholdas nagyapa nem etetheti az unokáit ingyen!

A kislány alig hogy bekukkantott a tyúkólba, mindjárt észrevette, hogy nagy baj történt az éjtszaka: valami görény vérét vette egy nagyobacska csirkének! Pannika felkapta a megölt csirkét s szaladt vele a nagyanyjához. Az majd megnémult az ijedtségtől, de aztán magához tért, s a rettenetes nagy kár miatt olyan szitkozódást vitt véghez, hogy az magának Török Pálnak sem vált volna szégyenére. Az öregasszony aztán, hogy a kárból mégis legyen valami haszon, egyet gondolt, s ezt mondta Pannikának:

— Fogd meg ezt a dögöt, eredj vele szépen a mesgyéig s ott, amilyen messzire csak bírod, dobd be az új szomszédék földjére; hadd szagulják ők, ha rohad!

Pannika nagy szemeket meresztett, de szólni nem mert; fogta a csirkét s azt tette, amit a nagyanyja parancsolt.

Mikor a kislány visszakerült, Törökné megkérdezte:

— Nem látott meg senki?

— Nem, csak a kutya.

— A kutya?

— Az. Ott boklászott éppen a kutya s mikor meglátta, hogy egy csirkét hajítok át az ő földjükre s a csirke nem mozdul, hát odasomfordált, a szájába vette s bekocogott vele a tanyaudvarba.

Törökné nagyon megharagudott most magára, hogy lám, ő arra, esztelenül, nem gondolt, hogy ezeknek a jött-menteknek még kutyája is lehet s az jár jól, ha a csirkét a szomszédba dobhatja. Egy jó félóráig folyton ezzel emésztette magát a derék asszony, s talán egész délelőtt emiatt dörmögött volna, de váratlanul látogató jött a tanyába: az új szomszéd, Juhász János lánya jött.

— Engedelmet kérek, — így kezdte a szót Juhász Veron — de úgy látszik, a mi kutyánk kárt tett; széttépett egy idevalósi csirkét, pedig ezelőtt sohasem tett ilyet! Nem tudjuk, hogy történhetett, de a csirke csak idevalósi lehet, hát hoztam helyette másik csirkét, a kutyát meg megkötöttük. Ne tessék haragudni!

Törökné akárhogy tette magát, bizony nagyon megzavarodott, hanem a csirkét mégis csak átvette. Azzal áltatta magát, hogy kénytelen vele, mert hiszen másként kiszülhetne a turpisság, — de bizony, ami igaz, igaz, titkon örült, hogy mikor a görény az ő csirkéjének vette a véré, voltaképen mégis csak az új szomszédnak csinált kárt.

Nehogy a csirkéről kelljen tovább beszélni, Törökné megkérdezte Veront:

— Maga ügye már asszony? A kontya szerint.

— Az, özvegyasszony vagyok...

— S az ura?

— Elesett még tizennégyben.

— Gyerek maradt?

— Nem maradt. Magamra vagyok...

Itt a beszélgetés megakadt, Juhász Veron aztán illedelmesen elköszönt. A pitvarajtóban megcirógatta Pannika orcáját s ezt mondta neki:

— Én már nem játszom bábuval, de a gyerekkori bábum megvan még; ha egyszer, kislány, átjönneél, megmutatnám! Haja is van, cipője is van, olyan, aki lejár!

Törökné egész bizonyosan tudta, hogyha láncon tartaná is, Pannika a hajas és cipellős bábu látására egyszer csak átszökik az új szomszédhoz, mégis mikor Juhász Veron kívül volt már a tanyán, ráparancsolt a gyerekekre:

— Aztán meg ne tudjam, hogy ezeknél átvoltál! Ha pedig a csirkéről csak egy mukkot szólsz, akkor ütött az utolsó órát!

Pannika felfogadta magában, hogy nem, a csirkéről nem fog beszélni, mert hiszen miért piruljon ő azok előtt a nagyanyjáért, de arra is elszánta magát, hogy a hajasbabát pedig, akinek a cipője lejár, mindenáron megnézi!

Pannika még aznap délután át is lopakodott Juhászhéhoz. Egy jó órát töltött ott. A nagyanyja nem vette észre, hogy átszökött, mert Törökné asszonyom most magamagával tusakodott, hogy elmondja-e a csirke történetét az urának, vagy sem?! Bizony nem merte elmondani, attól félt, hogy az ura még azt gondolja róla, hogy ő ezeket az új szomszédokat valami jó embereknek kezdi tartani.

Török Pál sem hozta őket szóba egész este, pedig az esze napközben is mindig a szomszédba járt s mindig maga előtt látta az öreg Juhász

János szelíd kék szemeit. Hiszen ha igazán olyan szelídek volnának azok, amilyenek mutatkoznak! De azt tartja a mondás, hogy: a kékfefelejts-bokorban is akad kígyó! A kígyónak pedig a fejére kell taposni!

Az unokák hamar elálmosodtak. Pannika meg a kis Miska bementek a pitvarból a szobába s befeküdtek a kuckóba. Miska, amint letette a fejét, nyomban el is aludt volna, de Pannika felrázta s halkán rászólt:

— Ne aludj, előbb imádkozzunk!

— Imádkozzunk?! — álmélkodott Miska. — Hiszen nem tudunk mi imádságot!

— Én mán tudok! Juhász Veron tanított rá ma délután. Tedd össze, Miska, a kezedet s aztán mondjad: Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved, jöjjön el a Te országod, . . . jöjjön el a Te országod . . . jöjjön el a Te országod . . .

Miska Pannikának engedelmesen utána suttogta az imádságot, az „országod“-nál aztán, ámbár háromszor is nekikezdett, végképen megakadt Pannika.

— Csak eddig tudom. A többit majd megtanulom. De azt is tudom még, hogy a vége az, hogy: Amen!

— Amen! — motyogta Miska már behúnyt szemmel és békével elaludt.

* * *

Török Pál másnap, harmadnap, negyednap s egész héten mindennap nagyon dorzanyosan ébredt s amint átnézett a szomszédék felé, mindig felforrt. Nem elég, hogy kiteszik az embert az ilyenek miatt a bérletből, hanem akarva, nem akarva egész nap ezeken kénytelen az ember az esztét járattatni! Már csak emiatt a bosszúság miatt ki is kell ezeket keseríteni minél előbb! Lám, az is napról-napra gyanusabb, hogy a szalmát nem követelik! Emögött valami lappang! Az az öreg ember, akinek a szeme békeséget hazudik, sunyi módon, bizonyosan valami jó alkalomra vár, amikor a készületlen szomszédot váratlanul támadhatja meg. Minél előbb jó lesz törésre vinni a dolgot, még pedig akkor, mikor az embernek magának alkalmatosabb.

Török Pál egy napon kivezette a pejkokat az istállóból és előkurjantotta a Miska gyereket:

— No, Miska, gyere!

A gyerek szó nélkül indult a nagyapja után, aki a két lovat kötéféken vezette az alsó tábláig. Ott aztán békóba tette a lovak lábát, s így szólt Miskához:

— Mármost, Miska, te itt maradsz. Én visszamegyek a tanyába aztán mikor már engem nem látsz, betereled a két lovat ide a szomszéd földjére. Jó messzire kergesd be őket, de úgy, mintha ki akarnád tereelni őket onnét, aztán te is szaladj majd vissza a tanyába.

Ezzel az öreg otthagya a kisleányt a lovakkal s a gyerek pontosan megtette, amit az öregapja parancsolt. Bizony a lovak jól beletapostak a szomszéd puha, szántott tábláiba. Hát — gondolta Török Pál magában — ez kár is, meg bosszúság is lesz a szomszédnak.

Alighogy Miska megjött a tanyába, Török Pál észrevette, hogy az

öreg Juhász János a maga tanyájából igyekszik a lovak felé. Azok nem szaladtak meg tőle, mert hangos szóval nem hajkurázta őket kifelé. Aztán mikor a pejókhoz ért Juhász János, megállott, majd lehajolt a lábukhoz, levette a békót és szépen, csendesén, sörényüknél fogva vezette őket a tanya felé. Nem a maga tanyája felé, mint ahogy a kárban talált állatokkal más tette volna, hanem — Török Pál tanyája felé. Török Pál sehogy sem tudta mire vélni ezt a dolgot. Hát vér helyett aludt tej van ebben az emberben? A jászol, a kút, az ablak, az ajtó miatt nem haragszik, szalmáért nem jön? Vagy talán csak azért vezeti most ide a lovakat, mert itt mindjárt követelődzni akar? Azt ugyan ne próbálja meg, ha jót akar!

Juhász János bevezette szépen a lovakat a Török Pál udvarába és szeliden megszólalt:

— Betévedtek a lovak mihozzánk, aztán mert a lágy földön mindig bajt csinál a békó, imhol, ennek a keselynek a lábát egészen kivérezte a kötés.

Török Pál bambán bámult a ló véres lábára, nézte, nézte, de talán nem is látta, szólni nem szólt semmit, mintha megnémult volna. Az öreg Juhász János pedig szelid szóval rendelkezett:

— Gazduram, hozzon hamar egy itatóveder friss vizet, kimosom a sebet, mert bepiszkolja a sár. Te kisló, kérj valami vászonrongyót az öreganyádtól, te Pannika meg szaladj át mihozzánk és mondd meg, hogy adják oda neked a tányérosról azt a sárga kenőcsöt...

Török Pál szerette volna elhíttetni magával, hogy a ló lába miatt igazodik ő olyan készségesen, szó nélkül a szomszéd minden parancsához, de a lelke mélyén mégis olyanformát érzett, mintha ez az ember, aki a sok kártételért nem pereskedett, aki a szalmáért még most sem szólt, valahogy megbabonázta és varázslat alá fogta. Valami ilyen ereje lehet ennek az öreg embernek, mert a gyerekek is szinte szívesebben szaladnak az öreg szavára, mintha a tulajdon öregapjuk ripakodott volna rájuk, sőt az asszony is fürgébben hozza a vászondarabokat, pedig ő tudván tudta, hogy a lovakat szántszándékkal terelték be a szomszéd földjére és várta is, hogy ebből micsoda nagy veszekedés fog kicsattanni. De még a kesely is minden ficánkolás nélkül, egy helyben állva, olyan nyugodtan hagyta, hogy az öreg kimossa a sebet s bekösse, mintha valósággal jól esett volna neki ez a gondoskodás s mikor közbe oda-odahajtotta fejét a pejó fejéhez, Török Pálnak úgy tetszett, mintha a kesely azt súgta volna a párjának: bizony áldott jó ember ez az öreg ember!

Mikor Juhász János elkészült a pejó lábával, megszólalt:

— Hát már most bevezetheti gazduram a lovakat; a kenőcsöt itt hagyom. Holnap így maradhat a ló lába; aztán tegyen gazduram új kötetést rá. Ha aztán meggyógyult a ló, a maradék kenőcsöt talán valamelyik gyerek majd hazahozza.

— Majd a Panni, vagy a Miska hazaviszi! — szólt egy kicsit dadogva Török Pál és sietve elindult a lovakkal az istállóba. Érezte, hogy illet volna többet is mondania, s nagyon is illet volna megköszönnie az öregnek a segítségét, de nem tudta kiszorítani a szót, mert ott volt a felesége s az előtt rettenetesen szégyelte volna elárulni, hogy: a szomszéd így legyűrte az egyenetlen harcban!

Az asszony egypár lépésnyire kikísérte a szomszédot, ő sem tudta

ugyan kihozni a „köszönöm“-öt, de valami sugallat által szinte kényszerítve megszólalt:

— A minap Veron egy csirkét hozott át. Ma megkerült a mi elvesztett csirkénk; az ördög tudja, hogy hol bujkált eddig, jöjjön hát majd át Veron a csirkéért! . . .

Pannika, aki mellette állott, titkon, csodálkozó szemmel nézett fel az öreganyjára. Honnét kerülhetett volna elő az a csirke, amelynek a görény véréet vette, s amelyet ő hajított át a szomszédék földjére?! Oh, ez a kis csacsi, nem tudta még, hogy vannak olyan csodálatos csirkék, amelyek minden éjtszaka feltámadnak és nem hagyják nyugodni az embert!

* * *

Török Pálék jóideig sohasem beszéltek a szomszédékról, pedig mindig nyomta a lelküket az el nem mondott szó. Kezdeni azonban egyikük sem akarta a beszédet, mert nagyon nehéz megvallani az embernek, hogy alul maradt! Ilyenkor legjobb úgy tenni, hogy nem is törődik az ember a szomszédal s arra sincs gondja, él-e vagy sem? Hiszen tenni csak tehet így az ember, hanem azért a szeme akaratlan mégis át-átvillan a szomszéd felé s ha semmi nevezetést sem vesz észre, annál sűrűbben pillogat át, s annál többet gondol arra, hogy: ugyan mit csinálnak ott a szomszédban? Miért nem követeli az öreg a szalmát? Vajjon az öreg miért gyógyíttatta a ló lábát? És, ha errefelé tekint, micsoda sötét szándékok villannak fel a szemében? Avagy lehetséges volna az, hogy azok a kék szemek nem hazudnak, s igaz lehetne az az ártatlan jóság, amely szinte megfogja az embert?!

Egy vasárnapon Török Pál gyanus dolgot látott. Két idegenforma ember jött Juhászékhoz, Száldobos felől, aznap délután meg két idevalósi tanyásbérlő tért be hozzájuk. Az egyik Szabados Sándor volt. Ez már jelent valamit — gondolta Török Pál magában. — Mit gyülekeznek ezek itt? Az ilyenféle emberek, akiknek tulajdon földje nincsen, igen szívesen beülnek a más földjére! Hátha vörösök ezek s nagy titokban itt tanácskoznak s itt osztják az uraság s a többi gazda földjét?! Az, hogy Juhász János nem valami nagyszájú, hangos ember, az semmit sem bizonyít, mert: alamuszi macska nagyot ugrik!

Török Pál, ámbár sejtette, hogy az asszony szívesen osztoznék vele ennek a gyanunak örömeiben, nem szólt a feleségének mégsem. Hátha felsül s megint alul marad?! Hiszen utoljára is, ha egyszer valamiért összejön egypár ember, az még nem jelent mindjárt bizonyos rosszat! Például, teszem, ha végrendeletet csinál az öreg Juhász János.

A következő vasárnap délután megint emberek gyűltek Juhászékhoz. Hát az csak bizonyos, hogy minden héten nem csinál végrendeletet az ember?! Török Pál töprengett: mit tegyen? Talán befogjon és behajtson a csendőrökhöz? Eleinte tetszett neki ez a gondolat, de aztán elállott tőle, mert hátha semmi rossz nincsen a dologban, s az árulkodással örökös szégyent hoz a saját fejére. Legjobb lenne ezeket előbb meglesni, kihallgatni s aztán tenni ellenük! Török Pál erre határozta el magát, de a feleségét sem avatta bele a szándékába, sőt, hogy a leleskedéséről az asszony se tudjon, jó ürügyet eszelt ki. Úgy egy kis óra mul-

tán a nyakába kanyarította subáját, fogta a botját s így szólt az asszonyhoz:

— Elmegyek egy kicsit Köpeciekhez.

— Hát mi ütött kendhez? — kérdezte az asszony.

— Azt hallottam, hogy volna egy jó szekerük és olesón eladnák, mert kell a pénz nekik.

Az asszony már most egy szót sem szólt az ura szándéka ellen. Úgy látszik, Török Pál jól ismerte a feleségét, tudta, hogyha haszon néz ki valamiből, akkor mindjárt tetszik neki a dolog.

— Hanem adj egy pakli gyufát! Az enyém elfogyott. Kell az útra! Törökné előkereste a gyufát.

— De úgy vigyázzon kend erre, hogy ez a legutolsó pakli. Ebben a másikban még van két szál s elég lesz estére, amíg kend hazajön.

Török Pál elindult s lassan ballagott Köpeciek felé. Ámbár a töretlen hóban kimelegedett, szél sem fujt semerről sem, a subáját mégis úgy összefogta a mellén, mintha attól félt volna, hogy a szép, tiszta téli égen nyugovóra hajló nap valahogy belenézhet a szívébe s meglátja, hogy annak eldurvult kérgét az öreg szomszéd becsületes szemei és szelíd szavai általtörték immár s bent, a szíve legmélyében, régen elhantolt halottakként, régen elfelejtett jó érzések új életre támadva, imhol hetek óta kemény viadalt vívnek a maguk életéért csökönyösen csatázó, keserű, sötét, megszokott rosszindulatokkal. Minél messzebb haladt Török Pál a maga tanyájától, annál jobban erőt vett rajta az érzésnek hatalma, hogy, lám, itt ő se gazda, csak: ember. Török Pál meg-megállt s végig-végignézett a havas földeken. Hát ezeknek a most alvó földeknek ébredéskor felfakadó lehelletétől telik meg az ember lelke önzéssel, irigységgel, kapzsisággal s minden, másnak-ártó rossz érzéssel?! Az árokpárt szélén itt-ott megkopott hó alól kibarnuló föld pedig mintha erre azt mondta volna Török Pálnak: én, a föld, jó vagyok, a lehelletem tiszta, ti vagytok rosszak, emberek, mert azt hiszitek, hogy önzéssel, irigységgel, kapzsisággal s másnak-ártó rossz érzésekkel kell engemet szeretni, holott engem csak az szeret igazán s csak az méltó Istennek éltető ajándékára, aki tiszta, igazlelkű, szelíd, emberséges és jó...

Török Pálnak szinte zúgott a feje, mikor Köpeciek tanyájához ért. Sokáig habozott, bemenjen-e s hazudjon-e, csak azért, mert már otthon elmondta azt a hazugságot az eladó szekérről. Most olyanformát érzett, hogy belesülne a hazugságba. Török Pál tétozva megállt s meg-meg-törölgette az üstökét.

A tanyaudvaron egy gyerek szaladt át az ól felől a házba.

Török Pál rákiáltott:

— Itthon vannak a gazdáék?

— Nincs itthon senki! — kiáltotta vissza a gyerek. — Bementek a városba.

Török Pál nagyot lélezett: hát nem kell hazudnia, hazamehet békével. El is indult s keményen feltette magában, hogy innét nem kerül a másik dűlőút felé, ahonnét Juhászék tanyájába észrevétlenül eljuthatna leskelődni, hanem tisztességesen hazamegy. Csináljanak Juhászék amit amit akarnak, ő ugyan nem törődik velük!

Török Pál lassan bandukolt hazafelé. Ahogy még akkor kívánta, mikor a leskelődést kitervezte, Köpeciektől visszafelé menet hamar ráestelegett. A tanyákban itt is, ott is világot gyujtottak. Török Pál messziről megismerte, hogy melyik az ő tanyájának az ablaka. Ott is égett már a világ. Hát a megmaradt két szál gyufa közül az egyiknek bizonyosan nem pattant le a feje! Török Pál itt megállt s elővette a pipáját, hogy majd rágyujt. A pipát meg is tömte s elő akarta szedni a gyufát. Ide is benyúlt, oda is benyúlt, de egyik zsebében sem találta a gyufaskatulyát. Nyilván kirántotta a kendőjével a Köpeciek tanyája előtt, mikor az üstökét törölgette. Hát bizony a pakli gyufa, akárhogy tapogatja, kutatgatja a zsebeit, odavan!

Juhászék tanyájában is világot gyujtottak. Valami fehér kendővel akaszthatták be az ablakot, mert a világosság valahogy másképp, szelídebben sugárzott ki. Mintha csak az öreg Juhász szeme nézett volna ki a sötétbe és szelíden hívogatta volna Török Pált: jöjjön gazduram, nem követeljük mi a szalmát, se a kútostort, pedig láttuk a kendő udvarában a fészert alatt, adunk mi kenőcsöt, amitől meggyógyul a lába a lónak s adunk mi szívesen gyufát is, amivel világosságot lehet csinálni! Török Pál sokáig meredten nézte a messziről hívogató fehér világosságot s szinte megértette, hogy csakugyan azt mondja neki az a fényesség: jöjjön gazduram, nem kell itt leselkedni, benyithat hozzánk, hiszen mi úgyis tudjuk, hogy előbb-utóbb csak idejön, mert: a szelídség és a jóság olyan erőhatalom, ami megvárászol mindenkét és aminek nem lehet ellentálni!

Török Pál lassan elindult Juhászék dűlőjén. Hát gyufát csak kérhetek! — biztatta magát. — Ebben nincsen semmi megalázkodás! És ment, ment a Juhászék tanyája felé, de közben meg-megállt s felfigyelt. Nagy némaságban hallgatott az egész fehér világ s mégis e nagy templomi csendességben Török Pál mintha a gyerekkorában sokszor énekelt zsoltárt hallotta volna: „Mint a szép, híves patakra, a szarvas kívánczozik...“

Török Pál belépett Juhász Jánosék tanyaudvarába, csendesesen felővakodott a tornácra, s megállt az ablak alatt. Látni nem láthatott semmit; csakugyan valami fehér kendővel volt az ablak beakasztva. Belülről egy valaki hangja hallott egyfolytában:

— De most vessétek le ti is mindezeket, a haragot, a hirtelen felgerjedést, a gonoszságot, a káromlást és beszédeknek tisztátalanságát a ti szájatokból. Ne hazudjatok egymás ellen, mivelhogy levetkeztétek amaz ő embert, az ő cselekedeteivel egyben...

Török Pál nemigen értette meg, hogy mi lehet odabent, közelebb húzódott hát az ablakhoz, ezenközben a botja kicsúszott a kezéből és nagyot koppant. Úgy látszik, ennyi is elég volt a kutyának, mely eddig messziről némán figyelte a békességes embernek látszó jövevényt s most nagy ugatással rohant elő. Török Pál a botja után nyúlt, de nem találta a sötétben. A kutya veszettül ugatott, erre aztán megnyílt a pitvarajtó s kijött az öreg Juhász. Török Pál úgy örült most, hogy elvesztette a gyufát s hazugság nélkül szólhat:

— Én vagyok itt a szomszédból. Köpeciek felé jártam, aztán elvesztettem a gyufámat. Otthon meg nincsen. Hát be akartam szólni, nem adnának-e kölcsön vagy egy pakli gyufát?

Az öreg Juhász János betessékelte a szomszédot a házba.

Három-négy ember, egypár asszony üldögélt a szobában, az asztalnál meg Veron ült és egy nagy könyv volt előtte.

Török Pál köszönt, mindnyájan fogadták. Juhász János előkereste a gyufát:

— Tessék gazduram, itt a gyufa. Hanem üljön le minálunk, nem vagyunk mi rossz emberek, nem vesszük rossz útra: Bibliát olvasunk.

Török Pál kérdőleg nézett fel az öregre.

— Nem vagyunk mi nazarénusok — beszélt tovább az öreg —, de úgy tartjuk, hogy azért rossz ez a mai világ, mert mindnyájan rosszak vagyunk, hát ha azt akarjuk, hogy jó világ legyen, nekünk is jóknak kell lennünk. A város messze van, templomba nem járhatunk be, hát itthon olvassuk a Bibliát. No, Veron, olvasd tovább. Hiszen gazduram is bizonyosan szívesen hallgatja.

Veron aztán olvasta tovább:

— „És felöltöztették amaz új embert, melynek újulása vagyon annak ábrázatjához illendő esméretben, aki teremtette azt. Hol nincsen Görög és Zsidó, Pogány, Szithiai, szolga és szabados, hanem minden és mindenkben Krisztus. Öltözzétek fel annak okáért, mint Istennek választottai, szentek és szerelmetesek, a könyörületességnek indulatait, a kegyelmességet, alázatosságot, szelídséget, csendességet... Mindezek felett pedig öltözzétek fel a szeretetet, mely a tökéletességnek kötele“...

* * *

Ugyancsak öreg este volt, mikor Török Pál hazaindult Juhászáktól. Egy darabon Szabados Sándorral mentek együtt. Az beszélt neki egyet-mást. Mikor aztán elváltak s Török Pál egyedül lépegetett a maga tanya-udvara felé, úgy érezte magát, mintha igazán megújódott volna. A subáját — pedig északi szél támadt — akaratlan szétvetette a mellén, hogy az éj csillagai is beláthassanak a szívébe.

A felesége elég morcosan fogadta.

— Hol a pokolban jár kend?

— Hát Köpecieknél is voltam. Nem voltak otthon...

— Hát kivel akaszkodott össze? S hallott-e legalább valami újságot?

Török Pál örült, hogy a felesége így faggatja, mert enélkül nehezebben ment volna a dolog.

— Hát azt hallottam — szolt Török Pál csendesen —, hogy a gróf azt írta a fogságból, hogy azt a Juhász gyereket, aki puccerje volt, a világért el nem ereszti maga mellől; ha hazajönnek, akkor is belső emberének tartja, elviszi a Dunántúlra, ott ad neki földet, ezt a szedres-zugi földet pedig, azt rendelte a gróf, átírják az öreg Juhász Jánosra. Örök tulajdonnak...

— Kitől hallotta ezt kend?

— Ezt Szabados mondta, mikor... eljöttünk Juhász Jánoséktól.

— Hát ott is járt kend?

— Beszoltam oda is. Elvesztettem a gyufát, hát tőlük kértem.

— Aztán ők maguk nem mondták el ezt kendnek?

— Nem — felelte Török Pál nyugodtan —, mert mikor én betértem hozzájuk, már akkor nem volt ilyen beszélgetés, hanem... Bibliát olvasunk...

Az asszony nagyot nézett, de nem szólhatott semmit, mert Török Pál hirtelen intett a kezével, hogy csitt, hallgasson! Csakugyan, a sötét szobából a két gyerek szava hallott ki, akik nem vették észre, hogy nyitva van az ajtó s a kuckóban esti imádságképen elkezdtek a Miatyánkot.

Török Pál csendesen levette a süvegét; az asszony meg akaratlanul összehúzta a kezét, de mert a földre szokott asszonyi lélek mégis csak nehezebben tanulja meg a repülést, arra gondolt, hogyha a szomszéd tanyát csakugyan az öreg Juhász örök tulajdonának írják, hát az ő János fiok, ha megjön a háborúból, elvehetné azt a Veront, legalább anyja lenne ezeknek a gyerekeknek...

A sötét szobában a Miatyánkot jóformán hiba nélkül mondták el a gyerekek. Az igaz, hogy az álmos Miska a végét már úgy motyogta, hogy abból ugyan semmiféle földi ember egy árva szót sem érthetett, de akihez szállt az imádság, az bizonyosan megértette, hogy a Miska azt mondta: „Mert Tied az ország, a hatalom és a dicsőség, most és mindörökkön örökké, Amen!“

Bartóky József.

KÉNYES ESET.

A hosszú vonat lassan feltolatott Interlaken állomás perronjára délután fél négy óraker. Közel az elejéhez volt egy „Paris“ felirattal ellátott kocsi.

A perronon ott volt a többi utas között egy magas, egészségtől duzzadó angol fiatalember, Elliot Cirill, durva szürke félvászon ruhában. Erős vashegyű bot, jégvágó, egy fényképezőgép és egy esőköpeny volt nála. Sokat mászott, s orráról majdnem egészen lehorzsolódott a bőr. Mögötte egy hordár vitte súlyos ruhatáskáját.

— Párizs, első osztály, uram? — szólt a hordár, ki kitünően beszélt angolul.

— Nach Paris, première classe — felelte Cirill.

Nem szerette, ha idegenek angolul szólnak hozzá. Minthogy pedig nem volt biztos abban, hogy mi a hordár anyanyelve, két nyelv közül engedte választani. Cirill a külügyminisztériumban volt alkalmazva és így beszélt franciául is, németül is, persze egyaránt rosszul.

— Erre, uram — felelte a hordár. A „Paris“ jelzésű kocsinak egyik végén első-, másik végén másodosztályú fülkéi voltak, a középben pedig egyetlen fülkével a Lits Salon. Cirill, ki már utazott egy keveset, ismerte a nemzetközi társaság hálókocsijait, ismerte a francia államvasutak hasonló berendezéseit azok számára, kik feküdni óhajtanak s készek megfizetni az efféle luxusutazás költségeit; ennek a társaságnak „Lits Salon“-ja azonban ismeretlen volt előtte. Mindazonáltal olyan hálókocsifélének gondolta. Éjjeli utazás előtt állott. Aznap már három óraker fenn volt, megmászta a Schildhorn-t, hogy a napfelkeltében gyönyörköd-hessék. Elég az hozzá, a Lits Salon — bármi legyen is az — megfelelőbbnek tűnt fel előtte egy közönséges elsőosztályú fülkénél.

Az angolul beszélő hordár készségesen rendelkezésére állott és elő-hívta az állomásfőnököt. Ez semmit sem tudott angolul, s azt állította, hogy a Lits Salon is ismeretlen előtte, sem azt nem tudja, hogyan kell kibérelni, sem azt, vajjon le van-e már foglalva. Végül is egy frank ellenében beleegyezett abba, hogy Bernből kérjen telefon útján információt. A válasz kielégítő volt. A Lits Salon-ban három hely volt, kettő közülük már lefoglalva, melynek utasai azonban csak Bernben szállnak fel. A harmadik még rendelkezésre állott Cirillnek, ha hajlandó húsz frankot fizetni. Ő fizetett és elfoglalta helyét.

Miközben a vonat a Thun-tó partján száguldott tova, ő jól szemügyre vette a Lits Salon-t. Első tekintetre egy szokatlanul tágas, háromülékes elsőosztályú szakasznak látszott. Csakhogy egy nagyon leleményes szerkezet révén minden egyes ülés hátlapját lehajlítva, az ülések teljes hat láb hosszú s az egész szakaszt átkaroló szofává voltak átalakíthatók. A mozgatható hátlapok viszont összehajtván vámosokat képeztek. Cirill

örült, hogy kényelmesen töltheti majd az éjjelt. Még meg is mosakodhatik és megberetválkozhatik reggel, mert a Lits Salon-nak megvan a maga mosdója. Elhelyezkedett, pipára gyújtott s azon kezdett töprengeni, kik lesznek majd utazótársai.

A vonat megérkezett Bernbe s Cirill kíváncsian nézett végig a perronon. Egy angol pap s felesége siettek Cirill kocsija felé. Jókedvű, barátságos embereknek látszottak s ő meglegedetten gondolt arra, hogy ezek az üres helyek birtokosai. Csakhogy tovább mentek. Két francia, egészen megrakodva csomagokkal, szállt fel a kocsijába, s végigküzdötték magukat a folyosón. Benéztek ők is Cirillhez, azután tovább mentek. Több más utas is elvonult előtte és elhelyezkedett másutt. Cirill reménykedni kezdett, hogy utitársai talán lekéstek a vonatról s így az egész Lits Salon egyedül neki áll majd rendelkezésére. Kihajolt az ablakon s messze a perron végén megpillantott két hölgyet. Amerikaiak voltak. Ennyit tudott, mert hallotta hangjukat s csak amerikai hölgynek a hangja képes túlharsogni egy tömött vasúti perron hosszát, sőt még a gőzgép lármáját is. E hölgyek egy aranyaszomántos sipkájú hivatalnokkal voltak s őt kérték meg, hogy vezesse el őket alvófülkéikhez, melyeket lefoglaltak. Cirill könnyedén megrázkódott. Határozott jellemű s erős elhatározású hölgyeknek látszottak. Elképzelte magának, hogy szavazataikkal mily erőlyesen követelhetik ezek odahaza Amerikában a szeszesitaloktól való tartózkodást. Nagyon valószínű, hogy az ő dohányzásának is ellene lesznek. Valószínűleg összeráncolják majd homlokukat, sőt talán meg is leckéztetik, ha meginná egy üvegben magával hozott pálinkáját.

Az aransipkás hivatalnok végigvezette a hölgyeket a perronon, felsegítette őket a párizsi közvetlen kocsiba, feltárta a Lits Salon ajtaját s barátságosan betessékelte őket. Azután eltűnt, anélkül, hogy valamit kapott volna, valószínűleg boldogan, hogy megszabadult tőlük. A két hölgy megállt a folyosón s barátságtalanul pislogott Cirill felé. Ez kiverte pipájából a hamut. Legborzasztóbb aggodalmai beteljesedtek. Ők bizonyára dohányzása miatt nehezteltek.

— Mi hálókocsi fizettünk — mondja egyikük —, hol az a hálókocsi?

— Tüstént beszélek a kalauzzal — felelte a másik.

De nem beszélhetett a kalauzzal, sem más hivatalos személlyel, mert a vonat elindult.

— Ez nem is hálókocsi — mondja az első hölgy. Miközben beszélt, egyenesen Cirill szemébe nézett és ő érezte is, hogy most felelnie kell valamit.

— Ez nem a szokásos Waggon-Lits — felelte udvariasan —, de azt hiszem, azért elég kényelmes. Hadd mutassam csak be, hogy mi az eljárás.

Felállott, odébb tolta könyveit s újságait, lehajtotta ülése támláit s szétnyitotta a szofát s vánkosoikat.

— Nem is olyan rossz — mondotta —, ha egyszer megérti az ember, hogy hogyan működik.

— Ez rettenetes — méltatlankodott az első hölgy —, határozottan sérelmesnek tartom.

— Nem is hinnék el odahaza — felelte a másik —, ha megírnók s elmondanók ezt. No majd megírom én az összes újságoknak, hogy hogyan bántak velünk.

Cirill ott állt a szétbontott fekvőhelynél s nem értette a hölgyek

méltatlankodásának okát. Nem egy éjszakát töltött már amerikai Pullmann-kocsikban s úgy találta, hogy a francia vasutttársaság e berendezése jóval kényelmesebb.

— Ugyan, ugyan — szolt szinte bocsánatot kérve —, ez valóban nem oly kétségbeejtő.

— És ön talán a harmadik ágyban szándékozik aludni? — szolt az idősebb amerikai hölgy.

Ekkor Cirill mindent megértett. Sokat hallott már amerikai hölgyek végtelen szemérmességéről s érzékenységéről, különösen idősebb vénlányokéról, de soh'sem tudta egészen elhinni mindazt, amit hallott. Most azután világos lett előtte, hogy... még nagyon fiatal volt s sok tekintetben ártatlan. Hirtelen elpirult.

— Természetesen az ember nem vetkőzik le — szolt bocsánatkérő hangon. — Az ember egyszerűen lefekszik. Becsületesem kijelentem, egyetlen ruhadarabomat nem vetem le, kivéve kalapomat. Még a cipőmet sem fűzöm ki, ha önök úgy kívánják.

Ez pedig nagy ígéret volt. Mert cipője nehéz szöges cipő volt, hegy-mászásra való. Már előre örült, hogy majd levetheti. De önmegtágadása csak rontotta a helyzetet. A két hölgy úgy nézett reá, mintha készakarva megsértette volna őket. Elhúzódtak a folyosó legtávolabbi zugába, még csak belépni sem akartak a Lits Salonba.

Cirill magára maradt, teljes fizikai kényelemben, mert az egész szakasz reá maradt. De annál rosszabbul érezte magát bensőleg, mert sehogy sem tudta elképzelni, mitévő legyen. Lehetetlennek látszott előtte a szemérmükben megsértett két hölgyet lecsillapítani. Valószínűtlennek tartotta, hogy őt utitársuknak fogadják, még akkor is, ha megígérné, hogy esőköpenyével is letakarja magát s azt egész éjjel magán tartja.

Azt persze megtehetné, hogy lemond a helyéről, de majd egy fontot fizetett érte, s mindenáron le akart feküdni, mert szüksége volt pihenésre. Mellesleg mondva, egyáltalán nem értette a hölgyek állásfoglalását. Ha nincs semmi sértő abban, hogy az ember egész éjjel ott ül egy vasúti szakaszban, melyben idegen férfi is van, nem lehet sértő abban sem, ha hasonló körülmények között esetleg ledől.

A vonat lassan elhaladt a Neufchatel-tó partján, majd minden tíz percben meg-megállt a kis állomásokon. Minden állomáson fülébe jutott a két hölgy hangja, s akaratlanul is meghallotta, amit beszéltek. Sérelmükről vitatkoztak s borzasztóan nehezteltek a francia nemzetre, a vasutttársaságra s különösen őreá. Egy állomáson azt mondták, hogy amerikai úriember soha be nem tolakodott volna két hölgy hálófülkéjébe. A következő állomáson hallotta, amint őt „daganat“-nak, meg „hólyag“-nak nevezték. Nem tudta ugyan a szó pontos jelentését, de nagyon rosszul érezte magát a hallottak következtében. Neki már volt baja daganatokkal, legutóbb pedig, a hegy-mászás alkalmával, hólyagokkal. Ha a jelenléte a két amerikai hölgyet ily módon érinti, akkor megérti, hogy ő mennyire kellemetlen nekik. Végül is nem állhatta tovább. Kicipelte ruhatáskáját és egyéb holmiját a folyosóra, kalapját a kezében tartva közeledett a két hölgyhöz, s felajánlotta nekik helyét a Lits Salon-ban.

Azok még csak meg se köszönték szívességét. Sőt, látszólag rosszaták, hogy oly soká váratott erre, s hogy ők majdnem két óra hosszat kénytelenek voltak a folyosón állni.

Talált egy helyet egy másik szakaszban, melyben nem voltak sokan, szemben egy angol fiatalemberrel. A szakasz másik végén egy francia ült kislányával, ki azonban még túlságosan fiatal volt ahhoz, hogy tartózkodó szeméremérzéke kifejlődjék. Egy ideig jól is érezte magát, de egy egész éjjel állott előtte, s a legkisebb reménye sem volt ahhoz, hogy lefekhessék.

Körülbelül tíz órakor, éppen mielőtt a vonat Pontarlier állomására befutott, belép a kalauz s vizsgálja a menetjegyeket. Rögtön megállapítja, hogy Cirillnek joga van a Lits Salon-ra, s udvariasan figyelmezteti őt erre. Cirill válaszában kijelentette, hogy két amerikai hölgy érzékenységre való tekintettel helyéről önként lemondott. A kalauz, ahelyett, hogy lovagiaságát megdicsérte volna, határozott hangon utasította, hogy vissza kell mennie saját helyére. Jelenlegi helyét ugyanis esetleg Pontarlierban igényelhetik, s ha ő nem fizet egy új, elsőosztályú jegyet Párizsig, akkor nem maradhat meg helyén. Cirill igyekezett a kalauz eszéhez beszélni, de minden fáradozása hiábavaló volt. Végül is arra hivatkozott, hogy ő nem akarja a két amerikai hölgy érzelmeit megsérteni. Magyarázgatta, hogy a két hölgy valószínűleg egész éjjel bosszantaná őt, ha visszamenne. A kalauz azonban, ki végül is elvesztette a türelmét, mindezzel nem sokat törődött. Csak annyit engedett meg, hogy Pontarlier állomásig ott maradjon; azután el kell foglalnia helyét a Lits Salon-ban, vagy egy új elsőosztályú jegyet váltania.

Az angol, ki Cirillel szemben ült, meleg érdeklődéssel kísérte a vitakozást. Alighogy elment a kalauz, érdeklődni kezdett.

— Tényleg olyan elviselhetetlenek? — kezdte a kérdezőzködést.

— Kik? Az amerikai hölgyek? Nem mondhatnám — felelte Cirill —, azaz nem volnának azok, ha nem viselkednének velem úgy, mint ahogy teszik.

— Nem hiszem, hogy azért tényleg bántanak önt — felelte a másik —, hogy ollóval a szemét kiszúrnák, vagy szöveget kalapálnának a fejébe, miközben alszik, mint a bibliai asszony.

— Azt nem hiszem én sem — válaszolta Cirill —, de annál többet beszélnének.

— Én magam szeretném ezt kipróbálni — szólta a fiatalember. — Adja nekem az ön jegyét a Lits Salon-ra és én cserébe átengedem a helyemet. Ez ellen a kalauznak sem lehet kifogása.

Cirill, ki tényleg reszketett a két hölgytől, szívesen belement volna e cserébe, de mégis illendőnek tartotta, hogy új barátját óva figyelmeztesse azon dolgokra, amik reá várhatnak.

— Ők engem kullancsnak neveztek és azt mondták, hogy amerikai úriember, sőt általában semmiféle úriember nem tolakodnék erőszakkal az ő kocsijukba. Mondtak sok más csúnya dolgot is, s ön önkéntelenül is hallja, akármilyen messze van tőlük!

— Talán mégsem — mondta reménykedve a másik. — Látja, már sok amerikaival találkoztam, össze-vissza utazgatva Európában, s büszkén elmondhatom magamról, tudok bánni velük.

Pontarlierben sokáig állt a vonat, míg a vámőrök a csomagokat, a rendőrök pedig az útleveleket vizsgálták. Mikor végül a vonat útrakészen állott, Cirill szerényen abba a szakaszba sompolygott, hol a francia ült a kislányával, a másik angol pedig bátran a Lits Salon-ba lépett, még csak nem is kopogva az ajtón.

Másnap reggel hat óra körül, félórával a vonat megérkezése előtt Párizsba, Cirill kiment a folyosóra, hogy kinyújtózkodjék. Néhány perc múlva csatlakozik hozzá az az ember, kinek átengedte helyét a Lits Salon-ban. Cirill fáradt volt, fésületlen. A másik friss, tiszta, borotvált s látszott rajta, hogy jól töltötte az éjszakát.

— Nos hát? — szólt Cirill. — Hogy érezte magát? Sokat bosszantották?

— Bosszantani engem?! Jó Istenem! Szó sincs róla. Barátságosan üdvözöltek, szőlővel s kétszersülttel etettek, illatos pudereket s kölni vizet ajánlottak fel lázas homlokomra. Rosszul bánni velem! Ugyan. Meg is csókoltak volna, ha kértem volna tőlük. De ez elől inkább kitértem. Mondtam önnek, hogy tudom, hogyan kell bánni amerikai hölgyekkel, kivált a Midile West-iekkel s az ilyen, S. Louisból, vagy más istenhátamögötti vidékről való két veszedelemmel.

— Szeretném, ha megmondaná, mit csinált ön — válaszolta Cirill.

— Egyszerűen bemutatkoztam — felelte amaz. — Megmondtam, hogy Lord Archibald Chandos Effingham vagyok, hogy anyám Portarlington hercegnője volt s hogy apám másodunokatestvére a walesi hercegnek.

— De hát ön tényleg mindez? — szólt kissé álmétkodva Cirill.

— Szó sincs róla, egyik sem vagyok. Tényleges nevem Thompson s tőzsdebizományos vagyok. De sokféle megfordulok s az amerikaiak ellen mindig fellépek. Ők demokratikus nép, ízig-vérig demokratikusok, s így persze semmit jobban nem szeretnek, mint a rangot. Ha ön arra gondolt volna, hogy a neve elé odabiggyessen egy...

— Tény, hogy az apám főnemes és én Lord Cirill Elliotnak mondhatom magam. Ez természetesen csak udvariassági címzés.

— Ejnye, teringettét — szólt a másik — és ön nem gondolt arra, hogy ezt megmondja. Mi az ön foglalkozása?

— A külügyminisztériumban vagyok — felelte Cirill.

— Ah, úgy, tudom, az ott nem sokat számít. De ha a börzével foglalkoznék, nagyon sok jót várhatna. Egy ember, ki előnyeit nem tudja kihasználni és elszalasztja a jó konjunkturákat, nem volna versenyképes szabad pályákon.

(Angolból fordította: Németh Sándor.)

George A. Birmingham.

A RAJKÓ PÖRKE KOPORSÓJA.

Rajkó Pörke vén lány, nem menyecske,
Olyan, mint egy szürke verebcske;
Babos kendő a fejrevalója,
Két piciny szem pillog ki alóla.

A nyakába batyucskát akasztott,
Árult szilvát, potyogóbarackot;
Batyujával ahová betére,
Gyermekeknek volt nagy öröme...

Nap napot vált, esztendőt esztendő,
Mefakult már a babos fejkendő;
De ágy alatt szakajtóban szépen
Gyül a garas, szorgalma fejében.

A sok garast számlálgatja Pörke;
Fejét azon már régóta törte:
Pénzecskejét ugyan mire szánja?
Nincsen neki se fia, se lánya.

Felsóhajtott: »Óh én Uram Isten,
Az sincs, aki engem eltemessen,
S ha ma nem, hát meghalhatok holnap;
Megrendelem rajta koporsómat.«

Koporsóját meg is csináltatta,
Asztalos a módját jól megadta,
Sárga szeggel gazdagon kiverte;
S megint vígan árulgatott Pörke.

Mért megy hát a bíróhoz panaszra?
»Panaszom van egy vásott kamaszra,
Haranglábnál ahogy árulgattam,
Hát az Urge-gyerek odatoppán,

Kosaramat csak kifordította,
A többi meg, amit ért, kapkodta.
Óh Jézuskám! — sírva fakad Pörke —
Odavan mind, a sok drága körte!»

A kisbíró azonban berontott :

»Bíró uram, nagy újságot mondok,
Matyis koldus kiadta a lelkét,
Putrijában meggebedve lelték ;

Senki sincsen hozzátartozója,
Hol vesszük a pénzt a koporsóra ?«
»Van az ólnál néhány ócska deszka,
Matyistoknak jó koporsó lesz a.«

»Bíró uram — Pörke szól — de mégis,
Az Úr Jézus meghalt Matyisért is,
Ne tekintsék őt se utolsónak,
Odaadom én a koporsómat.«

Lett Matyisnak olyan temetése,
Minőt nem ért a legvénebb vén se,
Egész falu törte magát : »Oh hát,
Hadd lássam a Pörke koporsóját.«

Pörke hallotta vagy nem hallotta ?
Mindegy, Matyis már az ő halottja,
Nagy jajszóval ballagott utána,
Úgy kísérte utolsó útjára.

Koszorút is kötözött a jámbor
Egy-két hervadt kései virágból,
S mindszent napján, hogy leszállt az este,
A magános új sírt fölkereste.

És meggyújtott rajta négy szál gyertyát,
Ezt se látták Káván még a fejfák,
El is terjedt másnap faluszerte :
»Megbolondult a szegény jó Pörke.«

Hanem azért két-három év mulva
Minden síron gyertya állt kigyúlva.
Messziről a sírok fényessége
Olyan, mintha a fél falu égne.

Vargha Gyula.

LEVELEK A RÉGI PESTRŐL

(Folytatás.)

20. Septembris. 1826.

Kedves Barátom! Multkori levelemben elmondottam, miket láttunk az első napon, most halljad következő napi tapasztalásainkat. 9-a hujus kocsiba ültünk, mert nagybátyám megaléglé a gyaloglást a köveken, másrészt azt akará, hogy Jancsi kocsis a Két Oroszlán udvarán túl is lásson valamit. Ha kedvünk tartotta, persze le-leszálltunk közben, mikor az öreg úr közelebről akart látni valamit.

Megindultunk tehát és a Leopold-utcán át egyenesen a Rózsa-piacra hajtottunk, mely a Sebestyén-piacca majdnem egy térre egyesül. Az utóbit egy Szent Szebestyén-szobor (statua) ékesíti, bár nem nagyon, mert igen rossz szobor.

Megemlítendő, hogy újabb időben erősen renoválják a régi házakat, és kevés van, amelyen újítás nyomai ne látszanának. A Városház-utcán át a Városház-piacra jutottunk, amelyen egy Szentháromság-szobor áll az 1738-dik évi pestis emlékére. A városháza tornyos, régi épület, amely nem méltó a szép Pesthez. Tornyáról az őr minden fertály órában „Gelobt sei Jesus Christus“-t kiált, ami megint csak a város német voltát bizonyítja. Ugyanitt van a piarista atyák klastroma és gimnáziuma, melynek én is tanulója valék pár esztendőkkel ennek előtte. Akkor a nyolcszáznál több diákot egy director és hat professor tanította.

Most a Váci-utcába léptünk. Valóban léptünk, mert leszállottunk a kocsiról, hogy a gyönyörű boltokat közelebről láthassuk. A boltoknak arany-betűs, fekete címtáblái és különböző színű csíkos vászon-ernyői igen kellemetes látványt mutatnak. Különösen szépek a selyem és módi-árus boltok, a bécsi porcellán-fabrika boltja, Dannhauser bútoros és Lechner órás boltjai. Itt vagyon a Korona-kávéház, mely igen látogatott, főképen görög kalmárok kedvelik, akik hosszú török pipáikat szíva itt beszélnek meg egymással ügyes-bajos dolgaikat. Ennél fényesebb a Hét választó (Die sieben Churfürsten) fogadó kávéháza, a legszebb Pesten, hová csak úri nép jár. Mi is betértünk egy kis gyomorerősítőre s elnéztük egy darabig az augsburgi Allgemeine Zeitungot, az Ofner Pesther Zeitungot s a Pressburger Zeitungot olvasó tubákosorrú, gazdag német Spiessbürgereket, a Magyar Kurirt s a Hazai és Külföldi Tudósításokat olvasó, pipázó magyar urakat. Nb. a kávéházakban és kocsmákban megtömött pipák állanak készen a vendégek számára, bár legtöbben magukkal hordják pipájukat. Pesten különben körülbelül harminc kávéház van.

A Hét választó nagy szálája, mely újonnan van diszítve, igen szép. Télen itt tartatnak a maskarás és egyéb bálok. Ilyenkor gyönyörködve szemlélhetjük a karzatról a ragyogó viaszgyertyák százai által megvilágított táncolók tarka csoportjait, amint a theatrumi orchestrum muzsikájára lejtik a menuetet, ecossaiset, quadrillet, mazurt és egyéb tánc-

kat. A nagy szála körül, melyben ezer ember is megfér, vacsoráló- és egyéb szobák is vannak.

A Váci-utcában láthatjuk legjobban a legújabb módit a járókelők ruháin. A módi, mely itt a bécsi Modejournal után igazodik, nem engedi, hogy a szép magyar öltözet közönségesse legyen. Az asszonyok, de a férfiak is kapnak az újságon és folytonosan változtatják ruháik szabását. A női ruhákról, kalapokról nem is szólok, az utóbbiak formája esztendőnkint ötször is változik, de a férfiruhákkal sincs különben. A frakk meg kabát majd szűk és rövid, majd bő és hosszú, hol zsinóros, hol széles bársonygallérja van. Ugyanígy változik a kalapok formája: ma alacsony, holnap magas, ma széleskarimájú, holnap alig van karimája. Nagy a luxus, az asszonyok valódi indiai shawlokban páváskodnak, még a szolgálók is úgy akarnak öltözködni, mint asszonyaik. Nagybátyám hol nevetett, hol bosszankodott a sok furcsa öltözetű gavalléron és dámán.

A Váci-utca a tágas Theatrum-piacra¹ vezet, ahol a városi német theatrum, a Magyar Király-fogadó s az idomtalan és dísztelen harmincad-épület (Dreysigstamt) áll. Ez már a Leopoldváros. A nagyon rosszul kövezett, poros és sáros téren fiaker állomás is van, mint több más helyen is a városban. A pesti fiakerek elég csinosak, lovaik is elég jók. A Várba menetelért 2 frtot, a Város erdejébe, vagy az Orczy-kertbe 1 frtot, s ha valahol időznek, fertály óránkint 10 krt kérnek.

A theatrum gyönyörű épület, 1812 óta áll fenn és Európa egyik legnagyobb színháza, háromezer ember fér bele, sőt jóval több is, ha szükséges. Frontján kiugró, hatalmas tornác van, hogy esős időben is kényelmesen be lehessen ülni a hintókba. E fölött Apolló és három múzsa együtt, jobbra és balra a fal fülkéiben még négy múzsa szobrai állanak. Három nagy kapu vezet a tágas előcsarnokba s innen széles lépcsők és folyosók az ülőhelyekhez. A loge-k négy sorban vannak egymás fölött. Van nagy szála benne, amely két emelet magas, itt festik a decoratiokat. Garderobeja igen dús, a scena masinériái igen tökéletesek, csak két nagy hibája van ennek a nagyszerű játékszínnek, hogy rossz az akusztika benne, és hogy télen igen hideg. Legnagyobb hibája azonban az, hogy német, s a magyar theatristák csak néha-napján játszhatnak benne. Az ország fővárosában magyar játékszín mindeztideig nincsen, és ki tudja, mikor lesz. Ti az erdélyi fővárosban előbbre vagytok, nektek már régtől fogva megvan a magyar theatromtok.

Amint a népes és szép boltokkal ékes Nagyhíd-utcából a kis Miatyánk-utcába² fordultunk, Kisfaludy Károllyal találkoztunk, kinek szállása éppen itt van a két utca sarkán. Róla még utóbb többet írok neked. A kis utcácskán át az Új-piacra³ értünk, mely óriási nagyságú térség szép, legtöbbször háromemeletes házakkal körülvéve, különben nincs kövezve, s ezért valóságos homokpuszta. Itt tartatik az országos vásár, amikor a térség el van lepve deszkasátrakkal, melyek utcákra osztva egész kis városnak látszanak. Egy fő- és két keresztutca hat részre vágja s mindegyik részben megint öt kisebb köz van. Minden utcának neve is van (Wiener-, Palatin-, Schuster-, Tuchmacher-Gasse stb.).

¹ Vörösmarty-tér.

² Ma is így hívják.

³ Erzsébet-tér.

A József-piac ennél sokkal kisebb és csinos, egyforma nagyságú házaival kellemes a szemnek, csak a harmincadház rútítja el. Ezen két piac és a II. József császár által építtetett Neugebäude között épült új városrész igen rendes és szép. Utcái egyenesek, szélesek, szellősek, a nagy házaknak tágas udvarai, kényelmes, világos lépcsői, újdivatú, magas ablakai vannak.

A Neugebäude rengeteg nagyságú épület, most kaszánya és hadiszerek magazinja. Tulajdonképpen négy szögletépületből áll, melyeket falak kapcsolnak egybe, így tulajdonképpen nincs is bevégezve. Mivére építtette II. József, ma se tudjuk bizonyosan. A falai mentén ültetett akácfák alatt, főként tavasszal sokan sétálnak.

Innen haza hajtottunk s ebéd utáni sziesztánk végeztével a Város erdejébe kocsiztunk a Király-utcán át. Ennek sarkán áll az óriási br. Orczy-féle ház, melynek majdnem háromszáz lakója van, s mely több, mint negyvenezer forintokat jövedelmez.

A Terézia-város utcái piszkosak és nem valami illatosak. Itt lakik a legtöbb zsidó. Ez a kiskereskedés centruma s a legtöbb fabrica is itt van, úgymint bőr-, bútor-, selyem-, kalap-, és egyéb fabricák. A Király-utca legszebb és legnépesebb utcája, bár ez is elég piszkos. Külső részei még elég falusiasak, mindenfelé gyümölcsös- és szőlőskerteket, meg mezőséget látni.

A Király-utca folytatásaként szép, dupla vadgesztenye-allée vezet a Város erdejéig. Az allée végén nagy, kerekformájú füves térség van, ettől balra tavat látunk két kis szigettel, ezek egyikére vasdrótból való híd vezet. Ezt az idén csinálta egy bécsi szításmester. Vannak itt hintók, kerengőjáték (Ringlspiel), csúszó-út, táncra való hely a nép multságára, a tűzijátékok is gyakoriak. Különben a fák még nem nagyok, s az egész Város-erdő csak esztendőik múlván lesz igazán szép.

Innen a kishíd-utcai⁴ Vadászkürt fogadóba hajtottunk, hová meghívtam egynéhány barátomat vacsorára, hogy nagybátyám jól elbeszélgethesse az estét.

Vacsora alatt az öreg arról tudakozódott, hogy mekkora ára van egy és más dolognak a pesti picon. Elmondtuk neki, hogy egy font marhahús 15 kr., egy pár csirke 1 vfrt., egy mázsa debrői dohány 35 vfrt., egy pár lud 2 vfrt., egy öl fenyőfa 25 vfrt., a jobb fajta budai vörösbor akója 40 vfrt. és így tovább, s nagybátyám nem győzött a drágaságon álmélni. Azon is elcsodálkozott, hogy Pesten körülbelül 800 kocsmá és sörmérés van. Ennek oka pedig az, hogy mindenki mérheti a maga borát házában.

Később a jó bor mellett hatalmas politizálásba elegyedtünk. Nagybátyám konzervativizmusát mi fiatalok nagyon ostromlottuk. Ő azt tartja, hogy a mostani diétának legfőbb célja ősi, nemesi konstitúciónk megvédelmezése és régi épségében való fenntartása, mi azonban ezt nem tartjuk eleendőnek. Országunknak haladnia is kell s feudális konstitúcióját előbb-utóbb meg kell változtatnia. Ezt vallják a pozsonyi diétán felvilágosodottabb követeink. „Előbb-utóbb mindnyájan fizetni fogunk“, mondogatják. Egyikünk Wesselényit magasztalá, kinek sokkal tartozik Magyarország. Őnkülke a diétán az ifjú és dús mágnások tüze sohasem kapott volna jó direkciót s egészen elhült volna. Ő tartja bennük a lelket esze és tiszteletet parancsoló karaktere által. Másikunk erre gróf Széchenyi Istvánt hozá

⁴ Türr István-utca.

elő, ki tavaly azt a nagyszerű fundációt tevő a magyar tudós társaság felállítására és a diétán magyarul beszél.

A diéta egyébként nagyon is soká húzódik és eddig kevés jót hozott az országnak. Most aztán Bécsnek szidására fordult a szó s ebben mindnyájan egyetértünk. Bécs nem akarja nemzetünk javát, sőt ahol teheti kárunkra van. Ő Felsége a Párisból hozott milliókból a bécsiek mulatságára öt miliót ajándékozott, nekünk semmit sem juttatott. Bezzeg, ha annak idején a francia császárhoz pártolunk, mi lett volna a dinasztiából! Akkor jó volt a magyar hűség, jó volt a vérünk és pénzünk, ma már mind ezeket elfeledték. Ausztria elnyom bennünket s nem akarja, hogy palléroztatásunkban előmenetelt tegyünk. Konstitúciónkat gyengíti és a vámokkal csak szegényekké tesz bennünket. Mindezekon eléggé elkeseregünk. A magyar mindig elkeseredik, ha politizál: Így van ez már száz esztendőök óta.

Hazahajtatván, nagybátyám látta, hogy az utcák világosítása is jobb, mint régen volt. A belső- és Leopold-városnak minden utcáját világítják, a külső városokban persze csak a népesebbeket. Az olajlámpások, melyek többnyire a házak falába előcsúszott rudakon vannak harang-formájú üvegekkel, alkonyattól éjfélig, sőt egy és két óráig is égnek, kivéven mikor holdtölte van. Ma már több, mint ezer lámpás világítja a várost!

Legközelebb folytatom majd mondanivalómat. Éljen szerencsésen!

Szinnyei Ferenc.

(Folytatjuk.)

AZ ŐSZ TORÁN.

(Kozma Lajosnak.)

Az utca hosszu, mély barázda.
 Kőugarba véste, vágta
 Hús-ekével
 Gond-mezőn az élet átka.
 Útja görbe, tétova:
 Vér, a könny volt két lova.
 Balra, jobbra
 Ház-göröngyöt,
 Szörnyű gyöngyöt
 Szórt el sorba.
 Egyik szürke, másik cifra,
 Valamennyi kő-kalitka.
 Rácsa ritka, minden titka
 Tárva nyitva!
 Mégis rabja rajba lakja,
 Télen, nyáron semmi áron
 El nem hagyja!

Az utca hosszu, mély barázda.
 Ma csöndes, néma, nem garázda.

Borzongva járok.
 De furcsa éjjel
 Az utca-árok!
 Kisértet-képek
 Rebbennek széjjel . . .
 Lapulva lépek.
 Hűvös lehellet,
 Bár hangtalan, nyomomba van.

A köd követ. Olvadt opál.
 Hímes övet vetél, dobál.
 Magára rántja,
 Mint fürge lányka
 A lámpa lángja.
 Az ősz torán most áll a bál!
 Az út-során táncosra vár
 A fény-füzér. Ha könnyű szél
 Suhan keresztül,
 Már libben, rezdül.

Bókolva áll árnyék, homály.
 A szél se rest, munkába kezd.
 Legyint fölénnyel:
 Ma ő vezényel!
 A fürge kar hangol hamar:
 A lyuk, a zug vigan buzog.
 Ma nincs kilincs!
 A szél az úr! A zár lazul,
 Retesz, lakat reped, szakad.
 A rés, nyílás: egy-egy primás.
 Eresz, orom a cimbalom.
 Tető, torony ezer lika
 Síp, trombita!
 Most áll a bál az ősz torán!
 Ölelkezik a fény, az árny.
 De furcsa pár, se fi, se lány!
 Ing, imbolyog, kering, forog.
 És mint akit gyönyör gyötör,
 Határt szakít, az égre tör.
 Erőtlenül ha visszahull,
 Nem áll, nem ül: a szél az úr!
 S ma vigaszul viharba fúl!
 Volt bőjtje bőven
 A nyári hőben.
 Ha röpke percre
 Suhanni hívta
 A rét, határ,
 Ő lett a hinta
 S bilincsbe verte
 Az illatár!
 Sóhajjá fogyva
 Csak éjjel élt
 S a lombba lopva
 Riadt, remélt.
 Most ő az úr! A lomb, a rózsza
 Hitvány gazul a földre szórva!
 Szabad újra az útja!

Hajrá! Legyen hát hangos a hajsza!
 Igazi tánc kell, nemcsak a rajza.

Erre lám a házakon
 A sok cifra tetőszoknya,
 Bár ilyenhez nincsen szokva,
 Új ütemre billen, libben.
 Uram isten, mi lesz itten,
 Ha a komor orom is
 Átkarolja, forog is?
 De csak hajlong, integet,
 Így a tető egymagába billegett.

Jobb a kedv a fal színén:
 Béklyót bont szatír, szilén.
 Kőálarcuk porzik, pattog,
 Leperegnek pántok, csattok.
 A kőszövet meginog.
 Megszűnnek a kőkínok.
 Eresz, erkély súlya könnyűl,
 A szemekben már nem könnyű ül,
 Pogány öröm, dévaj mámor.
 – Ablak szögén pajkos Ámor
 Ívet feszít, szívet céloz,
 Sebet is kap démon, hérosz.
 Vénusz asszony fölnevet!
 Omló peploszt, bő övet
 Ölt magára s csak lövet!
 Tűz fejére rózsaláncot.
 Úgy lejt a tündértáncot,
 Nyomában a nimfa-had.
 A tánc láza átragad:
 Átlász is a kapualjba
 Beleharsog az új dalba.
 Hítvány ugyan most a kőbe,
 Karcsu káriai nőbe
 Mégis lelkesen karol.
 Van vidámság, hahota!
 Mint valaha ha ha ha
 Bacchus torán, csak szaporán!
 Ha ha ha! Ha ha ha!

Nem válogat modern, antik.
 A vén Vulkán hetykén sántít,
 S a magasba fel-felsandít.
 De a kémény kényeskedik,
 Ő biz le nem ereszkedik.

Ám titokban dibben=dobban
 S egyre jobban
 Hajladozik, integet.
 S feledve a magas eget
 Lezuhan a torony megett.
 Van vidámság, hahota!
 Mint valaha ha ha ha
 Bacchus torán, csak szaporán!
 Ha ha ha! Ha ha ha.

Boldog lesz a bádög-cégér,
 Pásztorlánynál ő is célt ér!
 Átrepül a szomszéd házig,
 Csengve, bongva ott bokázik.
 Míg a világ soha olyat!
 Omlik-bomlik a vakolat.
 Angyal, ördög, emberek
 Mind a földön hempereg!
 Van vidámság, hahota!
 Mint valaha ha ha ha
 Bacchus torán, csak szaporán!
 Ha ha ha! Ha ha ha!

Újráz, üvölt az ördögfajta:
 Hahó, hahó, csak rajta, rajta!
 Ki itt az úr? a bösz, kevély?
 Mi az, mi az? Hördül a szél.
 Halálfia, aki piszeg!
 S valami nyomja, fojtogatja.
 Ki itt az úr? Ki itt az úr?
 Ím válaszul:
 Ezer pici pihe sziszeg:
 A hó, a hó, a hó!
 S egy mozdulattal
 Lágyabbra halkul a dal.
 Finom zizegés hallható,
 Olyan puha, oly altató...
 – És hull a hó, és hull a hó...

Reggelre csillogó fehérben
 A cifra házak orma, tornya.
 Ha megmaradt egészben, épen,
 Nem hiszi el, csak azt gondolja,
 Rossz álom volt a vad tivornya!

KÖLTÉSZEZETÜNK FORDULATA A MULT SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

(Első közlemény.)

I.

A hatvanhetediki kiegyezés nemcsak politikai határvonal nemzetünk történetében, hanem egyúttal a magyar szellemi élet vezető jelenségének, a költészetnek is határozott irányváltozását jelenti. De természetesen ez a fordulat inkább csak tájszerű hozzávetéssel jelölhető meg, mint évszámnyi pontossággal: némely irodalmi formaváltozás egy-két évvel a kiegyezés előtt csirázik már, hogy azután a hetvenes-nyolcvanas években szökkenjen kalászbá, mások meg csak e politikai dátum után kezdik felütni fejüket. Mindamellett nem pusztá kényelmi szempontból ajánlatos ez irodalmi átalakuláskor éppen erre a történelmi határhözre támaszkodni, mint inkább annak a ténynek felismerése folytán, hogy a kiegyezéssel bekövetkezett politikai átalakulás a szellemi élet egyéb területein is a legnagyobb erővel érezteti hatását.

A magyar költészetet sokszor emlegetik úgy, mint a fajfenntartás költészetét. Ez természetes is! Európának egyetlen nemzete sem bolyongott olyan sokszor a nemzeti lét és nemlét határán, mint a magyar. A politikai problémákat más nemzetek írói inkább tekinthették kisebb jelentőségűeknek, mint a mieink, mert amíg máshol e kérdések rendesen megmaradtak gazdasági vagy pártjelentőségűeknek, vagy legfeljebb a faji egység jelentékenységéig nyúltak, addig minálunk földrajzi elhelyezkedésünk kényesége és számbeli kicsiségünk miatt minden megmozdulásunk az élet és halál közötti keskeny ösvényre vezetett. Madách némi túlzással írja egyik feljegyzésében, hogy „a hazafiság csak a magyarnál lehet költészet tárgya, hol létünkért küzdünk; semmi nagy költő azt nem használta”¹, annyi azonban igaz, hogy a régi magyar ízlés a politisches Liedet sohasem érezhette garstiges Liednek. S a mi hazafias költészetünk — éppen tragikus mélysége miatt — megkapóbb a többi modern nemzet hazafias irodalmánál.

Ezen az állapoton a hatvanhetes kiegyezés döntően változtatott. E politikai tettnek helyességéről vagy helytelenségéről lehettek és voltak is még sokáig a nemzeten belül nézeteltérések, annyi azonban kétségtelen, hogy felállította a nemzeti életnek legfontosabb pilléreit, úgyhogy védelmük alatt a magyar műveltség most már zavartalanul fejlődhetett tovább.

Ennek első következménye a magyar irodalomra az volt, hogy a hazafias költészet — éppen a tragikus érzés hiánya miatt — sekélyebbé vált, s egy-egy szerencsésebb perc ihletét leszámítva inkább pártköltészetté lett. A szúrós epigrammának, a szellemes szatirának, a pamfletizű támadásoknak, sőt a frázisokban kipuffanó korteshetvenkedésnek is inkább kedvez e hangulat, mint az ezeréves magyar sors mélységeiből fakadó

¹ Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. 28. l.

ézelmeknek. Arany László már 1868-ban keservesen panaszolja „a honfiaság lármás zsvajját“, amely imádkozásához is „dobot ver“.²

De ennek a nagy politikai változásnak még egyéb következményei is vannak. Éppen mert a hazafias érzés szűkebb területre szorult, a nyugati eszmék is gyorsabban és tömegesebben tódulnak az irodalomba, és bizonyos filozófikusabb szellem mutatkozik a költészetben. Segíti ezt a folyamatot — bár eredetileg ő maga is következmény — a magyar műfordításnak eddig hihetetlen felvirágzása. A nyugat nagy költői — különösen a század első felének romantikusai — csak ekkor lesznek igazán ismertekké a magyar közönség előtt. Ezzel karöltve jár az, hogy a magyar költészetnek hangja is kezd eltérni az előző koroknak nemzetibb felfogásától és idegen eszméket idegen formanyelven szólaltat meg. Arany Jánosnak és Reviczky Gyulának költői polémiája a *Kozmopolita költészet*ről igen jellemző kifejezése e változásnak. Reviczky valósággal programját közli az új költészet eszméjének:

Szép az ének, szent az ének,
Drága kincs, ha nemzeti.
De a legszebb dal örökké
Általános, emberi.³

A nyugati eszmék és a filozófiai szellem erősebb betódulásával együtt terjeszti ki sötét szárnyát a magyar szellemi életre a század pesszimizmusa is. Következetes pesszimiztája a magyar költészetnek eddig nem volt. Anyosból, Kölcseyből, Vörösmartyból, Keményből, Aranyból, Madáchból, sőt Petőfiből is fel-feltörnek az élet értéke tagadásának és az emberi haladásban való kétkedésnek hangjai, de ezek inkább csak futó árnyékok maradtak a magyar költészetnek tükörén. A kiegyezés előtti kor még a politikai letiportság napjaiban is alapjában véve bizó hangulatú és a nemzeti lét és nemlét határán bolyongva éppen a magyarság biztosításában leli fel az élet értékét és értelmét. Nem lehet tehát kimondania, hogy az egész emberi élet értéktelen, mert akkor könyörtelen következetességgel oda kellene jutnia, hogy a nemzeti élet is az.

De a kiegyezés fiatalabb nemzedéke érzi már a nemzeti élet kényelmes biztosítottóságát, és inkább megengedheti magának azt az érzelmi és eszmei fényűzést, hogy pesszimizta legyen. Madách eszkimója is, amikor Ádám keserű kifakadására azt kérdi Lucifertől: „társad haragszik, éhes ő is?“ feleletül egy nagyon találó megoldást kap: „Sőt mert nem éhes, épp azért haragszik“. Az olyan emberben, akinek számára a létezés alapfeltételei sincsenek biztosítva, — a lelki élet mélységesen igaz paradoxonaképen — nem verhet gyökeret a pesszimizmus. Ebből a szempontból igen érdekes Vajda János költői fejlődése. A hatvanas évekig ritkán érinti lantját a kiábrándultság és a végletes pesszimizmus; inkább a nemzeti érzés ver ki nótákat rajta. Az élet értékének tagadása csak később keríti lelkét hatalmába. Ennek a lemondó és mélységes világfájdalomnak költői megszólaltatója a nem eléggé méltányolt Dömötör János is és alapjában ugyanennek a hangulatnak — bár más változatban — kifejezése Reviczky fáradt és dekadens költészete is.

² *Tünődés* c. költem.

³ *Arany Jánosnak. Válaszul „Kozmopolita költészet“ című versére.* E polémia visszhangot keltett más költőkben is. Aranynak pártjára kelt Komócsy, József, *Arany Jánosnak* c. költeményében. (*Fővárosi Lapok*, 1878. II. félév, 745. l.)

A nyugati eszmék tömeges betódulása és a nemzeti érzésnek meglazulása hívja életre nálunk az egyéniség végletes kultuszát is. Mint ahogy a külföldi nemzeteknél az egyéniség erősebb eldifferenciálódásának jó ideig útjában állott a romantícizmust megelőző korszakoknak matematikai, mondjuk észak-kultúrája, éppen úgy minálunk a nemzeti érzés és gondolat ereje akadályozta meg a teljesebb lelki szétágazódást. Nem mintha régebbi lírikusaink nem lettek volna gazdag egyéniségűek, hanem lelküknek minden legapróbb rezzenését, démonibb és suhanóbb elemeit, érzéseiknek minden mozdulatát nem tartották olyan jelentősékeknek, hogy közösség-érzésüknek rovására a kultuszig menő tisztelettel ápolják. A régi költő szerelmes alázattal olvadt a közösséggel össze; a modern léleknek éppen a végleges eldifferenciálódás az ideálja. A társadalmi összetartozásnak — minálunk a nemzeti összetartozásnak — ez az erős érzése ver pántot a régi magyar lélekre, és igen jellemző, hogy ez az abroncs nem is tűnik fel szorítónak. A maga egyszerűségében szinte unikum, s éppen ezért méltó az idézésre Petőfinek *Miért kísérsz...* című, a 48-as lázas napokban írt költeménye:

Miért kísérsz minden lépten-nyomon
Te munkás hazaszeretet?
Éjjel-nappal mért mutatod nekem
Gonddal borított képedet? . . .
Óh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!
Van ifjúságom s kedvesem.
Gyöngyökbe foglalt órákkal kínál
Az ifjúság s a szerelem,
És minden óra, mit el nem vevék,
Egy elpazarlott örök üdvösség.

II.

Egészen természetes, hogy ezzel az eszmei fordulattal igen lényeges formai változások is együtt járnak. És az irodalomtörténeti kutatás számára — ha a maga tudományának öncélúságát nem akarja szem elől téveszteni — éppen ezek a megformálásbeli változások lesznek a vizsgálódás főtárgyai.

Az új költészet két egymással ellentétes irányban fejlődik. Ez új korszak elején egy rövid, de igen erőteljes romantikus visszahajlást látunk, de vele egyidejűleg fellép a merészebb realizmus is, amely azután rövid idő múlva az egész irodalom főtendenciájává válik.

A romantícizmusnak ez az újabb fellángolása nem magyarázható másként, mint visszautésnek Arany János, Gyulai Pál és ezek körének bizonyos klasszikusabb lehiggadtságával szemben. Ezt az Arany—Gyulai-iskolát a tervező és alakító értelemnek nagyobb szerepe, a kompozíció nagy tisztelete, szigorú és precíz formák, a vezető vonalnak erős éreztetése és a szemléletnek éles plaszticitása jellemzik. De mintha a magyar költészet számára ez a klasszikus lehiggadás kissé korán érkezett volna, mintha a Vörösmarty és Petőfi romantika még nem élte volna ki egészen magát. Úgyhogy ez új korszak első egy-két évtizedében a romantícizmus nagylendületű reakcióval üt vissza nemzeti költészetünk klasszicizmusára. Az új irány a szigorú, szabályos külső és belső formáknak felbontására, valami szertelenebb, rapszódikusabb hangulatszökellésre és a vezető vonal

puritán tisztelete helyett mámorosabb színpazarlásra törekszik. Ennek a formai változásnak szinte programja lehetne Endrődi Sándornak *Tó és patak* című allegóriája. A kerti tó redőtlen, síma tükrén minden levélke, ág, felhő híven és hibátlanul rajzolódik le. Vihar, vagy élénkebb sugár nem zavarja nyugalmát. De amint környéke lassan pusztulásnak indul, magát a tavacsokát is lassan belepi a békanyál. A szilaj patak bércek között vágtat. Regényes tájékok tükröződnek benne, útjában ezer változat gyönyörködteti, s hatalmas útja végén a végtelen óceánban leli halálát. Szertelen száguldása közben

*Egyetlen képet sem vert vissza híven,
De megragadó képsor volt maga.*

E miatt a káprázatos képgazdagság miatt tekinti az új költészet példaképül Arany helyett Petőfit. Valóban van is benne némi igazsága. Hiszen Petőfinek képekben való változatossága és tarka színessége Aranyt is a maga fejlődése során idegenül érintette. Az *Emlényeknek* harmadik darabjában, Petőfiről írván, ezeket mondja:

... döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.
„Övé kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.“⁴

Az új költészet pedig Petőfit — életének romantikáján kívül — éppen ez „erős színek“ miatt kedvelte annyira, és nem vette észre, hogy nagy mesterében a belső forma tökéletessége iránt való érzék mennyivel fejlettebb volt, mint öbenne. Azonkívül, ha Petőfinek képzelete a színek változatosságában pompázott is, de szemléletének világossága, látásának rajzoló élessége, összefolyó árnyékban szinte semmit sem hagyó fénye teljes ellentéte volt az újnak, amelynek képekben való tobzódása gyakran kuszálódott képzavarrá.⁵

Jókait is a színesség iránt való hajlandósága miatt értékeli túl ez az iskola. E nagy mesemondónk káprázatos képzeletét magával rokonnak érzi, de azért Arany és Gyulai körével való ellenzékiekedés szelleme nélkül alig volna érthető az a kultusz, amiben részesítik, hiszen — mint majd látni fogjuk — egyéb lényeges vonásokban az új regény- és novellairódalom tökéletesen más vágányokon halad.

⁴ Jellemző, hogy mit ír Arany 1857 nov. 29-én Szemere Miklósnak: „... Mostani eszemmel Petőfi némely képeit, metáforáit stb. csakugyan nem tartom valami 'echt'-dolognak. [Ha kedvemnek magva volna' — stb. dagályosnak tetszik, talán mert én már hideg vagyok. Végtelen gazdagság az övé, de a túltermékeny föld gyomot is óriásit hoz, a túláradt folyam nem ment az iszaptól.“ *Arany János összes munkái*. XII. kötet 114. l.

⁵ Érdekes a kortársak egyikének, Ágai Adolfnak egyik tárcalevelében (*Richter hangversenyében*) tett megjegyzése: „Kezdenek beszállinkozni a hallgatók. Az üvegajtók mögött félnék cincogás neszel. A zenekar paripáit, a hegedüket, most fejtik ki a burokból; verseny előtt ez így szokás. A jelesebb hangszerek tokban laknak, melyből aggódó gyöngédséggel, mint alvó gyermeket bölcsőjéből a dada, emeli ki a zenész. (A hegedűt egy szuszra két dologhoz hasonlítani, ezt az újabb hazai lírából tanultam. Azért tehát a hegedű paripa is, csecsemő is lehet.)“ *Porzó tárcalevelei*. Budapest, 1877. II. kötet, 279. l.

III.

Ez eszmei és formai sajátságokból önként következik, hogy az új fordulatnak vezető műfaja a *lírai költészet*. Ennek az új lírának kibontakozása azonban nem szünteti meg a régies irányt, hanem Vajda, Dömötör, Reviczky, Endrődi, Ábrányi, Kis József költészete mellett ott halad párhuzamosan a főként Arany lírájára támaszkodó Gyulai, Lévy, Vargha Gyula és a kissé Petőfiesebb Szabolcska Mihály költészete. E két ellentétes lírai megnyilatkozás között persze temérdek a kölesönhatás, a történeti szemlélődés számára mégis élesen kettéválnak.

Az új lírának az előbbi korok lantos költészetével szemben való lényeges különbsége a mondanivalónak közlési formájában nyilatkozik. A régi lírai kifejezés az érzéseket gondosan felépített fokozatos egymásutánban tárta szemünk elé. Kifejezési módjában bizonyos cél felé tört, amelyet nyomról-nyomra, sorról-sorra közelebb hozott hozzánk, úgy hogy a közlendő érzés megértetése csak a költemény befejezésével vált teljessé. Az új líra ezzel a *haladó* kompozícióval szemben már a legelső sorokban tudunkra adja közölni valóját, s maga a költemény azután már csak a megütött alaphangnak továbbrezegetése, az elénk vetett érzéseknek csak változatosabb, többoldalú világításban való megcsillogtatása. E megállapítás természetesen nem akarja azt mondani, hogy az új lírai kifejezési mód fölösleges sorokat halmoz egymásra, mert hiszen e modern költők éppen azt tartják teljes maguk-kifejezésének, ha érzéseiket differenciáltabb lelkük prizmáján keresztül szívárványtarkaságúra törik széjjel. E különbségtétel csak annyit állapít meg, hogy a régi lírának haladó kompozíciójával szemben az új líra inkább variáló. Állítsuk szembe Petőfi és Arany majd valamennyi költeményével különösen Reviczkyét — kiben e sajáttság legerősebben van kifejlődve — s a különbség az első pillantásra szembezőkő.

A réginek éppen e haladó komponálási mód iránt való kedvteléséből következik, hogy könnyen válik epikussá. A régi lírai költemény legtöbb esetben valami kis eseménynek közlése, amely természetesen érzelmmel van át meg átítatva, de magja mégis valami — bármily csekély — epikum. Az új líra ezzel szemben tisztábban és egyedülbben magát az érzést közli velünk. Szóval lírább líra az előzőnél, s ennyiben a magyar költészet történetében újabb lépést jelent.

De még abban is líraibb a réginél, hogy míg az előbbi irányok az átélt érzéseknek okait is elénk tárják, az új egyedül az érzelmet törekszik kifejezni. Az új költészet ezt a — mondjuk — *lírai okot* gyakran homályban hagyja: nem a motívum közlése a fontos neki, hanem a pusztá érzelem. Míg Petőfi, Tompa, Vörösmarty olvasásakor egészen pontos tudomásunk van az érzést létrehozó körülményről, az újabbak már nem tövestül-gyökerestül, hanem csak magát a virágot helyezik elénk.

Az új líra szereti a legsuhanóbb érzéseket is költeménnyé rögzíteni. Az előbbi korszakban Petőfi *Felhői* mutatnak efféle hajlandóságot. Ami azonban itt még ritka jelenség és csak kezdet, az újabb lírában egyre gyakoribbá válik. A legillanóbb, a lélek mélyén alig megrezzenő kis érzelem-fodrok is napfényre csillannak, mintegy jelélül a modern lélek

ama hajlandóságának, hogy egyénisége apró érzelmi redőit is megfigyeli és nagyrabecsüli.⁶

Ez új lírai fordulat mellett azonban tovább élnek a régi költészetnek hagyományai is. Igen tehetséges költők táplálkoznak továbbra is a régi líra eszme köréből és hódolnak a régi megformálási módoknak. De nem maradnak pusztán hagyomány-megörzőknek, hanem az elődöktől felkínéselt eredményeket tovább is fejlesztik. Olyan ez a régies költészet az új irányok között, mint valami zamatos óbor, amelynek erejét a hagyomány napja érlelte nemessé. Különösen külső formai tekintetben végeznek jelentékeny munkát. Arany János későbbi korszakának ritmikai eredményein haladnak tovább. A valaha nagyon egyszerű magyar mértéket, mely Arany lantján olyan csodálatos ritmus-gazdagságot kapott, még mesterüknél is polifónabbá fejlesztik, s változatos és ötletes hangszerelésükkel a magyar lejtésű soroknak tarka variációit teremtik meg.

IV.

A líránál is nagyobb fordulat történik a *verses epikai* műfajok területén. A nagy eposz — nemcsak a hexameteres, hanem Arany János népies-archaikus stílusa is — elárvul és csak egy-két epigon kezében tengődik tovább. Az eposznak ez a hirtelen kimúlta éppen annyira speciális magyar irodalmi jelenség, mint aminő volt kétszeri felvirágzása — szemben az általános európai fejlődéssel — a huszas, meg az ötvenes-hatvanas években. A kiegyezés utáni korszak már nem érzi a modern lélek kifejezésének a hőskölteményt, az epikai kapcsokat azonban még nem tudja teljesen széttrönni, s a nagyobbstílu eposz helyett egy hajlékonyabb műfajjal próbálkozik: a *verses regénnyel*. E formának már voltak régi költészetünkben is előzményei, de igazi virágzási ideje a hetvenes-nyolcvanas évekre esik. A verses regénynek ehhez a túlprodukcijához fogható jelenség nincs a környező nemzetek irodalmában.

Pedig maga e forma egy érdekes és bájos abszurdum. Regényszerű ábrázolási mód és verses alak alapján véve ellenlábasai egymásnak. A regény olyan korszakok kedvelt műfaja, amelyek az elbeszélőtől okoskodást, magyarázatot, aprólékos lélektani analízist várnak, feleletet a szociális kérdésekre s a differenciáltabb embernek súlyosabb lelki kétértelműségeire. Az igazi nagy regény nem is érezte magát szorosan költői műfajnak, hanem valami középnek a költészet és a tudományos próza között. Mit segíthet most már e feladatok megoldásában a *vers*? Az okoskodást, részletező analízist a vers éppen vers volta miatt nem bírja el. Az ő könnyebb lebbenésű léghajójának nehéz ballaszt az ilyesmi. Maga Byron is érzi ezt, amikor *Don Juan*-jában ezt mondja: „... Mert rím s raison egymással egyre vív, Ez érteményt, az csengést követelve.”⁷

A próza és vers különböző sajátágaiból következik, hogy a verses regény a prózai regényből nem kölesönözhet mást, mint az életnek modernebb szemléletét és a látásnak azt a bizonyos közelségét, hogy hőseit már

⁶ Bővebben szólottam e belső formai változásokról *A magyar líra a kiegyezés után* című értekezésemben. *Magyar Múza* 1920.

⁷ IX. ének. 74. versszak. Abrányi Emil fordítása.

nem nézi hősöknek — mint a csatás eposz —, hanem közöttünk élő, vergődő, kisszerű embereknek. Az analízisnek, a fejtegetésnek kényszerű hiányát azonban pótolnia kell valamivel. S pótolja is lírai kitérésekkel, költői leírásokkal, rapszódikusan váltakozó hangulatokkal, humorral és irónikus sziporkákkal, s éppen e sajátságai azok, amelyek a mi költészetünknek par excellence lírai korszakához olyan jól találtak.

A verses regény nagy világirodalmi mesterei is ekkép jártak el. Byron *Don Juan*ában a lírai és satirikus kitérések tengenek túl, Puskin *Anyegin*jének főereje a melancholikus hangulatkeltésben van, s Paludan-Müller *Adam Homo*ja a maga fölényes és humorba olvasztott didaxisával pótol a mese és lélekábrázolás vázlatosságáért.

A mi verses regényeink is legnagyobbbrészt e nagy mesterek hatását mutatják. Byroni nyomokon jár Arany János *Bolond Istók*jában, Puskin hatását mutatja Gyulai *Romhányija*, Balogh Zoltán *Alpárija* és Fejes István *Egy szép asszonya*, igen finoman Paludan-Müllerre utal Arany László műve, *A délibábok hőse*. E formát fantasztikusabb tartalommal tölték meg Vajda János (*Alfréd regénye*) és Bulla János (*Tündéröv*), történeti milieu felé fordítja Ábrányi Kornél (a hetvenes években megkezdett, de lassan készülő *Iván*nal), és természettudományos elméleteket akar vele kifejezni Széchy Károly (*Szép Ilonka*).

A verses regénnyel párhuzamosan felvirágozik a rövidebb költői elbeszélés, amely régebbi irodalmunk hasonló termékeitől szintén a nagyobb líraiságban különbözik. E műfaj művelőinek száma valósággal légió, úgyhogy e rövid áttekintés keretében még nevek és címek sem szerepelhetnek.

S amint a nagystílű eposz hangot vált, éppen úgy átalakul a megelőző kornak kedvelt és nagy fejlődést elért epikai formája, a *ballada* is. Arany János szigorú kompozíciói, mélységes tragikumtól sötét, klasszikusan remek drámai dalai után vagy silány, gyerekes kísérletek következnek, vagy pedig barokk módon pompázó, erőltetett szentimentalizmussal telített és teatrálisan hatásvadászó balladák (Kis József). Egyedül Tolnai Lajos jár helyesebb nyomokon, s különösen a népies hangot üti meg szerencsével, de életképessé, tartós hatásúvá ő sem tudja e műfajt éleszteni.

V.

Ez a nagy átalakulás természetesen nem hagyta érintetlenül a *drámát* sem. Itt is e korszak első évtizedében erős romantikus visszahatást látunk. Az új *romantikus drámát* úgy lehet felfogni, mint kettős irányú reakciót. Ellenhatás ez elsősorban a magyar színpadon akkor szinte egyedül uralkodó Szigligeti-irány ellen. Ez iskolának száraz józanságával és nyelvi költőietlenségével szemben a fantázia csapongóbb szabadságát, az érzelmek korlátlanabb jogát és a nyelvnek költői lendületét hozza. De az új irány nemcsak a fantáziának és a poetikusabb nyelvnek reakciója akart lenni. Hiszen egyedül a nagyobb lendület, a színek mámorja és a költői dikció kedvéért visszanyúlhatott volna Vörösmartyhoz, vagy pedig lehetett volna a kortárs Jókainak mint drámáirónak követője. Az új iskola azonban témái és felfogása tekintetében is újat hoz a megelőző drámával szemben. Az előbbi évtizedek színművei főképen a nemzeti tárgyakat kedvelik, vagy

más témájukat is erősen nemzeti érzésű és hangulatú milieube illesztik bele. S ehhez illően dikciójukat is patetikusabbá és szónokibbá hevítik. Az új irány a nemzeti tárgyakat vagy elhanyagolja, vagy csak mint érdekes, mint témájához éppen jól találó couleur locale-t, aláfestésnek alkalmazza, a tárogatóhangú dikcióval szemben pedig inkább csal ki hangszeréből játékosabb, fuvolaszerűbb hangokat. A pusztá színszerűségre alapított józan kiszámítottsággal szemben tehát szeszélyes fordulatok, rapszodikus ötletesség, színes, káprázatos nyelv jellemzik az új irányt, a súlyos lépésű, csatás hangú nemzeti darabokkal szemben pedig pillangóröptű könnyedség, tarka-barka szerelmi kalandok, édes líraiság és bohém barangolás exotikus vidékekre. Mars sisakjába Venus galambjai fészkelnek s a lovagi várak fojtó levegőjű pánccéltermeiből friss lehelletű, illatos ligetekbe lépünk.

E drámai iskolának külföldi mintaképei elsősorban Shakespeare vígjátékai, azután a spanyol drámaírók (Moreto, Calderon) és Grillparzer. Legkiválóbb magyar művelője — Éjszaki Károly primitívebb kezdetei után — Rákosi Jenő, aki képzeletének színességével, ötleteinek merész-ségével és különösen nyelvének könnyed zenéjével valóban fordulatos értékeket hoz a magyar drámának. Követői Dóczi Lajos, Bartók Lajos és pályája kezdetén Csiky Gergely, igazán csak úgy viszonylanak hozzá, mint tanítványok a mesterhez. Később maga Rákosi ezt a játékos irányt megpróbálja, komolyabb, tragikusabb mélységek felé hajlítani, nemzetibb tartalommal megtölteni, s egy-két érdekes és költői tragédiát alkot, melyek egyúttal a shakespearei formától való lassú eltávolodást is mutatják.

E drámai formát azután a később vizsgálandó társadalmi színmű szorítja vissza, de teljesen eltapodni nem tudja. Exotikus virágai egyre jobban fonyadnak, vagy legfeljebb melegházi növényként hatnak, de szinte még legutolsó évtizedeink drámai termésében is ott tarkálnak.

VI.

Az új romantikus drámával szinte egyidőben tűnik fel a XIX. század irodalmának egyik pajzán hajtása, az *operett*. E megjelölés itt természetesen nem a régi értelemben veendő, amikor még víg-operát vagy csekélyebb zenei igényű dalművet értettek rajta, hanem abban az újabb értelemben, amelyet magyarul talán legjobban zenés bohózatnak lehetne nevezni. E műfaj a maga nagy lendületét Offenbach műveinek köszöni, de természetesen megvoltak alapjai a modern ember lelkében, aki gyönyörködik a szeszélyes röpkésekben, szívesen vág fintort a legtisztelőtreméltóbb hagyományok felé, s amely a maga érzelmi bomlottságában a torzban is gyönyörűségét találja. E legszabadabb, legpajzánabb műfaj azonban néha szélső szabadosságokat enged meg magának, teljesen formarobbantó hatásúvá válik, s a színpadot a nézővel való komázással és a történeti vagy mondai milieuból a legmodernebb aktualitásokra való kiszólással néha szinte már brettlivé süllyesztí. Hogy azonban ezekkel a szeszélyes és torz elemekkel sok poétikus és művészien kedves pajkosság fér meg együtt, azt éppen ennek a formának formátlansága magyarázza.

A magyar operett története az eddigi irodalomtörténeti munkákban szinte érintve is alig van. E következő pár sor természetesen nem törekszik

teljességre, csak a fejlődés egy-két jellemzőbb fordulátára akar fényt vilantani. Az operettek kultiválását legelőször Bulyovszky Gyula (*Nefelejts*, 1859. évf.) ajánlja a Nemzeti Színháznak. Nemzeti színpadunkon a hatvanas évek elején (1862) csakugyan színre is kerül Offenbachtól *Fortunio dala*, s ugyanebben az évben Treumann és Suppétól *A nőnövelde*. Nagyobb lendületet ad azonban e műfajnak a Molnár György igazgatása alatt a drámái alsóbb fajok művelésére alakult *Budai Népszínház*. Itt 1862 húsvét hétfőjén előadásra kerül a legelső magyar operett, *A szerelmes kántor*. Szövegét Bényei István írta, zenéjét Allaga Géza szerezte. Ez operett Offenbach első műveinek hatására még egyfelvonásnyi terjedelmű. Ugyanebben az évben, ugyanott, ugyane szerzőktől még egy egyfelvonásos operettet játszanak, *A zeneszerző* cím alatt. Természetesen a következő években egyre szaporodó számmal hoznak színre külföldi operetteket. 1863-ban a kolozsvári színpadon is megjelenik az első erdélyi operett *Tűz van!* cím alatt. Ez egyfelvonásos kis mű szerzője Haray Viktor, zenéjét Pongrácz József komponálta. 1864-ben a Budai Népszínház újra továbbfejlődést hoz e téren, amennyiben bemutatja az első magyar háromfelvonásos, szóval teljes estét betöltő magyar operettet Rajkai Friebeisz Istvántól *Cancan a törvénytörés előtt* címen. Zenéjét Jakobi, a színház karmestere szerezte.

Hogy e drámái forma kialakulása mennyire a levegőben volt, mutatja az, hogy maga Szigligeti Ede is kísérletezett e téren (*Debreceni bíró*), de a magyar operett fejlődésére semmi hatása sem volt. Nagyobb lendületet e műfaj csak a kiegyezés után kap, s különösen a pesti *Népszínház* megnyitása óta (1875) kezdődik uralma. Ez irodalmi ágának is, éppen úgy, mint az újromantikus drámának, legnagyobb mestere Rákosi Jenő. Az ő operettjei e műfajt legpoétikusabb virágzásában mutatják, s az ő műveinek semmi közülük a későbbi dekadenciához. Persze ő is él e formának szabadoságaival és pajzán formátlanságait sem veti meg, de ami az ő műveit a későbbi alkotásoktól megkülönbözteti, az meséinek épkezláb alkata, az tárgyainak magyarabb és művészibb tradíciókban való gyökerezése, az darabjainak népies elemekkel való gazdagítása, az a közbeszótt daloknak, áriáknak sugaras poézise, csengő muzsikája. Impressziót szerez Csokonaitól (*Tempefői*), Ovidius életéből (*Világszép asszony Marcia*), fordul népies motívumokhoz (*A négy király*), sőt megpróbál operaszerűbb köntöst is borítani e műfaj cingár vállaira (*A bolond*).

Nem véletlen, hogy az operettnek és az újromantikus drámának legkiválóbb művelője ugyanaz a személy. E két drámái forma minden jelentékeny különbsége mellett is legvégső lélektani gyökerében rokon egymással. Mindkettőnek legjellemzőbb sajátága valami kedves, komolytalan játékosság, valami üde pajzanság. Csiky is, aki újromantikus ösvényeken indult el a drámaírói pályára, ír operettet (*Királyfogás*), Csepreghy Ferenc *Vízözöne* meg egy mindenáron kategorizálni akaró esztétikust bizony zavarba hozna műfaji hovatarozását illetőleg. E bájos bohóság az újromantikának és az operettnek minden rekvizitumát együtt viszi színpadra.

Később e műfaj szinte érthetetlen dekadenciának indult, s az utolsó évtizedek operett megjelölés alatt izléstelen zagyvaságokat, erotikus meztelenségeket és a tánc hipertrofiájában szenvedő szörnyszülötteket mutattak be a közönségnek. E későbbi operett-stílusba csak a *Tatárjárás* és a *János vitéz* hoztak némi felfrissülést.

A drámai énekesfajok közül nagy virágzásra jut ez időben a *népszínmű* is. E műfaj Szigligeti és Szigeti hagyományain épül tovább. Tóth Ede és Csepreghy ügyessége és kitűnő színészek játéka nagy népszerűsége juttatják. Kisebb tehetségű művelők kezében azonban merő sablonná válik és elcsépelet meseszövéssel, cikornyás hangjával és jól megfésült műparasztjaival messze eltér az igazi népiességtől. Arany János *Poetai receptjének* mintájára, e drámai formának is el lehetett volna készíteni állandó adagolási szabályait. Szerencsére azonban éppen haldoklása idején Gárdonyi Géza költői ereje új életre tudta galvanizálni, a népszínművet a *népdráma* irányába fordította és bájos idilljével, *A borral*, erőteljes tragédiájával, a *Fehér Annával* és fantasztikus népies mesejátékával, a *Karácsonyi álommal* megmutatta, hogy e már avultan ható formának is meg lehetnek a maga továbbfejlődési lehetőségei.

Az eddig vizsgált költői formák, a líra, a verses epika, az újromantikus dráma, az operett és a népszínmű mind többé-kevésbé mutatnak olyan sajátságokat, amelyek a többi műfajokkal szemben bizonyos stilizálóbbrapszodikusabb vagy líraibb jelleget kölesönöznek nekik. E szárnyalóbb irodalmi megnyilatkozások mellett azonban egyre nagyobb erővel bontakozik ki a magyar realizmus, de ennek jellemző vonásait inkább más műfajok juttatják érvényre; e formák a regény és a novella, a tárca és a társadalmi dráma. További vizsgálódásaink ezeknek az irodalmi hajtásoknak gyökérszálaikat fogják nyomonkövetni.

Galamb Sándor.

(Vége következik.)

Novellák. (*Sipos Domokos*: Istenem, hol vagy?! Kolozsvár. — *Hegyi István*: Vándor falu. Szeged.) Az erdélyi író novelláit sok dicsérettel méltatta egy erdélyi lap jeles poétabírálója (az elismerő jelző inkább a poétának szól, mint a bírálónak) s a novellák egyikét-másikat érdeemeseknek tartotta arra, hogy „előkelőbb“ budapesti lapokban is megjelenhessen. Sipos Domokos kétségkívül erős tehetség, de e kötete életszemléletben, hangban és modorban teljesen elüt attól, amit eddig Erdélyből hallottunk. Novellái nyomasztó, komor hangulatúak, az író rideg, néha kegyetlen iróniával bánik alakjaival; néha mintha arra törekednék, hogy meglepő különkedéseivel minél eredetibb, valójában minél kellemetlenebb legyen az olvasóra nézve. Igaz, hogy hősei sok rokonszenvre nem is méltók. Vízkórságosak, kalandorok, nyomorultak, betegek, hűtlenek, érzékek rabjai. Derült jelenet, egészséges hang alig van e kötetben; ködös egyformaságban vonulnak el az alakok s a végén örülünk, hogy nem látjuk őket. Az író stílusán is valami hideg lehellet érzik. Szabatosan csiszolt, ékes mondatai csak akkor melegszenek fel, ha az érzéki szerelmet rajzolja. Ilyenkor néha lángot vetnek, ha csak görögtüzeset is. Mert kiérik, hogy a stíl költői csiláma nem az író megindulásától, vagy izgalmától vibrál, hanem kiesztelt képekkel van átszőve, mint a műcigány játéka, mely a meleg tónust futamokkal törekszik pótolni. S ha extrém témáiban több a mesterkedés, mint az eredetiség: helyelközzel megáradó szózuhatagával Szabó Dezső pompázó frazeológiáját látszik utánozni. Sipos szereti a kis tragédiákat s ezért legtöbb novellájában ott setteng a halál. Meghal a feleség, a bukott leány, a vízkóros, az öreg béres s van egy novellája, melyben két halálraítélt ökor sze-

repel: ebben is az ökrök helyett a mézárós hal meg. Az író kegyetlennek látja az életet s innen a felkiáltás: Istenem, hol vagy? Az égi hatalom tényleg elkerüli e novellákat s a Gonosz szabadon űzheti bennük játékait. Már a kötet címét viselő elbeszélésben is megdöbbenő megoldással dolgozik. Egy hivatalától megfosztott előkelő tisztviselő, ahelyett, hogy munkát keresne, kávéházban ödög s egy ízben úgy lerészegszik, hogy haza érve „a tompa részegség beburkolja s öntudatlanul hever“. De ebben a tehetetlen állapotban is annyira felizgatja felesége csöndes sírása, hogy megfogja az asszonyt, nyakára fonja ujjait s megfojtja. Kis gyermekük mosolyogva, álmodva fekszik a holttest és a részeg között. E novella nagyon tetszett említett erdélyi bírálónak s a hős tettében valami vak szükségyszerűséget látott. A tény az, hogy lélektani fejlesztése nem kielégítő. Az „előkelő“ hős aljas dorbézolását éppúgy nem értjük, mint végzetes tettét. Mert az alkohollal végre is nem lehet a pszichológiát állandóan helyettesíteni. De írónk szereti hőseit beboroztatni, mielőtt cselekvésre küldi őket. A „Karácsony este“ című elbeszélésében is nagyon sokat iszik az öreg János, csak azért, hogy egy disznóól mellett megfagyhasson; a „Véletlenség?“ címűben is „poharaznia kellett a mézárósnak a részeg emberekkel, úgy hogy nemsokára érezte az ital erejét fejében“. Erre aztán haza megy s természetes, hogy megöli hűtlen feleségét.

Írónk ereje jó részét az érzéki szerelem festésére áldozza. Motivumai a betegség, halál, kudarc, éhség s általában az emberi nyomorúság — s ezek után a fájdalmas dolgok után az érzékiség végre legalább mint egészséges elem jelentkezik írásaiban. Ezt beleviszi még egyetlen paraszttörténetébe is, mely

tisztán azon fordul meg, hogy a fiatalok előleget vesznek maguknak a házaseset örömeiből. Siposnak a novellában (Pitymallatkor) igen jó megfigyelései vannak, a magyar paraszt minden mozdulatát észreveszi, tudja, melyik mögött mi lappang, emellett oly jól etalálja a népies hangot, hogy csak sajnálni lehet érdeklődése egyoldalúságát.

Altalában Sipos, mint említettük, erős tehetségnek mutatkozik s ha e köteté nem rokonszenves is előtünk, érdeklődéssel nézünk fejlődése elé. Élet- és emberismeretének mindenesetre gazdagodnia kell, hogy ne állandó sötét szemüveggel nézze hőseit s főkép: több megértéssel és szeretettel szemlélje az életet, mint gúnnyal. Akkor talán majd lesz hőse, aki nemcsak kérdezi, hogy „Istenem, hol vagy?” de meg is találja.

*

Sipos kedvszegő történetei s fojtó légköre után üde szellő csap meg Hegyi István írásaiban. Az író „legkedvesebb mesterének: Tömörkény Istvánnak sírjára koszorúnak” teszi könyvét. A kegyeletet, az ajánlanson kívül, a novellák szelleme is kifejezi. A mester mindenesetre nagy volt a maga körében, de köre volt kicsiny. Hegyi István e szűk kört egyelőre nem törekszik átlépni: a tíz novella közt csak kettő van, mely nem a szegedi paraszt életköréből veszi tárgyát. De milyen friss ez a tíz elbeszélés! Csupa egészség, ifjúság, erő. Már a kötet első darabja is művészi módon festi a falu földhétségét, amint egy földvételi alkalom valósággal lázba hozza a népet. Nem új e téma s vannak, akik a parasztra nézve ellenszenves módon tárgyalják. Hegyi István másképp s igazabban látja a dolgot. „Ötven esztendeje, hogy a székség-nem lehet megélni. Azóta *vándorol a falu*. Hetvenben mentek le először szerencsét próbálni béresnek valók, le Szlavóniába. Kubikon már nemzedékek járták be az országot, de jártak Oláhországba, Szerbiába, mint látott emlékről beszélnek a spiegel várhegy szakadékos meredekjéről, vagy a nürnbergi zenélő óráról. Bejárták Polyákországot is, egy jó rész meg még ma is Amerikában van...” *Ezért* földéhes a falu. Ez a háttér s aztán jön a kép. Hír érkezik róla, hogy a gróf el-

kártyázta a földjét s az most eladó. Jegyzés lesz, mindenki annyit kap, amennyit elbír. Izgalomba jön az egész nép s mire a nap lemegy, egy nagy, meleg, megértő szeretettel átítatott testvéri gondolatban ölelezkik. — Hegyi István e képet oly sok melegséggel, annyi együttérzéssel rajzolja, amennyit csak tárgyába szerelmes művész áldozhat rá. Lát-szik, hogy nemcsak ismeri, de szereti és *megérti* népét. Emberei egy-két szót szólnak s élet gyűl beléjük. S fölösleges szót sem az író, sem ők nem pazarolnak: annyira tömör az elbeszélés, hogy egy mondatának elhagyásával megesonkulna.

Hegyi István novellái drámai mozgalmasságukkal tűnnek ki. Altalában szereti a jeleneteket (egyik novellája kis drámai jelenet) s innen van, hogy elbeszélései is rendezen párbeszédre épülnek fel. Az író a szükséges tudnivalókat (színtér, természeti kép, hangulat-aláfestés) igen röviden mondja el s amint szerit teheti, megszólaltatja és akcióba viszi embereit. Aztán csak néha szakítja meg társalgásukat: a lényeg, amit tudnunk kell, ők maguk mondják s végzik el. Legjobban szemlélteti ezt „A vadörök” c. novellája, mely kis kötetének legkitűnőbb darabja. Két vadór egymásra utaltan ül karácsony éjszakáján egy földbe ázott pihenő-kunyhóban. Beszélgetnek s ráterelődik a szó az asszonynépre. A fiatalabbik megsérti az idősebb férfi volt feleségét, akitől ez épp azért vált el, mert rossz volt. A sértés mégis fáj. A hím bosszút tajtékzó haragjával kel hűtlen párja védelmére s egy újabb megbántás után egy husággal teríti le fiatalabb társát. A mesének ez a vázlatos vázlata. Ahogy Hegyi István e kis drámát a karácsonyéjtszakai beszélgetéstől a gyilkosságig (mindössze hat kis nyomtatott oldal) tömören és iramló gyorsasággal végigviszi, az már maga is kitűnő. A kis jelenet a benne rejlő motívumok kifejtésével szinte követeli a színpadot. Lélektani fejlesztése is kifogástalan: Hegyinek nincs rá szüksége, hogy borral itassa hőseit, a gyilkosság valóságosságát mégis el tudja hitetni. Nem ú. n. részletes indokolás módszerével dolgozik, hogy több oldalról is megtámassza hőse tettét: *egy* érzésből vezet le azt. Hegyi jól ismeri a nép

emberét s indulatait élethíven rögzíti meg. S jól tudja nyelvét is, ezt a látszólag legegyszerűbb egyszerűségű nyelvet, melyben szilaj és lázongó érzések kifejezésére is megvan az erő.

A kis kötet többi novellái kettő kivételével mind kíválnak a paraszti élet eredeti megfigyeléseivel, igazi népi zamatjukkal s nyelvök izes magyarságával. Különösen bájos az *Imriske* c. kis idill, melyben egy talált gyermek két jó embert hoz össze egymással, s kedves *A tizenötös ór* rezignációval vegyülő humora. Az író kitűnően ért hozzá, hogy novelláit oly akkorddal végezze, mely az olvasó lelkében a hangulatot tovább rezgetti. Csak két gyengébb darab van a kötetben: az egyik *A látcső*, mely kissé szétfolyó; a másik az *Annuska* című, melynek fölvételét csak szubjektív emlékek magyarázhatják.

Végiglapozva Hegyi kis könyvét, még stílusir szempontról van ellene egy kifogásom. Ezt írja pl.: „Az útról el lehetett látni a Tiszáig, mit vastag feketeség ölelt magába” stb. Aztán: „Flóra öntözte a virágokat, meg gondozta a fákat. Mi nem kis fáradságot okozott neki”. Majd: „Egy alkalommal, amint a mezőn sétált, az egyik pásztorfiúnál meglátott egy katonai látcsövet. Ami az ismeretszerzésnek új lehetőségét nyitotta meg előtte”. Látnivaló, hogy az első példában *mit* helyett *melyet*-nek kell lennie. A másik két példában a vonatkozó névmás előtt van megszakítva a mondat. Mint-hogy írónknál az ilyen mondatszerkesztés gyakori, nem tudom, módorosságnak minősítem-e, vagy pedig valami nyelvjárás fotográfiajának? E hibák annál feltűnőbbek, mert Hegyi István stílusa különben nyelvtani szempontból is korrekt.

Elbűcsúzva a könyvtől, azt hiszem, hogy nemcsak koszorú ez Tömörkény sírjára, de *remény* is arra nézve, hogy lesz, aki Tömörkény, sőt Gárdonyi örökét átvegye.

Hartmann János.

Tengermoraj. Versek. Írta: Szabó László, Amerika. (Budapest, 1923. Budapesti Hírlap kiadása. 159 l.) Egy Amerikában élő magyar költő lelke háborog felénk a „tengermoraj” zúgásában. Ebbe az összefoglaló hangba olvad a költő lelkének

minden megmozdulása. A gyöngéd szerelem hangja s a világháború fölrázta magyar lélek büszkesége és elkeseredett aggodalma egyaránt tengermorajjává válik lantján. Téma szerint több csoportot különböztetünk meg a vaskos kötetben, de valamennyinek alaphangulata a véreitől elszakadt magyar lélek eleven, sajgó együttérzéséből árad felénk. Szabó László költészete épp ezért nem mondható motívumokban gazdagnak, mert kevés kivétellel ugyanannak az érzésnek néhány változatával találkozunk verseiben. Különösen a világháború fordulatai váltják ki tüzes magyar lelkének „moraját”, mikor is szinte Petőfi legtúlzóbb forradalmi hangjára emlékeztető modorban korbácsolja felháborodásának és gyűlöletének tajtékzó hullámaival mindazokat a nemzeteket, amelyek a magyar ellen sorakoztak. Maró gúnnyal jellemzi főképp Angliát és Amerikát, kikkel szemben a központi hatalmak szövetségét „Új korszakok páncélos Messiása”-ként üdvözli. Figyelő szemmel és minden változásra érzékenyen reagáló temperamentummal nézi az európai és különösen a magyarországi eseményeket, amelyek politikai költészetét inspirálják. Ilyen tárgyú költeményeiben — ódai kísérletekként ható politikai elmékedésekben — forradalmi hangot üt meg. A népjog és világszabadság nevében üdvözli az „Orosz tavasz”-t, majd „A magyar köztársaság”-ban a „magyar mennyországot”. Tévedését izzó magyar nemzeti érzése menti, amely túlzó forradalmi kitöréseit is áthatja. Kiábrándul a megvalósult eszméből, kurucosan kesereg Sárospatak vesztén, majd a geszti sírbolt előtt áldoz a nagy halott emlékének:

A magyar ég hadd zengje vissza:
E föld mindaddig csonka seb marad,
Míg szellemét e magyar óriásnak
Minden szív föl nem issza!

A vesztett háború hatása alatt politikai költészetének alapmotívuma az irredentizmus lesz, amely erőteljesebb hangot vált ki az egyébként többnyire egynemű tengermorajból. Az érzés kötetnek legjellemzőbb témája éppen az irredenta érzés, amely azonban messze tengerentúlról kapja az impulzus-

kat. Éppen ezért Szabó László irreudenta verseit az ú. n. helyzet-dalokhoz lehet hasonlítani hatás tekintetében. Meglátszik rajtuk, hogy írójuk helyzete egyénileg sohasem változik, csupán beleéli magát bizonyos változásokba, amelyek az irreudenta érzést szülik. Ezért nincs meg bennük az élménynek magával ragadó ereje, mint pl. Végvári verseiben. Ez a magyarázata annak, hogy legtöbb verse elmélkedő politikai költeménnyé válik. Innen van az is, hogy sokhelyt a kifejezés prózaisága lerontja a kívánatos és mármár elért költői hatást.

Mindenesetre tiszteletreméltó törekvés az irredentizmus ápolása a költészet útján, de viszont érthető, hogy költői szempontból e tekintetben kedvezőbb helyzetben van az, aki messze Amerikában élve közvetlenül mit sem élt át az igazi irredentizmust szító sok megaláztatásból és keserűségből.

Irredenták. Drámai költemény két felvonásban. Írta: Szabó László, Amerika. (Budapest, 1923. Budapesti Hirlap kiad. 148 l.) Szabó Lászlónak e másik munkája előadásra szánt irredenta költemény, amelynek tárgya egy álmodó magyar lélek által elképzelt színpadias esemény az elrabolt Felvidéken. Dvorszky tót képviselő, akinek nagy érdeme van a cseh „hódítás” sikerében, izgatottan készül a kormányzói méltóságba való ünnepélyes beiktatására. Azonban a „felszabadított” nép nem osztozik örömeiben s az elégedetlenek nagy tömege visszakívánja a magyar uralmat. A mozgalom vezetője Dvorszky fia, Gyula, a tót néphadsereg vezére. Hűséges bajtársa hűgának titkos imádója: Kispataky Levente. Mindnyájan készülődnek az ünnepélyes alkalomra, amikor a Dvorszkyéknál rendezett multság keretében megtörténik apa és fiú személyében a két ellentétes világnézet összecsapása. Dvorszky leányának, Hanának kezét a kigúnyolt oláh, szerb kérőkkel szemben Levente nyeri el, aki a kormányzó-avatás ünnepélyes órájában megjelenik fegyvereseivel. Nyilvánvaló immár a jól előkészített fegyveres fölkelés sikere, amellyel szemben tehetetlen dühvel toporzé-

kol az öreg Dvorszky. Elvakult dühében le akarja löni fiát, azonban a dulakodás közben elsült fegyver őt magát találja. Halálával megszűnik az ellentétek s a családi gyászt örömmé váltja a főlzabadult nép örömjunggása.

Valószínűség nem sok van e költeményben, de szívünk vágyának, magyar érzésünk nemes álmának mégis megfelel. Sorairól sokhelyt a magyarság büszke apoteózisa szárnyal és ezt — mi tagadás benne — jól esik hallanunk még akkor is, ha nincs kapcsolatban a realitással. Jól gördülő jambusai, ha a sok elméleti vitatkozás és elmélkedés miatt előadásra talán kevésbé alkalmasak is: az elolvasásra mindenestre érdemesek.

Gulyás Sándor.

Mikszáth, a veszített illúziók korának írója. Zsigmond Ferenc a mult évtizedben munkába állt irodalomtörténetíró gárdának egyik tehetséges tagja. A folyóiratokban, legtöbbször az Irodalomtörténetben, közölt tanulmányai főképen elbeszélő irodalmunk kiváló alakjaival: Jósikával, Vas Gerebennel, Baksayval, Gárdonyival foglalkoznak. De különösen Jókairól szóló dolgozatai keltettek megérdemelt figyelmet. Nem erőlteti elvont és megmerevedett sablonokba tárgyait, hanem az irodalomtörténetírói bürokrácia előtt szokatlan találmányossággal és bátorsággal veti fel problémáit és alkotja meg szempontjait. Leginkább azoknak a szálamnak a felkutatása érdekl, amelyek az írói egyéniséget a korabeli élethez fűzik és azt számos részletében meghatározzák.

Hogyan függ a korától Mikszáth: ezt fejtegeti „Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum” című füzetében, mely a debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványaként jelent meg.

Vázzoljuk fel azokat a jellegzetes vonásokat, amelyekből Zsigmond beállításában Mikszáth írói silhouettje kirajzolódik.

Mikszáth egyéniségének fejlődésében, világnézetének kialakulásában mint jelképben tükröződnek a szabadságharc és világháború között élt magyar középosztály eszmevilágának és életfelfogásának nemzedé-

kek szerint fellépő változatai. Az abszolutizmus korában a magyar társadalom — ritka tünet! — a nemzeti lélek egységét és szolidaritását mutatja. Ez a szellem teszi nyakas, meg nem alkuvó ellenzéki magyarrá a gyermek és ifjú Mikszáthot harminckétéves koráig, 1879-ig, amikor Szegeden Tisza Lajos hatáskörébe kerülve Deák, majd a Tiszák politikájának támogatójává lesz. Nála éppen úgy, mint a negyedfélszázados Habsburg-idők annyi nagy magyarjánál, a politikai meggyőződés úgy született meg, hogy a hideg ész nem ritkán fájdalmas nyűgökkel szorította vissza a függetlenségről, a nemzeti önállóságról álmodozó magyar lélek érzelmi megmozdulásait. Ez a beidegzett megalkuvás, a 48 és 67 közti meddő és nagyobbára nem őszinte harc egyre több erkölcsi fonákságot, különösen lelkiismeretlenséget és felelőtlenséget nevelt bele közszellemünkbe. A politika felhámjáról pedig mindig több köranyag szívódott fel a nemzet erkölcsi szervezetébe. A politikai szélesedés, a mélysegeiben áramlatoktól kavargó tenger felületi mozdulatlansága a világ változhatatlanságának hitéből sarjadzó optimizmusra vagy fatalizmusra csábította az ekkori magyar közszellemet. Főképpen pedig ez a hit porlasztotta ki a földet, az anyagi létalapot, a kiváltságaitól elesett gentry alól.

A múlt század közepe táján a természettudományos irány a maga mindenhatóságában elbizakodva neki állt a különféle illuzióktól megszálva tartott lelki területek „felszabadításához“. A „felszabadítás“ sikerült, annyira, hogy az elüzlött illuziók helyén nem maradt más, csak egymásra tatóngó kérdések, amelyekkel szemben mit tehetett egyebet a „felszabadított“, mint hogy mosolyáva palástolta el tehetetlenségét maga előtt is. Tehát ez az érzelmentelen századvégi kiábrándultság, a materializmusnak önmagával szemben is fölünyes közönye egészen más, mint a XIX-ik század huszas-harmincas éveinek érzelmes, lázongó és emésztődő illuzió-vesztettsége. Ezért a századvégi kiábrándultsága megtermette ugyan a humort, de azt a humort, amelyben nem a könnyek savát, hanem a cinizmus jegét érezzük.

A kiábrándultság világrámlata

összefolyva az eszménytelenségnek a magyar politika talajából fel-fakadt vadvízeivel, mosta ki a férfúvá ért Mikszáth nemzedékének szívéből a hitet, lelkesedést és tetterőt. A politika terén is a hiábavaló illuzió-kergetés és a páthosszal szavaló naivság ábrándította ki Mikszáthot az ellenzékiiségből és térítette át Tisza Kálmán táborába. Azonban érzelmi közösségbe sohasem lépett ezzel a politikai irányzattal sem, hanem a politikai élet alakjait vagy mozzanatait párttekinetek nélkül, a művész fölünyes érzéstelenségével mintázta költészetébe.

Bármennyire hitelüket veszítették is illuzióink, néha-néha mégis jól esik a prizmájukon át szépségeket nézni bele a kifosztott világba. Így válik az elvesztett, vagy veszni indult illuziókkal való kacérkodás egyik jellemző sajátosságává Mikszáthnak. Még pedig a vallásos hit, a szerelem és a történelmi múlt, az illuziók leggazdagabb termőföldjei szolgálnak neki legbővebben indítékot erre a fényárny-játéokra.

Mikszáth nem atheista ugyan, de a tételes vallás ellen lépten-nyomon sorompóba száll a gúny és közöny fegyvereivel. A világháború előtti magyar művelt osztály képviselője ő ebben, és e téren erősen emlékeztet híres és hírhedt francia kortársára, Anatole Francera. A gúnyolódás egyik gyakori formája mindkettőjüknél az, hogy látszólag a dogmák álláspontjára helyezkednek, de csak azért, hogy kihasználják az ilyen tárgyakkal szükségképpen együtt fogant logikai szervi hibákat. És a dogmarontó Mikszáth költészetének egyik fővarázsa az a lehetszerű gyöngegség, amellyel a gyermekien naiv néplélek vallásos illuzióit: csodahívó babonáit és legendáit körülbecézi.

A szerelmi illuziók Mikszáthban is megfutják a maguk rendes pályáját a szerelmes diáktól a természetes násznagyig, aki már csak nézi a lakodalmas fiataliságot, de ezzel a látványval nem is tud betelni soha. Az ifjúság visszasóvárgása, az öregedő életkornak ez a természetes vonása, a századvégi érzékiségbe merült közszelleméhez hasonulva Mikszáthnál túlzássá, mondhatnók: némi kis perverzitássá fajul. Így rajzolja ő az ártatlan szív sejtlemeszerű megmozdulását, mint irigyelt, de elérhetetlen messzeségbe vesző exotikumot:

így fogja fel a számára visszaszerezhetetlen testi-lelki szűziességet a pikantéria izgalomával. Hogy az a-korbeli természetellenes erotikának hódolva, nem éppen fukarul bánik az érzékiség ingerlésének említett indítékaival: egyik főoka Mikszáth népszerűségének.

A történelmi felfogás módja elhatározólag játszik bele Mikszáth világnézetébe. Korával egyezően illuziók nélkül tekint vissza a multba. Kétkedése és a kétely leküzdésére felvett humora legtöbb anyagot lel a történelmi távlatokban. Szembehelyezkedik a dogmatikus történetírással, mely teljesen elszakítja a jelentől a multat, mintha valami különmemű világ volna. Szívesen süti ki a történelmi hősokról, hogy nagyságuk csak illuzió, és segít rombolni nemzedékének a hagyománytisztélet alapjait. Rendszerint a paródia, illetőleg travesztia visszás törésű levegőjébe állítja bele történeti tárgyait, és a multban távlat-érzék híján csak Hunyadi Matyikat és Jókai Mórickákat tud látni vagy láttatni. A *történelmi relativitás* nála elmállasztja minden történelmi nagyság alapzatát. Mikszáth azt hiszi, hogy a történelemben abszolút igazságok nincsenek, csak előítéletek, vagyis illuziók, melyek folyton változnak, noha divatba jövetelükör örök uralomra akarnak berendezkedni. Ebből az álláspontból fordul ő olyan szívesen a furcsa emberekhez és furcsa társadalmi csoportokhoz, akik kirínak abból a korból, amelyikbe véletlenül beleszülettek. Ezért keresi a lelki különösségeket, amelyek egyik-másik alakjában groteszk örültségé fajulnak. A korszerűtlenség humorát rajzolja meg a nyolcszáz esztendő magyar köznemesi osztály lassú haldoklásában. A kezdetleges lelkeket: a népet és a gyermekeket szintén főképen azért ábrázolja olyan kedvteléssel, hogy a „normális” korszellemnek vagy közfelfogásnak borsot törhessen az orra alá.

A kiábrándultság készíteti arra is Mikszáthot, hogy ujjat húzzon a költészet szabályaival. De ebben nem a romantika újítási szenvedélye vezet, hanem a realizmus fölényes közömbössége. Tehetsége a naiv mesemondásra van teremtve, de a korszellemhez alkalmazkodva a regény- és novellairás multját: a

mesemondó naivságot parodizálja ki. Ebben a magára erőltetett felfogásban hirdeti, hogy az elbeszélő irodalom a hírlapírói riport felé megy *előre*. Szerencsére ez a nézete megmaradt elméletnek; a gyakorlatban irodalmunk szerencséjére a kételkedést legyőzte Mikszáth ellenállhatatlan ösztöne.

Szekfü Gyulának „Három nemzedék” című műve, a Széchenyi felépésétől a világháborúig élt magyarság lelki fejlődésének ez a nagyszabású és úttörő rajza, önismeretünk igazis breváriuma, tágitotta és élesítette Zsigmond tekintetét, amikor Mikszáth és a kor lelkének érintkező vonalaira ilyen szerkesztésen irányítja rá figyelmünket.

Pais Dezső.

Újabb tanulmányok Széchenyiről.
A Döblingi Hagyaték megjelenése új táplálékot adott e nemcsak nemzeti, hanem általános emberi tekintetben is rendkívüli egyéniség gazdag irodalmának. *Túri Béla* még a mult év vége felé nagy tanulmányt szentelt a Nagy Magyar Szatirának s ebből a Budapesti Szemlében, majd külön is kiadta. Azt a kérdést veti föl: vajjon a Döblingi Hagyaték Széchenyi Istvánnak nem eddig ismeretlen képét tárja-e előnk? Vagy nem módosította-e lényegesen a képet, melyet Széchenyiről az emberről, a politikusról lelkünkben hordtunk? A részletes elemzés után Túri válasza az, hogy: nem; a kép ugyanaz, de színeiben élénkebb, megrázóbb, szinte megdöbbentőbb. A lelki állapotra nézve Túri fejtegetésének eredményeként azt mondja ki, hogy Széchenyi elméje 1857-től fogva rendes szellemi munkára és irodalmi alkotásra képes volt s az egykorú tanuk valómása alapján e tekintetben egészségesnek kell tartanunk. Arra a kérdésre, hogy 1857-től kezdve ez az irodalmi munkásság milyen természetű volt: csak szórakoztató időtöltés-e, önmagának foglalkoztatása-e, vagy pedig céltudatos és rendszeres munka, az írónak az a nézete, hogy az Önismerettől kezdve Széchenyi előtt határozott cél lebegett: tükröt akart tartani a császár és miniszterei elé, hogy ismerjék fel kormányzati rendszerük végzetességét. A Nagy Szatira írása közben a kiadás is szándékában volt s csak

utóbb állott el tőle, különösen mikor a Blick megjelenté, a változott viszonyok fölöslegessé tették. A Nagy Szatira rendszertelennek látszó eszmetömegét *formailag* egységessé teszi az a hatalmas célkitűzés: a rendszer gyilkos és öngyilkos mi-voltának bemutatása. Ez a bizarr és kuszált mű gondolati tengelye s ez a végcélja. Ha elkalandozik is tőle, ez csak látszólagos esapongás; minden egy célnak, egy szándéknak van alárendelve. Éppígy *tárgyilag* is egység van benne; a látszólag gazdátlan ötletek hatalmas eszmetömbökbe sűrűsödnek, melyeknek központjai az abszolutizmus, centralizáció s a germanizáció. Károlyi Árpádtól eltérően magában a császárban látja Túri Széchenyi mérgezett nyilainak célpontját s rajta végzi legnagyobb gyönyörűséggel a egyetlen viviszekciót. Ez az ádáz, a hazaszeretet határtalan mélységéből fakadó gyűlölet később enyhül, s míg a Nagy Szatirában nyoma sincs az engesztelődésnek, a Disharmonie-ban már a császár személyében látja a kibontakozás biztosítékát. Legsúlyosabb része Túri fejtegetésének a negyedik szakasz, melyben megcáfolja az irodalomban régebben és újabban is fölmerült nézetet, mintha Széchenyi politikai felfogása Döblingben más lett volna, mint 48 előtt. Világos érvekkel bizonyítja, hogy Széchenyi döblingi korszakában sem tért el politikai alapelveitől. Politikájának két alappillére: az Ausztriával való kénytelen kapcsolat szükségessége és Magyarország alkotmányos önállósága nemzeti kiművelődésével. Ezt vallotta akkor, mikor politikai pályáját kezdte, s ez van meg nyole nappal halála előtt mondott politikai végrendeletében, melynek végrehajtását Deákra bízta. Túri Béla mélyreható tanulmánya, mely több pontban eltér a kiadó Károlyi Árpád megállapításaitól, igen jó kaulaul szolgál a „leghívebb magyar” bonyolult egyéniségének ismeretéhez.

Ugyancsak a Döblingi Hagyaték bevezetésével ad feleletet *Schaffer Károly*, a nagytudományú elmeorvos arra a folyton fölmerülő kérdésre: örült volt-e Széchenyi, vagy sem; és ha igen, mikor kezdődött lelki betegsége? Schaffer Széchenyi egész lelki világának értékelésével

adja erre a szakorvosi véleményt. Erre a hagyaték kiadója, Károlyi Árpád bevezető tanulmányának utolsó fejezetében fel is szólítja a szakértőket, s ez egyszersmind alkalmat ad, hogy az 1890-ben, Grünwald Béla „Új Magyarország” című könyvével kapcsolatos vita anyagát újra felülvizsgálni lehessen. Grünwald ugyanis arra a végeredményre jutott akkor, hogy Széchenyi pályájának magyarázata nagyrészt nem a lélektan s a politika, hanem az elmekörtán körébe tartozik, mert Széchenyi egész életében melancholiában szenvedett. Salgó J. elmeorvosnak akkori részleges véleménye nem bírta eloszlatni Grünwald valószínűnek tetsző fölfogását.

Schaffer lépésről lépésre kíséri Széchenyi lelki életének fejlődését, atyján kezdve egészen a végzetes pisztolylövésig. Anyagul első sorban Széchenyi munkái, főképen pedig (eddig még nem teljesen kiadott) naplói, továbbá az egykori tudósítások szolgálnak. Minden adat a legpontosabb elmeorvosi megítélésben és mérlegelésben részesül. Az eredmény főpontjai a következők: 1. Széchenyi István apja révén terhelt ember volt; örökölte a családot különösen jellemző idegességig menő túlerzékenységet és a különcökéssel határos eredetiséget. 2. Széchenyi idegéletét legfőképen a lelki aránytalanság és a közérzés súlyos zavarai jellemzik. 3. Előfordulnak benne olyan jelenségek, melyek határozottan kórosak; ilyen elsősorban a lelki egyensúlynak nagyfokú érzékenysége, melynél fogva könnyen környékezte a kétségbeesés. Ennek következménye, hogy Széchenyi egész életében az öngyilkosság kényszer gondolatában szenvedett; másodsorban kórosak voltak a jelenségek, mikor a 48-as események hatása alatt a döblingi intézetben el kellett helyezni. Ekkor nyomott hangulattal párosult izgalmak és muló téveszmék szerepelnek; de nem rendszeres téveszmék és nem mozgásbeli szegénységgel párosult kötöttség, ennél fogva Grünwald Béla megállapítása, hogy Széchenyi baja melancholia volt, teljesen hibás.

Széchenyi nem tartozott a rendes idegzetű emberek közé. Rendellenes idegzete fizikai és pszichikai irányban nyilvánult meg. Fizikailag állandóan küzdött kellemetlen, be-

teges közérzésekkel; pszichikai tekintetben típusa azoknak, kiknek értelmi és érzelmi világában állandóan egyensúly hiánya van. Mint ilyennek hajlama van átmenetileg jelentkező elnezavarra, de ez például 1856-ban teljesen lezajlott. Ha a politikai viszonyok kedvezőek lettek volna s az elmekórtani kezeles fejlettebb, Széchenyi mint *elmezavarából*, de nem *ideggyengességéből* teljesen fölgyógyult elhagyhatta, s bizonyára el is hagyta volna a döblingi intézetet. Ezzel azonban nem lett volna kizárva az a tragikus vég, melyet a végzetes házkutatás előidézett. Széchenyi lelki alkata mintegy zálogát hordta magában az örökös halálnak s ez más alkalmakkal is bekövetkezhetett volna. Egész életének szüntelen testi szenvedései és lelki vergődései igazolják naplóbéli följegyzését: „Nehezebb élni, mint meghalni.“ Életében oly sűrűn váltakozó lehangoltságok és emelkedettségek bizonyos időszakos színezetet adnak lelki világának; ide tartozik fáradhatatlan tettvágya, alapítási szenvedélye; viszont gondolatainak merészsége, nagysága, kedélyvilágának szenvedélyessége és mélysége azt bizonyítják, hogy lelki alkata szerint keverék-típus volt.

Schaffer Károlynak ez a szakvéleménye elosztatja az eddig elterjedt hibás és hamis fogalmakat Széchenyi idegrendszerének élet- és kórtani felfogásában. Mintaszerű példája egy évtizedekkel utóbb végezett elmevizsgálatnak, mely határozott eredményre jutott. Értekezése végén a tudós szerző ígéretet tesz, hogy a nagy ember idegéletének részletes magánrajzát fogja adni; ez azonban csak akkor lesz megvalósítható, ha a készülő nagy Széchenyi-kiadás minden iratát, különösen teljes naplóját fogja közzéadni.

Tolnai Vilmos.

Regényfordítások. *Charles Reade* csaknem egészen új író a magyar közönségnek. Most remek köntösben jelent meg legnagyobbzabású munkája, közel ezerkétszáz oldalon, két kötetben: *Oltár és tűzhely (Genius)*. A napokban már ötvenezer koronán felül hirdették az újdonságok közt. Megérdemelte-e a sok költséget, a rengeteg fordítói munkát? Reade nem jelent fejezetet az angol regény

történetében; átmeneti kor írója s epigonok közül bukkan fel; némelek Dickens-tanítványának tartják, bár puritán erkölcsén s bőbeszédűségén kívül alig emlékeztet benne valami a nagy mesterre. Vagy minden nagy könyv sorra került már, s a kiadók a kisebb nagyságok dolgaihoz nyúlnak, mert fordítani csak kell, sőt egy idegen mindig többet nyom nálunk, mint nem kisebb eredeti tehetségeink? A kétkötetes regényóriás papírjából öt-hat magyar könyv is kitellett volna. S ami Reade értékét illeti, minden érdekessége mellett azoknak lesz igazán kedves tanulmány, akik angolul úgyis tudnak.

annyi bizonyos, hogy Reade, noha nem lángész, mindenesetre figyelemreméltó, szorgalmas író. S ha már egy kiadónk jóvoltából megjelent, nem lesz haszontalan, ha bővebben foglalkozunk vele.

A középkorban játszó regény meseje különben soványabb, mint hinnők. Gerard és Margaret, egy holland fiú és egy holland leány, szeretik egymást. Akadályok támadnak; ellenségük a polgármester, aki a leány birtokát bitorolja, s a fiú két testvére, kik vetélytársuktól akarának szabadulni majdan, az örökség szétosztásakor. Gerardot a házasság küszöbéről űzik el rosszakarói; Hollandián, Németországon, Burgundián, Franciaországon át Itáliába megy calligrafusnak, festőnek, hogy mint híres ember térjen vissza. Margaret hűségesen várja kis fiával. De végzetes csapást mér rájuk egy hamis levél: ellenségeik Margaret halálhírét költik. Ez osztja két részre a könyvet. Amott az oltár, emitt a tűzhely. A fiú mint szerzetes jön haza. Mikor megtudja a valót, az oltár és tűzhely harcra kél benne, s az oltár győz.

Epizódok hegyességig torlódo rétegein keresztül úgy csörgödez ez a mese, mint valami sekély patakocskó. Inkább a föld alatt bujkál, váratlanul bukkan fel, hogy újra nyomát veszítsük. Reade epizódokkal tölti ki a hézagokat, rengeteg apparátussal dolgozik s egész circuszt hajt fel, mely mellett Buffalo menaszériája hitvány kisvárosi báb-színház. Gerard a félvilágot bevándorolja, s egyre nő ellenségeinek, barátainak száma. A középkori ember és állatvilág fémjelzett példányai ki-

sérik nyomon. Vad katonák, leopárdok, vérebek, medvék, haramiák, hercegek, hercegnők, papok, koldusok, törpék, zarándokok, orgyilkosok, lézengő ritterek, szörnyeteg korcsmárosok, akasztott emberek keresztjeit útját. Bejut a pápához is s mint hű szerelmes, kikoszaraz egy hisztérikus hercegnőt. Szinte tündéri hatalom vezeti és óvja. Mert mindig boldogul, s csak a szerelem lesz Achilles sarkává. Szédületes módon lejut börtönéből, s a rablók-bagolyvárából úgy ugrik a szélmalom szárnyára, onnét a földre, mint egy modern léghintás. Társának, a burgundi Denysnek segítségével egész csapat haramiát ver szét. Ezek a jelenetek a vadromantika görögtüzeiben vonulnak el előttünk. Gerard és Denys rémgénybe illő mézszárlást visznek véghez, mikor fennrekednek a padlásszobában. Az egyik gyilkost nyakon szúrják, székre ültetik; Gerard foszforral keni be s remítővé teszi az arcát. A meredt szemgolyók úgy ragyognak, mint két tüzes golyóbis; a fogak fehéren villognak, az ellentét kedvéért, de a nyelv és a szájpaddás tűzvörösen rémít, a homlokon pedig égő betűkkel ragyog az írás: La Mort. (Halál.) Még a bátor Denys is megremeg, hiszen maga az író is megvallja, hogy talán még sosem esett ilyesmi az emberiség történetében. Aztán megjelenik a holdsugár, s még kísértetiesebb lesz a kép. Az ajtófélfán feltűnik egy újabb rabló keze. Denys céloz és talál: nyilával odaszegzi a kezét az ajtófélfához, s mindjárt le is vágják csuklóban. Újabb rabló jön s halálra rémül a hullá láttán. Őt is lelövik. Most végük van: Denysnek elfogyott a nyílvegyje. Dehogy is. A segítség egy expresszvonat pontosságával megérkezik: vörös fény, fáklák, ragyogó mellpáncélok. Igen, Gerard, a szelíd, szép fiú, a művészjelölt, ilyesmiken megy keresztül. Mintha sárkányvérbe mártották volna, sérthetetlen, éghetetlen. Az olvasó pedig egy ideig rémül, aztán fellélekzik s három-négy kaland után mosolyog. Nem, Gerardnak nem lehet baja.

De egyébként is mesterkelt a mesefűzés. Ha az író meglepetést remél alakjai találkozásából, akkor a legképtelenebb módon is összehozza őket. Ilyenkor valami emberfölötti szímat dolgozik bennük. Viszont két lépésről sem látnak, ha egymás el-

kerülése jelent váratlan fordulatot. Gerard szakállal megy Itáliába s csupasz állal jön haza. Ez még csak elég ok, hogy fel ne ismerjék, bár az írójegyzetben is szükségesnek találja megmagyarázni, hogy mennyire elváltoztatja az arcot, ha az ember olyan szakállt tűntet el, mely sohasem ismert borotvát. Hanem ahogy Gerard mint remete bujkál ismerősei elől, valósággal képtelenség. Nem elég a hangja, mely három év alatt mégsem változtatott sokat; nem elég sok más körülmény, ami ráirányíthatná a figyelmet; nem elég, hogy egy meghalt remete fészkebe veszi be magát s nem érintkezik a környékkel, holott elődje ki-kijárt: mindez Margarethen nem kelt gyanút. Ő, a szerelmes várakozástól izzó nő, akinek máskor olyan jó a szeme, az ösztöne, nem gondol arra, hogy hátha Gerard az az emberkerülő, ki-vált mikor kedvese megérkezéséről kevéssel azelőtt értesül! Nem, az író tovább élehetetlenkedik, s a felismerést végül egy anyajegy teszi elkerülhetővé.

Reade alakjai beszédjükben sem természetesekek. Amit velük mondatt, mindig értékes, kiérezzük, hogy jelezni akart, középkort, hitet, babonát stb. Csak az a baj, hogy ritkán számol a helyzettel. Hogyan beszél például a kapitány a súlyedő hajó kétségbeesett utasainak? „Meg kell könnyíteni a terhét, dobjatok ki mindent, vagy elsüllyedünk, még mielőtt partot érnének és elveszítjük azt a kis reményünket az élethez, ami még megmaradt.“ Ilyen méteres dikció még egy vasidegzetű középkori kapitány szájában is mondvacsinálnak tetszik. Az író csinálta, békés szobájában, anélkül, hogy a helyzethez alkalmazkodott volna. De a kapitány még folytatja: „Barátaim, tegnap éjjel, mikor még szép, nagyon is szép idő volt, egy tüzes gömböt láttam a hajó felé közeledni. Ilyenkor, ha két gömb jön, az szerencsét jelent és semmi sem árthat a hajónak utazás közben. Mi, tengerészek, ezeket a tüzes gömböket Castor és Polluxnak nevezzük. De ha Castor jön Pollux nélkül, vagy Pollux Castor nélkül, akkor a hajó halálra van ítélve. Ennélfogva mint jó keresztények, készülődjétek a halálra.“ Ez a pár sor jellemző Reade-re. S ha az alakok a veszély pillanataiban ennyit beszélnek, mennyit beszélhetnek

békésebb órákban? Mintha titkos megegyezés volna köztük: most rajtam a sor, aztán ha befejeztem, te folytatod. Ebben a sokszavúságban maga az író jár elől. Mintha ő is egyik alakja lenne a regénynek. Nem elégszük meg azzal, hogy amit szereplői szájába nem adhat, objektíve maga mondja el; folyton előtérbe lép, mint valami rendező, megmetszőlője az olvasót s tájékoztatja — mondhatni — a regény keletkezéséről, haladásáról: Most ezt mondom el, azt majd később; most feltárom, hogy erre vagy arra micsoda hatást tett ez vagy amaz; most nem mondok el semmit: ismeritek az esetet, a személyt, hát képzeljétek magotokat a helyébe. Összefoglalásokat csinál, körülményesen magyaráz, jegyzetekben kardoskodik egy-egy meglepőbb tény valóságúsége mellett, aztán hol a két szerelms, hol pedig a jelen és középkor közt szaladgál, nem bízik olvasója tudásában, bizonyít, hogy ez vagy az ma talán különösnek látszik, de akkor természetes volt, s kifogyhatatlan bőséggel ontja, szinte fitogtatja, amit a korról tud, fontos jelenségektől a legapróbb részletekig. Ezek a latin, görög citátumokkal megtűzdelt részek holmi föliánsnak mutatják a könyvet, mindenesgyűjteménynek, melyből gondosan jegyzett adatecdulák kandikálnak.

Alakjai nehezen bontakoznak ki nagy számuk miatt. Inkább külsejükről, ruházatukról ismerünk rájuk; típusok ezek, nem egyének, egy-egy lelki tulajdonság képviselői s két nagy csoportra oszlanak, jókra és rosszakra. Egy csoporton belül alig van különbség. A polgármester a kapzsiság típusa, s miért jellemezné különösebben az író, mikor a kapzsiságot mindenki ismeri? A két gonosz testvér csak korra más, mint a polgármester. Margaret csak nő mása Gerardnak. Ahol összetett jellemeket rajzolna Reade, rendszeren eltéveszti a vegyítést. túloz, elidomaltanít. Erre a papirosfigurának beillő Catherine, az alapjában jónak, szeszélyesnek, fecsegőnek szánt öregasszony a legjobb példa. Fejlődés alig van: a jókat megpróbáltatások érik, később valahogy révbe jutnak; a rosszak pedig — a regény végén — szinte varázsütesre térnek meg, hullnak porba. Figyedül Gerard megy át nagy változáson, de ez is inkább az

olvasó tudtán kívül történik. Reade, a kifogyhatatlan elbeszélő, és leíró, nem szívesen rajzol lelki válságot s inkább készen, új alakjában mutatja be hősét. Az alakok kora is bizonytalan: fiatalok és öregek. Három esztendőtt évtizedeknek érzünk.

Csoportjelenetek rajzolásához egyáltalán nem ért Reade. Az a jelenet, mikor Gerard berohan szülei házába, a komikummal határos. A szülők éppen vacsorára készülnek, Johanna asszonnyal s a gyerekekkel. Ekkor ront be Gerard. Megátkozza a két testvért, szerencsétlensége okozóit. Az író közben epikus nyugalommal világosít fel, hogy a lendületes átkok korában vagyunk, s Gerard átka teljes, részletes, mérget és pusztulást lehelő, megrendítő volt. Gerard oda dobja a hamis levelet apjának s elrohan. Betoppán Margaret, Johanna férjével együtt. Boldog, hogy nem ömlött vér. Az apa meg akarja ölni a két fiút, de azok elmenekülnek. „Úgy szaladtak, mint a nyulak.“ Végül lecsendesülnek s meghívják a vendégeket vacsorára, hogy csorba ne essék vendégszeretükön. „Óh, a derék, egyszerű, régi vendégszerető teremtések!“ — sóhajt fel az író. De a vendégek nem mernek a megátkozott ételhez nyúlni. „Erről igazán megfélemedkeztem“ — mentegetőzik az apa.

Íme egy összepréslét jelenet, alig három oldalon. Nagy fordulatok ilyen csomókba vesznek Reade-nél. Nála csak külsőségek, kalandok, leírások kapnak egész kis kötetre való papirost.

A véletlen nagy szerepet játszik az epizódokban s a főhős életét is az szabályozza. Gerard világias gondolkodású, nem akar pap lenni s hogy mégis az lesz, egy hamis levél az oka. Mennyivel szebben festi Gárdonyi a szükségyszerű metamorfózt az Isten rajbaiban! Igaz, hogy Gerard csakugyan holtak hiszi kedvesét, s érthető meghasonlása, megtérése, de az is természetes, ha annyi képtelen epizód után a regény gerince, lelke sokat veszít erejéből az olvasó előtt. Érezzük, hogy a romantikus író egy nehezebb feladattól riadt vissza s külső eszközhöz nyúl, mikor hőseben belső változást akar véghezvinni. Reade-ben itt is a mesegyártó szólal meg, el is árulja magát egy helyt, mikor Gerard és Margaret vergődéséről önelégülten így nyilatkozik:

gez, egyházatyákat böngész s lázas elvonatkozottságában három változatban veti ki magából. Ebben a munkában, ifjúsága forrongó romantizmusától az érett művész öntudatosságáig nagy haladást mutat ugyan, de végzetes hibája mindvégig megmarad: meglefedkezett róla, hogy embereknek ír. Nem csoda, ha már az első stációnál keserű csalódás éri. Unalmasnak találják, misztikus ködbe veszőnek; végtelenül lehangolóan hatott a lidércként rémítő flauberti nihilizmus, mely a káprázatos színpompa közt bujkál: minden semmiség, értékét vesztí egykor s a jövő generáció már csak nevet rajtunk. Nehéz, sőt kínos olvasmány a *Tentation* ma is, pedig azóta végtelen távlatok nyíltak az irodalomban. Teljesen játékszerei vagyunk az író féktelen, beteg fantáziájának s lépten-nyomon érezzük, hogy titokzatos irodalmi sphynx előtt állunk. A *Tentation* azok közé a könyvek közé tartozik, melyeket csak sejt és többé-kevésbé megérez a hozzáhangolt lélek, de igazán megérteni nem tud. Annyi bizonyos, hogy a kételkedésnek megdöbbenőbb, hallucinálásában néhol annyira fenséges evangéliumát így még kevesen írták meg a mulandóság megmásíthatatlan törvényének jogán. S ha tárgyának kódos volta miatt a legérzékenyebb elméjű irodalombüvérokat is pártokra osztja, hatalmas nyelvezetével talán a legmagasabb csúcsot jelöli, hová Flaubert feljutott.

Kállay Miklós kimerítő bevezetésben ismerteti a romantikus Flaubert fejlődését s könyve keletkezését. Fordításáról kivételes elismeréssel szólhatunk. Olyan munkát ültetett át, melyet szerzője — éppen a kifejezés korlátolt lehetőségei miatt — csaknem fél életén keresztül hánytvetett magában. Flaubert lázas fantáziája, színeiben duskáló mérhettelen képei teljesen érvényesülnek az ő gazdag szókincsén s költői megértésén át. A könyvnek csakugyan flauberti karaktere van, s nyelve tökéletesre csiszolt, ismétlések nélkül való, új meg új szépségeket teremtő nyelv.

Henri de Régnier könyve: *Aki félt a szerelemtől* (Genius), lírai regény. Költő írta, aki prózában is biztos

kezü művész. Nem nagy portrékat fest, de az a pár vonás, mellyel személyeit élénk állítja, igazi elbeszélő s jellemző tehetségre vall. Pár élő alakot látunk, filisztert, nagystíli parvenüt, holmi középkori kényír modern jelmezében, egy klasszikusan megérezkített női aktot, a szerető szív s az asszonyi élvezetvágy édeskeserű keverékét s köztük a főhőst, az agyonfinomult Marcellt, „a gyámoltalanság, hipochondria, lehetetlen életmód folytán túlhajszolt fiút”. A regény olyan, mint egy finom pasztellkép, bánatos színekkel festett templomi ablak, melyen át a hervadás orgonazúgása szűrődik. Pompás stílusa csupa illatot, líraiságot érzéket meg, s ez a megjelenítő erő még a halott tárgyakba is életet önt. Külső cselekmény helyett valami belső zsiabongás teszi drámaivá a könyvet. Az író finom szövést nyelve szerencsésen érvényesül *Király György* fordításában. *Kállay Miklós Régnier* írói arcképét változta.

Zapolska regénye: *Az érintetlen asszony* (Kultúra), nem komoly irodalmi munka, legfőlebb nyelve figyelemreméltó; de azért érdekes olvasmány egy okból: nő írta s nőről írta. Egy nőíró bizonyára protestálhat a férfírók mintázta nőalakok ellen, túlzottnak, fogyatékosnak találhatják őket s mint nő, jobban bízhat a maga megformálásában. *Zapolska* alakja tüstént elárulja ezt a tendenciát. Pedig ha végiglapozzuk a regényt, inkább csalódást érzünk. A nagy garral induló könyvtől mást vártunk, rávilágítást olyan dolgokra, melyekkel a nőnél számolnunk kell. Reformregényt vártunk, női tiltakozást önző és felületlen férfibíráskodás ellen, szükségtelen férfi-illúziók eloszlatását a női lélek helyes megértésének javára. De helyett csak egy női réteg ugyancsak elhibázott áltípusát kaptuk. Fővárosokban, fürdőhelyeken, általában a világ internacionális zugaiban élnek ilyen teremtetések; elegánsak, vagyonosak, önállóak; se apjuk, se anyjuk, csupán gáláns körük, lakájuk; túlságosan modern, bár inkább moderneskedő ízlésük, sok felületlen ötletük s egyetlen tárgyuk: a férfi. Mert ilyen *Rena*, az érintetlen asszony. Ezer önvájt sebből vérzik, bár maga se

tudja, mi baja. Mindenesetre végzetesen hiszterikus. Tele van ellentmondással, gyűlöli a férfit s mégis csak vele foglalkozik; valóságos üldözési mániában szenved. Szomorú hánykolódásaiban, férfikínzásaiban, bosszantásaiban ő maga szenved legtöbbet, őt magát sajnáljuk legjobban. Teljes fejtelenséggel cselekszik, mint afféle gyökértelen, sehová sem tartozó nő. Háborút indít a férfi-nem ellen s a végén maga esik el, ostobább módon, mint a legutolsó falusi liba. Ha az írónó a hisztéria örültségét akarta bemutatni, úgy ez sikerült. Rena, az érintetlen aszszony, tulajdonképen mégis csak szeret egy férfit. Ez a férfi persze barátnőnek akarja őt, mert nem hisz a házasság szentségében. Nosza, Rena erre is kész. Am a férfi elutasítja: lelkiismerete nem engedi ezt a játékot; ha Renának már lett volna viszonya, gondolkodás nélkül megtenné. S mit tesz Rena? Odadobja magát egy másik udvarlónak, futólag s mint aki egy folyamodványhoz a legfontosabb aktát is megszerezte, beállít az imádott férfihoz. Ez közben (!) mégis csak rájön, nem tudni hogyan, a házaselet idvezítő mivoltára s prédikálni kezd. Rena pedig, akivel fölöslegesen jártatták a bolondját, dühösen faképnél hagyja. Nem, ő ezentúl a magáé lesz. S most már legyen belőle okos az ember!

Az olvasóban, egy sereg összevissza jelenet után, felébred egy józan gondolat: építsetek minden utcasarkon szanatóriumokat s hidegvízgyógyintézetet ideges nők számára. Nem tudom hirtelenében, megvan-e ez a tendencia a regényben. Bizonyára valamelyik mellékmondásban merült el az irodalom és a pornográfia partjai között. Egyetlen, amiben sokszor gyönyörködünk, a regény színes, ötletes, forró nyelve. *Szentmihályi Valéria* pompásan adta vissza, csak sajnáljuk, hogy tehetségét nem komolyabb könyvek fordítására használta fel a *Kultúra*.

Rider Haggard könyve: *A varázsló* (Studium bizománya), teljesen célját tévesztette. Félig a csodák világába visz, félig racionális talajon áll s a kevert légkör legfeljebb mosolyra indítja az olvasót. Az erős

hit mindenben diadalmaskodik — mondja Haggard — s szerinte ezt példázná a regény. Sajnos, nem így van. Igaz, hogy a főhős nagy elszántságú ember, bátor pap, nem fél a vadaktól, a kínhaláltól, csakhogy új hivatelt szerezzen s meg is téríti embereit. Amde ez a térítés a macskák és az egerek meséjét juttatja eszünkbe. Míg azonban a mesében nem akad egerhős, hogy csengőt akasszon a macska nyakába s így ártalmatlanná tegye, Owen, a miszcionárius, jobban jár. Egérszerepében az író segít rajta, az akasztja fel helyette a mesebeli csengettyűt. Mert Owen csak úgy nyerheti meg a vadak bizalmát, ha valami csodát művel, nagyobb, mint aminőre az ő istenük képes. Owennel csoda történik hát, az író jóvoltából. Almot lát; megtudja az összeesküvést, melyet a vadak királya ellen az egyik királyfi sző. Megtudja, hogy hol találni az ellenmérget, mellyel a megmérgezett királyt az egész törzs előtt életre keltheti. Mindezt az álomkép mutatja meg neki jóelőre, hogy aztán másnap egyszerre hőssé legyen. Az álom segítségével győz s nem hitével, hiszen csodát várnak tőle, s ezt a csodát — a mentő álomkép nélkül — nem tehetné meg. Ha még epizód lenne ez a vízió, értenők. De rajta épül fel az egész regény. S ha az álom hihetetlen, hogyan vehesük komolyan az amúgy is naiv mesét? Bizony semmi értelme sem volt, hogy ezt a könyvet magyarra fordították.

Vajthó László.

Eötvös-Füzetek. I. Farkas Gyula: *Petőfi nagyból elbeszélő költeményei és forrásai.* (Az Eötvös-Kollégiumi Szövetségi Évkönyv II. évfolyamának függeléke.)

Az Eötvös-Kollégium volt tagjainak szövetsége adta ki ezt az évkönyvet, melyben érdekes jelentést találunk a fiatal egyesület 1922—23. évi élénk tevékenységéről. Kimagasló, s a nagyközönséget is méltán érdeklő mozzanatai e működésnek: Gombocz Zoltán egyetemi tanár elnöki megnyitója a hún-magyar rokonság kérdésének jelenlegi állásáról, Zemplén Géza műegyetemi tanár kísérlettel illusztrált előadása a szerves festékekről és Kodály Zoltán zeneművészeti főiskolai tanáré és zeneszerzőé a magyar népzene ős-

rétégeről. Bartoniek Géza, az Eötvös-Kollégium igazgatója br. Eötvös Lórántról szóló meleg és közvetlen hangon írt megemlékezése kapcsán elmondja az *Eötvös-Füzetek* történetét. Egy alapot létesített, melyből minden évben jutalomban részesítik a kollégiumban készült legjobb disszertációt. Ezeket közli az *Eötvös-Füzetek* című sorozat, melynek első füzete Farkas Gyula főntebbi tanulmánya.

Szomorúan jellemzi mai tudományos viszonyainkat, hogy ez az 1918—19-ben készült értekezés csak öt év múlva, s akkor is csak vázlatosan, főbb eredményeinek rövid összefoglalásaként jelenhetett meg.

Ez a 36 oldalra terjedő kivonat még ebben a formájában is érdeklődésre és elismerésre tarthat számot, mert több becses új megállapítással járul Petőfi elbeszélő költeményeinek irodalmához. Inkább forrástanulmány, mint méltatás, bár vannak enemű finom megjegyzései is.

A helység kalapácsát az ossianista paródiák folytatásának tartja, s rámutat Kisfaludy paródiáinak hatására, de szerinte „az ossiani forma aligha ironikus célzatú, hanem valószínűleg csak a kómiikai hatás emelésére szolgált.“ Az *aligha és valószínűleg* szavak azt mutatják, hogy a szerző maga sem igen bízik állítása helyességében. Ferenczi Zoltánnak azt a nézetét, hogy Petőfi az egykorú novellastílust figurázta ki, szintén csak óvatosan cáfolja.

Az ossiánias előadás novellairódmunkban korán felbukkant. 1824-től 1829-ig magam öt ilyen előadású novellát találtam, a dagályos nyelv pedig (ha nem is mindig ossiáni modorú) későbbi elbeszéléseinkben, főként az ú. n. „regékben“, de társadalmi novelláinkban is otthonos, úgyhogy kihívta maga ellen a paródiát. Egy ilyen, nem sokkal *A helység kalapácsának* keletkezése előtt jelent meg a Pesti Divatlapban (1844 jún. 20.) *Eugen és Hermine, vagy: szerelmi kéj és vérboszu*. Paródiái vázolat egynemely divatos magyar novellára (Túróczy álnéven). A szerkesztő megjegyzi rá hogy „Garay barátunk állítása szerint mintegy 20 hasontárgyú novella küldetett a Regélőbe fiatal íróinktól.“ A novella főként stílparódia.

Azt hiszem, hogy Petőfi mégis csak paródiát akart írni, az üres dagályt

akarta kifigurázni, kikacagni. Jó volna stílusát tüzetesebben egybevetni akkori eposzi- és novellastílusunkkal, hátha rábukkannánk a paródisztikus stílfordulatok eredeti-jeire.

János vitézre kimutatja Gyergyai *Argirus királyfi* hatását, ami érdekes új megállapítás és figyelmet arra is, hogy a népdalok mennyire hatottak a *János vitéz* előadására és nyelvére. A *Szerелеm átkában* Vörösmarty *Tündérvölgy*-nek némi hatását látja. A kösziklává változás ismert mondai motívum, Tompa is szívesen használja népmondáiban, melyeket Petőfi felvidéki útjakor kéziratban olvashatott.

Jelentékenyebbek *Salgó*ra vonatkozó párhuzamai. Meséje igen emlékeztet Mednyánszky *Bruderzwist* c. regéjére, de Vörösmarty *Két szomszédvára* és *Vérnásza* is hatottak rá. *Szilaj Pista* meséjét a *Béteky ház* egyik epizódjával, Szőke Pista és Erzsi történetével egyeztetni, melyhez valóban hasonlít. Említi különben, hogy akkori novellairóink szívesen dolgozták fel az úrfitól elcsábított parasztleány tragédiáját, de ezekkel nem veti össze tüzetesebben, pedig érdekes lett volna. Szabó Mártonnak *Pórfü* (Pesti Divatlap. 1845 május 15. 22.) c. novellájában pl. még a csónak-jelenethez hasonló is találunk. Itt Gergely a kedvesét, Ilonkát, csábító úrfit párviadalra szólítja, mely abból áll, hogy a Tiszán két lélekvesztőben egymásnak eveznek, s aki felborul, annak pusztaulnia kell. A furesa párbaaj meg is történik, de a hihetetlenül naiv és kezdetleges novellát aztán jó végre csavarintja a szerző.

Széchy Mária forrását Mednyánszky *Braut-Werbung* c. elbeszélésében találja meg, az alapszeme kidomborítását pedig Kisfaludy *Széchy Mária*ja hatásának tulajdonítja. A *Bolond Istók* mesevázának több motívumát Dickens *Martin of Chuzzlewit*-jében diki meg, melyet Petőfi talán éppen Koltón olvasott. Hogy miért nem tartja Bolond Istókot humoros alaknak, nem igen tudom megérteni. Öniróniája, mellyel nyomorúságán tréfálkozik, a komolyságot és bolondos jókedvet vegyítő beszédmódja, általában „okos“ bolond-volta nem humoros-e?

Az apostol forrásaira vonatkozó eddigi kutatásokat csak összefog-

lalja s apróbb vonásokkal egészíti ki.

Mégegyszer ismételnünk kell, hogy ez a kis tanulmány csak egy nagyobbak kivonata, tehát igazságtalanok lennénk a szerző iránt, ha ebből akarnánk amarra végleges következtetéseket vonni. Annyit örömmel látunk, hogy sok újat mond Petőfi forrásairól, melyeket nagy tanulmányában bizonyára még részletesebben és meggyőzőbben világít meg, s arról is meg vagyunk győződve, hogy kevésszavú méltatásai ott sokoldalú és mélyreható fejtegetésekké kerekednek.

Szinnyei Ferenc.

Pierre Benoît: *Elhagyatva.* (Fordította: *Sz. Bálint Aranka.* Geniuskiadás, Budapest, 1923.) Pierre Benoît nevével az utóbbi évek folyamán eleget találkozhattunk a francia lapokban. Sokat beszélgettünk magáról és értett hozzá, hogy ügyes reklámokkal ismertté tegye nevét. Nem szoros értelemben vett „irodalmi” író, de tagadhatatlanul nagy sikerei voltak azoknak az olvasóknak körében, akik nem mély, marandó értékeket kerestek a regényekben, hanem csupán szórakozást. Nálunk különösen mint az Atlantide szerzője ismeretes s Franciaországban is ez a regénye aratta a legnagyobb sikert, nagy példányszámban fogyott el s filmen is bejárta a világot.

Még emlékszünk arra a nagy plágiumvitára, mely francia és angol lapok hasábjain zajlott le a *The French Quarterly* c. folyóirat egy cikke nyomán, melyben Pierre Benoît-t azzal vádolták, hogy az Atlantide tárgyát Rider Haggard: *She* című regényéből merítette. A vita azonban nemhogy ártott volna Benoît-nek, hanem inkább megalapította az egyszerű könyvtáros regényírói hírnevét, mert mindenki kíváncsi volt elolvasni azt a munkát, amelyről annyit beszéltek.

Tavaly újabb szenzációval lepte meg Pierre Benoît a párizsikat. Ugyanis tudjuk, hogy ő De Valera francia híveinek egyik vezetője. Egy nap aztán az a hír jelent meg a párizsi lapokban, hogy Pierre Benoît-t a másik ír párt autóval elrabolta és ismeretlen helyre vitte. Az egész dolog ugyan kitalált mese volt, de a regényíró elért vele annyit, hogy a

francia sajtó napokig foglalkozott a nevével.

Pierre Benoît regényei többnyire kalandregények, melyekben a fantáziának tág tere nyílik. Csillogó képzelőereje, folyékony, könnyed stílusa, exotikus leírásai megragadják az olvasót. Újabban azonban, mint ő maga is hangoztatja, irányt változtatott. Legutolsó regénye, a *Made-moiselle de la Ferte* már analízis munka, mely egy Eugénie Grandet-szerű leány lelki fejlődését mutatja be.

A Genius által most kiadott művecske az író három elbeszélését tartalmazza, amelyek révén Pierre Benoît-val mint szatirikussal ismerkedünk meg. Legsikerültebb az első novella, amelytől a kötet a címét is nyerte. Egy francia örveztető a hőse, aki Kis-Ázsiában állomásozik, de közben eltéved övétől, s egy kaukázusi kis tanácskörtársaságba jut, miáltal az írónak alkalma nyílik a szovjetállam visszasságait kigúnyolni. Az örveztető összeismerkedik a népbiztosokkal s mindjárt bele is illeszkedik a milióbe, ezredesnek adva ki magát. Nagyszerű dolga van. Az államfő, aki egy csodaszép nő, kegyeivel tünteti ki s ráveszi, hogy a királyi koronával együtt, amely óriási értéket képvisel, szökjenek meg Európába. Az álezredes beleegyezik s magával visz az autóban még egy szép színésznőt is. Elindulnak, de üldözni kezdik őket, az üldözők már-már utólérik a szökevényeket, közben az autó felborul s az örveztető fölébred, mert álom volt az egész szovjetkörtársaság. Övéi ráakadnak s tovább folytatják az utat.

A másik két elbeszélés két kisebb epizód, egyik a francia parlamenti életből, a másik az orosz szovjet törvénykezéséről. De nem a tárgy a fontos Pierre Benoît-nál, hanem ahogyan leírja a dolgokat. Léptenyomon alkalmat talál egy-egy szelletes célzásra és szípkázó éllel s gúnyos szatírával teszi élvezhetővé a legjelentéktelenebb történetet is. Szinte elfeledjük a lélekrajz hiányát és a könnyed elbeszélőt élvezzük, akinek nem is az a célja, hogy mélyebben hatoljon az emberi lélekbe, hanem egyszerűen mulattatni akar s ezt sikerül is neki elérnie. Tegyük még hozzá, hogy a Genius egyszerű, de igen izléses kiállításban bocsátotta közre ezt a munkát és Sz. Bá-

lint Aranka fordítása híven adja vissza Pierre Benoît könnyed, szelímes stílusát. *Megyeri József.*

Szilády Zoltán: *A mi Erdélyünk.* Történeti és néprajzi vázlatok.

E könyvecske azok közül való, melyek a nemzeti önérzetet joggal fűtik s az önbizalmat lelkesen hevítik. E szempontból Szilády kutatásai nemcsak tudományos eredményt adnak: könyve hazafias tett is. A Bethlen-kollégium háromszáz éves alapítási ünnepe alkalmából született meg a könyv. A szerző húsz évig volt tanára e híres intézetnek s amellett, hogy az enyedi kollégium vén falai közt, régi magyar tudósok könyvei mellett időzött, volt ideje rá, hogy az erdélyi tudatlan, ösegszerűségű néprétegek világába is bepillantson.

„A városokban a magyar évszázadok óta európai iskolákban tanul és versenyre kél a Nyugat tudományával; a szomszédjában az oláh megszökik a magyar iskolából és tovább süti lepényét a kövön és cipeli hátán az ősi báránybórt.“ Szilády e két elem évszázados ellentétét mutatja be. Felvonulnak előttünk a magyar művelődés első bajnokai, Apáczai Cseri János, Pápai Páriz Ferenc, Tőke István, Benkő Ferenc stb., stb. s hogy csak a legkiválóbbakat említsük meg: a Bolyaiak, Körösi Csoma Sándor, Zeyk Miklós. Szerzőnk e tudósok életrajza és működésük jellemzése mellett eleven korrajzot ad, melynek keretében még ragyogóbban tűnnek elénk régi művelődésünk apostolai. A könyv e része Erdély képeinek *egyik* fele, mely arra a kérdésre felel: mire képes a magyar? A másik rész azt mutatja be, mit tud az oláh. S bármily vonzó és lelkesítő olvasmány is az első rész, már csak azért is, mert tudásunktól távolabb áll: még nagyobb érdeklődéssel lapozzuk Szilády könyvecskéjének második részét. A szerző itt eredeti kutatások és megfigyelések alapján beszél s előadása oly friss, mintha csak a most érkezett szemtanu elbeszélését hallanók. Bemutatja a havasi pásztor házatáját, ahol „fából van a pohár, a tál, de még az ajtó kilincse, vagy retesze is“, az Arany-vidéki otthont, ahol néhány év előtt még faekével szántott az oláh; ahol szánozója merőben fából készül, egyetlen vasszeg sincsen benne. Részben ké-

pekben mutatja be az oláhok népviseletét, építkezését, ősi tűzhelyét, majd foglalkozásukról, szokásaikról, babonáikról szól. Végül a nyelvtudományt is segítségül hívja, hogy a nép kultúrfokát megállapítsa s arra a meggyőző eredményre jut, hogy az oláhság ma is ragaszkodik kőkorszaki szokásaihoz, eszközeihez és „ha talán meg is tette az első lépést a fémek megmivélése felé, ezt nem a maga jóvoltából tette.“ „*Faeszközök, kötűzhelyek, ősi, félmeztelen viselet maradványai, vándorkalypák és földvárak, juhászélet, samán varázslás: ez az ősthráko-román nép sajátossága.* Csak későbbi szerzemény az ágy, a kenyérsütés, a földmivélés; az ipart csak ma tanulják.“

„Az állam és az egyház is csak külső formák: a rabló törzsfőnökrendszer és a varázslás a lényeg, ami ott lappang alattuk.

Ez a halhatatlan Ósbalkán.

És most ott áll a nagy kérdés a történelem ítélőszéke előtt: kié lesz Erdély? Törvényesség, vagy cselnikrendszer? Műveltség, vagy kőkori-ság? Kereszténység, vagy samanizmus? — Válasszatok!

A magyar olvasó azzal ad választ, hogy lelkesen ismétli magában a könyv címét. De gyakorlatibb választ adhat azzal, hogy a kis könyvet megveszi és terjeszti. Mert, mint említettem, Szilády Zoltán könyve tudományos becsén túl jelentős nemzeti érték s ezért minden rendű iskola ifjúságának meg kell vele ismerkednie. A könyv a szerző kiadása (Budafok), ki annak tiszta jóvedelmét az angol kiadásra fordítja.

Hartmann János.

Feszty Árpádné: *Akik elmentek...*

Híres és érdekes emberek arnyai suhannak el szemünk előtt egy szomorú lélek tükrében. Inkább a szomorú lelket látjuk, mint azokat, akiket rajzolni akar, mert a sors a Jókai-család tagjává tette, s e család belső élete nem olyan vonzó, ahogyan a mesék fejedelme megírni szokta volt. A család feje Laborfalvy Róza volt, aki nemcsak a színpadon volt nagy tragóda, hanem az életben is, mert: „nem volt tehetsége a boldogsághoz“, s ennek árnyéka az egész ház életét burrossá tette. Talán legkevésbé szenvedett ez alatt Jókai, akit feleségének szigorú akarata a költészet birodalmába menekülni

kényszerített s azon túl a virágok s a madarak életébe merült el. Fel-tűnik a dédapa: Laborfalvi Benke József, élete első felében híres szí-nész, másodikában híres tanár; azu-tán a Jókai asztalának vendégei, Ti-sza Kálmán, Bánffy Dezső, Szilágyi Dezső. Majd a múlt század végének időnek előtte elhunyt tehetségei, köz-tük a nagyraihivatott Justh Zsig-mond. Feszty Árpádné valamikor az ecsetet s a rajzönt is forgatta, emlé-kezünk Jókai-regényekre, melyek-nek rajzait ő készítette. Művész-pályája az ecset mestereinek köze-lébe vitte, kik szintén feltűnnek az emlékiratban: Székely Bertalan, Lie-zen-Mayer Sándor, Mednyánszky László, Munkácsy Mihály. Az utolsó sorok férjének, a nagy tehetség tra-gikus hősének, Feszty Árpádnak vannak szentelve. Ennek elégiáját már leányuk, Mara mondja el, amint gyermekemlékeinek ködéből szövő-dik. A szomorú könyvnek szomorú hőse azonban maga a könyv írója, a címkép s a zárókép eredetije, ki a nagyok közelében nem élvezte a nap-sugárt, hanem csak az árnyékban didergett.

Tolnai Vilmos.

Baros Gyula: *Madách nyomai szépirodalmunkban.* Csaknem természetesesen ötlük fel a kérdés, hogy ha Goethe Faustja a világirodal-mat termékenyítette meg, vajjon Madách művének legalább a mi iro-

dalmunkban mutatható-e ki szembe-tűnő hatása? A kérdésre eddig mégis kimerítőbb feleletet nem adott az irodalomtörténet s így Ba-ros Gyula értekezése már tárgyánál fogva is új. Az író sorra veszi azo-kat a szépirodalmi műveket, melyek vagy cselekvényük keretével, vagy alakításuk módjával vették mintául. Az ember tragédiáját. Nyomozza a tárgykör és stílhangulat rokonsá-gát is s ahol az olvasóra nézve érde-kesebb tárgyra talál, ott az egyes műveket tartalmilag is kivonatolja. Műve végén arra az eredményre jut, hogy „Madách főműve legalább mennyiség tekintetében erősebb visszhangot keltett a későbbi költők lantján, mint eddig köztudomású volt“, s bár a Madách hatása alatt készült művek „az igazi költőiség hőfokát aránylag igen szerény mér-tékben éreztették“, mégis figyelem-reméltók, mert tájékoztatnak róla, hogy mily változatos irányban hozta hullámszába Madách műve szellemi életünk bizonyos területét. Baros Gyula a tőle megszokott ala-possággal tárgyalja a kérdést; még azok a kevésbbé jelentős stílparó-diák sem kerülnek el figyelmét, melyek egy-egy napilapban vagy él-clapban jelentek meg s vonatkozásba hozhatók Madách művével. A kis füzet helyes és emelkedett irodalmi szempontjaival, valamint adatainak megbízhatóságával tűnik ki.

— rtm. —

Rákosi Viktor. „Mely nevetés ez alant? mi öröm van a siri világban? A komor árnyak közt Rákosi szelleme jár.“ Így alakíthatnók át Vörösmarty híres Megyeri-epigrammáját. Az ötleteknek, a tréfáknak nagy mestere, a népszerű Sipulusz immár eltűnt a magyar irodalom munkásai közül. Volt egy-két évtized, amikor általános kedveltségre a toll emberei közül alig versenyezhetett vele bárki is, de azóta is, hogy kínos betegség elszigetelte a nagy nyilvánosságtól, a magyar közönség mindig érdeklődéssel olvasta írásait.

Jelességek nélkül nagy népszerűség sohasem magyarázható meg, és ha az irodalomtörténeti szemlélet a tudományos értékelés hidegebb szemével vizsgálja is pályáját, sok olyat fog az ő munkásságában találni, ami modern irodalmunk fejlődésében értékes elem, vagy ami legalább bizonyos törekvésekre jellemző.

Rákosi Viktor munkássága talán legtipikusabb megnyilatkozása annak, amit tárcaszerűségnek lehetne nevezni. Az újabb elbeszélő-íróknak mondanivalója belekényszerül egy-két vonal alatti hasábnak szűk keretébe. Ez az irodalmi alak rendszeren csak igazán nagy formaművészek kezében lesz új szépségek szülője, a legtöbb író gyakorlatában bizonyos kényszeredettségekre, szerkezetbeli elsiklásokra vezet.

E szűkrezabott keretben Rákosi Viktornak gyöngébb szerkesztőképessége bizony könnyen feltűnővé válhatott volna, ha egy másik írói tulajdonsága nem harmonizált volna éppen ezzel a formával olyan kitűnően. Az t. i., hogy ő elsősorban *ötletíró*. A tárcza pedig igen alkalmas arra, hogy pusztán *egy* ötletnek kifejezése legyen. Amellett Rákosi Viktorban az érdekkeltés iránt való nagy érzék is jól illett a tárcza-formához. Így méltán népszerű kötetében, a *Korhadtt fakeszter*ekben érdekesebbnél érdekesebb esetek váltják egymást. De néha még ott

is, ahol az események nem ilyen kínálkozóan frappánsak, tolla alatt érdekesekké válnak. Igaz, sohasem látjuk az ő gyakorlatában ennek a rövid elbeszélő formának éppen azokat a legművészebb eseteit, amikor a szűk keretből az író — hogy kómiikus, vagy tragikus beállítással-e, az most már mindegy — széles és messze társadalmi és lelki horizontokra nyit kilátást. De ehelyett legtöbbször megvan benne a téma jelentéktelenségének és a forma apróságának természetes és magától adódó harmóniája. Ezek teszik kis cikkeit, közöttük különösen *Sipulusz humorcskéit* olyan vonzó olvasmányokká.

Az érdekkeltésnek szinte fakadó könnyüége okozza, hogy sokszor hosszabb lélegzetű elbeszéléseit is részekké tördeli, amelyek megjelenésükben néha egész heti időközben is követték egymást. (*Galambos Pál naplója, Emmi.*) Hogy az olvasó emlékezetéből a mese egyes indítékai már kimosódtak, az nem baj! Csak a történet lényegét tartotta légyen eszében, az érdekkeltés megújításáról és egy-egy meglepő fordulat alkalmazásáról az író tárcáról tárcára úgyszólván gondoskodik.

Persze, ahol szélesebb mederben folyó történeteket kell elmondania, ott a megformálásnak ez a könnyedén felfogott módja már nagyobb alaktalanságot eredményez. A magyar sorsot olyan meghatóan megmarkoló regényének, az *Elnémult harangoknak* is főszépségei inkább az egyes részletekben vannak, mint az egésznek művészi megalkotottságában. Így a Hollandiában játszó részletek sokkal szélesebbre terpeszkednek, mint amennyi szükségés volna, hogy a hősnek élethatározását indokolják. A keretet szétdobják, de érdekesekek és igen hangulatosak.

A hangulatfestés különben szintén jelességei közé tartozik Rákosi Viktornak. Egy-egy milieunak, egy-egy természeti képnek pár kiragadott

vonással való megrajzolása különösen sikerül neki. Nem a régi irodalomnak pepecselő színelrakásával dolgozik, hanem csak a jellemzeteset nagyobb színfoltokba sűrítő ecsetkezeléssel. S érdekes, hogy ez a nagy humorista kivált a természet mélabújának ábrázolását érti; egy-egy ilyen lapja az orosz elbeszélőkkel versenyez.

Regényíróval és novellistával szemben természetszerűleg felvetődik az a kérdés is, hogy minő az emberábrázoló művészete. Rákosi Viktor nem rajzolt differenciál-lekkel. Alakjai kedvesen egyrétűek, de egy-egy vonásuk igazi léletszerűséggel van lekapva, s kitűnően kiemelve az, ami rája a legjellemzőbb. Humoreszkjeiben ez a vázlatos ábrázolás természetszerűleg és helyesen a karikatúra túlzásáig megy, de bírja ő a komolyabb fajtát is. Az *Elnémult harangok*ban egy-két epizód-alak bemutatása kitűnő: így Puskás Gábornak, ennek a műveletlen, de jószívű, mindenért ami magyar, rajongó, az idegen kultúrát megvető, alapjában közönséges léleknek rajza a magyar társadalomnak egy eredeti típusával gazdagította regényirodalmunk arcképcsarnokát.

Ami kedélyét illeti, az emberi érzelmeknek vígabb formái közül kivált a torzra hajló kómikum van hatalmában. Egy-egy embertípusnak, egy-egy intézménynek, egy-egy társadalmi osztálynak, vagy elterjedtebb ferdeségnek villámgyors észrevevője és még gyorsabb torzba túlzója. Ezzel a gaminszerű tekintettel együtt jár tréfáinak és ötleteinek könnyedsége. Mélyre nem igen hasítanak ezek az elmésségek, kényszeredettek is akadnak köztük, de mindig kacagtatók. Különösen azzal lepnek meg bennünket, hogy kapcsolatot teremtenek olyan távoleső emberi megnyilatkozások között, amiknek már pusztá egymás mellé helyezése is ellenállhatatlanul mulattat. Szójátékai és a víg helyzetek között alkalmazott komoly idézetei is abból a képességéből fakadnak, hogy a hangulatilag legszéjjelebb eső elemeket frappáns furesaságokká tudja összefűzni.

Sipulusz nem lett volna igazán Sipulusz, ha a maga haláláról is nem tett volna egy-két ötletes megjegyzést. Egyik humoreszkjében (*Az*

én pártfogóm) elmondja, hogy az ezüstforintosokkal szellemet idéző spiritiszták a pesti szalónok mulattatására alkalmasint gyakran megfogják őt zavarni halhatatlanságának élvezetében. A nagy humoristának ebben igaza volt: ezüstforintosokhoz ugyan a mai viszonyok között nem igen nyúlhatunk, de a magyar közönség, ha kacagni akar, bizonyosan sokszor fog még Sipulusznak derült és ötletes szelleméhez folyamodni.

— bs —

Magyar Elektra és más felfedezések. Februári számunkban ismertettük azt az ómagyar Mária-síralmat, melyet szerencsés kezek nem sokkal előbb fedeztek föl, s melyben eddig legrégibb verses emlékünket tisztelhetjük. Sejtettük, hogy e nagy horderejtű felfedezés erősen ösztönözni fog további kutatásokra, s reményünkben nem is csalatkozunk.

Október 8-án, az Akadémia I. osztályának ülésén Ferenczi Zoltán, az egyetemi könyvtár tudós igazgatója, Petőfi életrajz-írója, tett jelentést egy igen örömdetes leletről. Krüger Hermann, a gothai tartományi könyvtár igazgatója, néhány hónappal ezelőtt talált az említett könyvtárban egy magyaryelvű nyomtatványt, melyre vonatkozólag kérdést intézett Ferenczi Zoltánhoz. Ferenczi természetesen azonnal felismerte, hogy régi irodalmunknak egy nagyon fontos emléke forog szóban, elkérette a becses nyomtatványt, áttanulmányozta, s bemutatta az Akadémia említett ülésén.

Az ily szerencsés véletlen folytán előkerült nyomtatvány létezéséről eddig is volt tudomásunk. Bessenyei György említi u. i. *Holmi* (1779) c. munkájában, hogy megfordult kezében Bornemisza Péter, XVI. századbeli prédikátornak *Elektra* című, Sophoklesből fordított tragédiája, s közül is belőle mutatóba némi jelentéktelen részletet. Ezóta senki sem tudott meg többet e darabról, a nyomtatványnak teljesen nyoma veszett, egyetlen példánya sem került elő többé. Nos, ez a tragédia került most meg a gothai könyvtárból, egy teljesen ép példányban, ráadásul még oly bejegyzésekkel, melyek Bornemisza életrajzi adatait szaporítják.

Címe, mai helyesírásra áttéve, ez: *Tragédia magyar nyelven, az Sophokles Elektrájából nagyobb részre fordítottat, és az keresztényeknek erköcsöknek jobbitásokra, például, szépen, játéknak módja szerint rendeltetett Pesti Bornemisza Péter deák által. 1558. (Bécsben.)*

A tragédiát egy ajánló levél előzi meg (Perneszi Györgyhöz), melyben elmondja Bornemisza, hogy őt a bécsi magyar tanulók kérték fel egy „játék” — bizonyára „iskolai dráma” — írására, neki azonban nem lévén abban gyakorlatja, jobbnak látta lefordítani számukra Sophokles Elektráját; de nem pusztá fordítást adott benne, hanem toldott is bele, módosított is rajta, hogy az erkölcsök javítására még használatosabbá tegye. A darab végéhez függesztett deáknyelvű értekezésében pedig azt is céljálul vallja, hogy tehetsége szerint hozzájáruljon — a fényes görög példakép nyomán — a magyar nyelv pallérozásához, ami — mint mondja — nemigen régóta van még folyamatban.

Amily természetesen illeszkedik bele oktató célzatával a régi magyar irodalom általános képébe e mű, oly figyelmet érdemel a nyelvművelést illető tudatossága, amire nézve e korból még nem sok adat van.

A tragédia egyébként prózában van írva, s valóban nem hű fordítása görög eredetijének; a cselekvény menetét, némely részletek sorrendjét szabadon megváltoztatja, új személyt is iktat bele, s általában az iskolai drámák szokásos típusához idomítja a híres görög tragédiát.

Bornemisza tanára Bécsben egy nagyhírű humanista és jogtudós: Tanner György volt, aki görög kéziratokért csaknem az egész nyugatot, s Itáliát is beutazta: hosszabb időt töltött Páduában is, hol — mint tudjuk — Bornemisza is megfordult. Nem lehetetlen tehát, hogy ismeretsgük korábbi keletű Bornemisza bécsi tartózkodásánál. A tragédiának az a példánya, melyet Ferenczi Zoltán szerencsés volt bemutatni, úgy látszik, e Tanner György tulajdona volt: az írt u. i. a könyvbe némely jegyzeteket, — egyebek közt azt, hogy Bornemisza 1559 augusztus 28-án távozott el Bécsből.

Bornemisza Péter Elektrája azon

ritka magyar irodalmi művek egyike, melyek nem a latin, hanem a görög antikvitással vannak érintkezésben. Becses emléke annak a humanista áramlatnak, mely a renaissance idején Európaszerte előbb egy új-latin irodalmat teremtett, később azonban beoltotta a maga profán, szépirodalmi kultúráját a nemzeti nyelvű irodalmakba is. A magyarnyelvű humanista költészetnek nálunk legjelentékenyebb, valósággal kezdeményező értékű képviselője Balassa Bálint, az évszázados visszhangot felverő, első nagy magyar költő. Aki tudja, hogy Balassa Bálint apjának udvari papja, s egyszersmind a serdülő nagy költőnek nevelője Bornemisza Péter volt: az legott egy fontos láncszemet ismer fel a magyar Elektrában, s világosabban látja azt, amit eddig is sejtett, hogy t. i. abban a folyamatban, mely a Mátyás-korabeli idegen nyelvű humanizmustól Balassa Bálintig vezet, fontos közvetítő szerep jutott Bornemisza Péternek. Bornemisza 1535-től 1585-ig élt, Balassa Bálint tizenhat évvel később született, s kilenc évvel élte túl nevelőjét.

Időrendileg is előkelő helyre jut „az Sophokles Elektrája” a magyar dráma történetében. Nem előzi meg más, csak a Sándor-kódexbeli Hrotsuitha-fordítás, meg Sztárai Mihály töredékműve, a „Papok házassága” (1550); Sztárai másik darabja u. i., a szintén hitvitázó jellegű „Igaz papság tüköre” már 1559-ből való. Eddigi tudomásunk szerint „Balassi Menyhért árulata”, meg a Balassa Bálintnak tulajdonított „Credulus és Julia” voltak első világi jellegű drámáink: az időrendi elsőség e téren most már a magyar Elektrát illeti.

Alig egy héttel Ferenci Zoltán jelentése után a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén részelsültünk újabb meglepetésben, október 16-án. Ezúttal Jakubovich Emil — kinek már az ómagyar Mária-siralom korának, sőt szövegének tisztázásában is jelentékeny része volt — számolt be bécsi levéltári kutatásainak eredményéről. Őt, Fögl Józseffel együtt, a vallás- és közoktatásügyi miniszter küldte ki a bécsi „udvari levéltárba” magyar

érdekű anyag gyűjtése céljából. A bőséges forrást csak kisebb részében vizsgálhatták át, mégis figyelemreméltó eredményről számolhatott be, mely nyomtatás előtti nyelvemlékeink számát örvedtesen gyarapítja. Futólagosan felsorolva, a következő nyelvemlékek kerültek a levéltári kirándulás folytán napvilágra:

a nagyváradi püspökségnek egy tizedlajstroma a XIII. század végéről, mely eddig sem volt ugyan egészen ismeretlen, de gazdag anyaga — több száz helynév, s az illető helyek birtokosainak neve — csak most válik hozzáférhetővé a nyelvtudományak;

XIII. századvégi magyar bejegyzések bizonyos latin kódexekben;

egy 1374-i kódex magyar glosszái; egy szótárszerű nyelvemlék az 1418—1422 közötti évekből; egy magyarul tanuló idegennek a jegyzetei ezek, ki maga számára összeírja a gyakorlati életben legszükségesebb magyar szavakat és kérdéseket; feltűnő nagy helyet foglalnak le a *gyakorlati célú* szójegyzékben az obszcén szavak és káromkodások — ami igen sajnálatos világot vet ugyan bizonyos magyar specialitások nagy multjára, de a nyelvtörténet számára mégis kiváló csemege, mert az adatoknak ebben a fogalomkörben párájt ritkító bőségével szolgál;

bizonyos „Esztergomi glosszák“ 1463-ból;

végül — néhány apróságot melőzve — Várday Aladár levele Várday Miklós bodrogi főispánhoz a XV. század végéről, mely eddig a legrégebb magyar nissilis levélnek számít.

*

Örömmel adunk hírt ez újabb leletekről. Multunk ismerete gyarapszik általuk.

Úgy tudjuk, Bornemisza Elektrája teljes szövegében meg fog jelenni az Irodalomtörténeti Közlemények legközelebbi számában, az utóbb említett nyelvemlékeket pedig vagy a Magyar Nyelvben, vagy a Nyelvtudományi Közleményekben teszi közzé Jakubovich Emil.

Kezdünk reményleni, kezdünk még többet: nagyon sokat várni. S vajjon bele kell-e törődnünk abba, hogy a híres Halotti Beszéd mindörökre a „ne tovább!“ tilalmát jelentés nyelvregiségeink bűvárai számára? Higy-

gyük, hogy e „tiszteletes régiség“ is átadja még „legrégebb“ jelzőjét egy szerencsésen fölfedezendő, még régebbi szövegnek! M. N.

Színházi szemle. A Nemzeti Színháznak a meginduló évadban első újdonsága, Gogolynak *Vőlegénye*, sajnosan mebukott. Annál nagyobb sikereket ér el a színház Shakespeare darabjainak felújításával. Ez előadásoknak ötletes rendezéséről és a Shakespeare-i színpadot megközelítő színpad-beállításáról a *Napkelet* hasábjain már többször esett szó. Itt csak a közönség amaz óhajításának adunk kifejezést, hogy a Nemzeti Színháznak báresak sikerülne hasonló művészettel és hasonló hajtással műsorába illesztenie az eddig elhanyagolt görög, francia és német klasszikusokat is. Lehetetlen, hogy a Shakespeare iránt fogékony magyar közönséget a világirodalom más stíli és más szellemű alkotásai is meg ne ragadják.

A Vigszínház évadmegindulása azzal az örvedetes jelenséggel kezdődik, hogy a közönség jobban pártolja Csehovnak megrendítő *Ivanov*-ját, mint a könnyed, szellemes, de különösebb irodalmi érték nélkül szükkülő gall vígjátékot, *Az első csemetést*. Csehov e műve genialitásában többi drámáival vetekszik, de azoknál több mozgást, akciót, színpadibb eleveniséget mutat. Középpontja egy vidéki földbirtokos, aki bár nem túlságosan jelentékeny ember, de differenciáltabb idegéletével, a dolgoknak mélyére ható tekintetével és érzékeny, kósza lelkével teljes ellentéte szürke és kicsinyes környezetének. Mindent másként lát, mint a többiek, s minden tettének rugóját önkínzó vizsgálódással keresi meg. Hiába figyelmezteti egyik barátja, hogy „a fal fehér, a csizma fekete, a világ olyan egyszerű, próbáld meg te is olyannak látni, mint a többiek“, — hiába! Ivanov Ivanov marad, s mert sem dacolni nem tud lelkébe írt végzetével, sem pedig a többiekhez simulni, — családi életének bonyodalma az öngyilkosságba kergeti. E főalak kéré Csehov a maga egész emberábrázoló biztosságával egy csomó életesen igaz jellemet, s egy csomó meghatóan erőteljes, vagy groteszkül nevetséges helyzetet rajzol.

A Vígszínház nagy ambícióval szolgálta a nagy író. Magát Ivanovot Lukács Pál játszotta. Az volt a benyomásunk, hogy nehéz szerepét tökéletesen megértette, de alakítása nem fakadt a szívéből. Inkább értelmi munkájának azért volt egy-két nagyon igaz megnyilatkozása. Finom és igen ivanov-i vonás volt, hogy amikor veszekszik az emberekkel, nem fordul velük szembe, hanem hátat fordít nekik. Közvetlenül öngyilkossága előtt, amikor a becsület-maniákus orvos az egész násznap előtt sértést vág a szemébe, — fejének szinte akaratlan oldalra lettyenésével Ivanovnak sorsba törődő megadását igen jól érzékeltette. Szeréminek és Hegedűsnek realista ábrázolási modora nagyon illett Csehov stílusához, és a kitűnő Hegedűst régen nem láttuk már ilyen kitűnőnek. Letört, öreg grófjának mozgása, beszédje életből ellesett igazságú volt. Ahogyan motyog, a szavakat kettőtözteti, ahogyan hol neveltséges, hol megható, hol üresen zsörtölődő: mindig és mindenhol a szerző szándékait teremti elétté. Kivált első felvonásbeli monológja, amikor cigarettát sodorni leül a veranda lépcsőjére, volt groteszkül neveltséges és meghatóan igaz. Varsányi Irén a beteg asszony szerepében szívig hatóan szelid és lágy volt, Gombaszögi Fridának, Ivanov második menyasszonya szerepében, éppen az áldozatos hangú részek nem sikerültek. E kitűnően mozgó színésznőnk mindig annak az egyetlen női típusnak csekély változatosságú megnyilatkozásait játssza. Amellett — nem győzzük ismételni — beszédhibája igen kellemetlenül hat. Gyöngyössy Erzsí, a színháznak nem régi tagja, nagyon tehetségesnek látszik, de mélyen zengő hangjával, szavalásra hajló szejtésével inkább emelkedettebb, stilizáltabb hangú szerepekhez illik, mint a realista ábrázolási modorhoz. A Góthpár a szokott módon ügyes volt, csak egy kissé túlzásba vitte a darabnak egyébként elég nagy helyet elfoglaló víg elemeit.

Az *Ivanov* kapcsán örömmel értesülünk a felől, hogy a Vígszínház idei esztendeje értékes, irodalmi becsű darabokkal lesz gazdag. Strindberget, Shawt és Ibsent nagy érdeklődéssel várja a közönség.

* * *

Csehov modorával homlokegyenest ellenkező stílű darabot mutatott be a Renaissance-Színház a belga Fernand Crommelynek *Csodaszarvasával*. Amannak naturalista ábrázolási módja helyett teljesen stilizált világba léptünk, ahol a szerző a valósgót mondanivalójának kedvéért válogatva, átszűrve és túlozva adja elénk. A darab középpontja egy féltékeny férj, vagy jobban mondva maga a férj *féltékenysége*. Mindazt, ami erre a szenvedélyre megfogánásától kezdve egészen örületbe kergető elhatalmasodásáig jellemző, az mind egy alakba van összesűrítve. Úgyhogy a darab hőse nem is igazi élő hús már, csak hűskivonat. Afféle klinikai praeparatum, amelybe az egyes betegség-okozó baktériumok ki vannak tenyésztve. A klasszicizmus is a maga művészig jogos típusalkotó módjával valahogyan hasonló elvek szerint ábrázolt, de mindig artisztikusabb megoldással és az életszerűségnek rózsáit azért mindig megőrizte alakjainak arculatán. Itt a hős azonban semmi más, mint bizonyos sajtáságokmuzeális gyűjteménye, amelyből éppen csak az élet hiányzik. A darabnak ezen az eredendő hidegségén azután egy-két szép, poétikusan lírai rész sem segít. S hogy az írónak főmondanivalói még határozottabban kifejezésre jussanak, hogy az ábrázolando szenvedélynek, a féltékenységnak, minden ismertető jegye a főalakban megnyilatkozhasék, a hőst — a kísérleti módszerhez hasonlóan — kerestett helyzetek közé kellett állítania, környezetét meghamisítania, s különösen a feleség alakját hazuggá ferdítenie. Ezenkívül néha igen kínos hatású a visszataszítóan erotikus jelenetek hajszolása. E hibák mellett azonban egy-két vonás annyira titkaiba marok az emberi léleknek, egy-két jelenete olyan döbbenetes erejű, vagy olyan mélységesen igaz, az egésznek stílusa olyan újszerű, hogy ha a közönség nem is, de minden irodalombarát a legnagyobb érdeklődéssel nézi végig. A realizmusnak romjain aligha e stílus szerint épül fel az új drámának épülete, de mint megkapó kísérlet, méltó volt a bemutatásra.

A rendezés erősen expresszionista díszletek között játszatta a darabot. Bár a mű nem egészen expresszio-

nista, mégsem volt helytelen ez a beállítás, mert a közönséggel mindjárt a függöny föllebbezésekor figyelmeztetően érezte, hogy nem reális világ az, amit mutatni fognak, nem kell a szavaknak és tetteknek valószerű jelentést tulajdonítani. A főalakot Törzs Jenő játszotta. Sajnosan látjuk benne egy nagy tehetségnek romjait. A közönség elkényeztetett kedvencének érezve magát, olyan modorosságokra vetemedik, amik már inkább visszaszatóak, mint érdekesek. Beszédje már sem pontot, sem vesszőt nem respektál, teljesen logikátlan száguldások után teljesen logikátlan szüneteket tart, szájnnyitása gyerekesen affektált, szemmergetésében szinte önmagának epigonja, s szóejtésében különösen hátorzongató a hosszú *á*-nak hosszú *é*-vel való helyettesítése. Ez utóbbi sajátága a városligeti gyorsfényképész-segédre emlékeztet, akik badar módon ezzel akarják mutatni, hogy ők is az intelligenciához tartoznak. Azonkívül az *sz*-ek helyett állandóan *s*-et vagy *zs*-t ejt. Őt és Gombaszögi Fridát hallván nem tudunk megszabadulni attól, hogy közönségünk türelmét a külföldi színházjáró publikuméhoz ne hasonlítsuk. Minden más országban a színpadot a tiszta, nemzeties beszéd iskolájának tekintik, a mi színészeink azonban mindent mernek, s a mi közönségünk minden sarlatánságot lenyel. Hol vannak azok az idők, amikor Vörösmarty minden kíméletes udvariasságot félretéve, Komlóssynét olyan keményen megróttá „kácsahápgosásáért”?

Még csak a darab magyar címéről egy-két szót! Karinthy Frigyes a *Cocu magnifique*-ot e szóval gondolta magyarul legjobban kifejezhetőnek: *Csodaszarvas*. Mi most kikapcsoljuk azt a kérdést, hogy vajjon nem sérti-e a kegyeletet egyik szép nemzeti mondánk főmotívumát adni címül, egyszerűen csak annyit állapítunk meg, hogy ez a szó a magyar közönségben egészen más (mondai!) képzetsort indít meg, mint amit a darab címe ki akar fejezni. Talán nem is említendő ezt esetet, ha tavaly hasonló fordítói baklövészel nem találkoztunk volna. A Vígshízház egyik francia bohózatának címét, *Les vignes du Seigneur* Heltai Jenő *Az Úr szőleje*vel fejezte ki. Holott *Az Úr szőleje* a magyar ko-

ponyában bibliai képzeteket kelt életre (az Úr szőlejében munkálkodni a. m. Istennek tetsző életet élni), a franciában pedig *être dans les vignes du Seigneur* annyit jelent, mint *becsípni*. Most már fordítóink vagy az idegen nyelvnek, vagy a magyarnak idiomáival nem voltak teljesen tisztában.

Több heti harsonás reklám után a Magyar Színház eljutott Molnár Ferenc *Vörös malmán*ak bemutatójához. A szenzációsnak hirdetett darab valóban beváltotta a hozzáfűzött reményeket: szenzációsan — megbukott. Persze lehetséges, hogy a közönségnek az a része, amelyet elsősorban a színpadi kiállítás pompája kap meg, pártolni fogja egy ideig, annyi azonban kétségtelen, hogy a bemutató után még Molnár Ferenc rajongói is szégyeltek magukat. Ez a darab a nagyhírű írónak minden fogyatkozását sürítve mutatja, erényeiből pedig úgyszólván semmit. A Molnár-színművek szokott furcaságai, a kiabáló hatás-eszközök, csudás elem, ördög, pokol, — itt valósággyal lomtári zsúfoltságban kerültek elénk. Mint a darab főmozgatója, az ördögi magister maga mondja a bűvös malomról: van itt minden! Van alvilág, van templom, ékszerüzlet, postahivatal, tőzsde, képviselőválasztás, házasságtörés, párbaj, van koporsó, törvénytéki tárgyalás, van Monte-Carlo, Párizs, gyilkossági kísérlet, nyaktiló, rakott káposzta, szóval minden, — csak egy nincs: mondanivaló nincsen. Mert azért a kis gondolatért, ami az egészről kibuggyan, bizony kár volt ekkora apparátust megmozgatni. Ha Goethe vagy Madách súlyos eszméihez a vallás és mitológia minden eszköze társul kívánczok, ha E. T. A. Hoffmann vagy Vörösmarty a maguk szárnyaló képzeletével földöntúli világba ragadnak, ezt megértem, és készséggel követem őket, mert velük fáradni ilyen messzeségbe éppen nem hiábavaló. De mit szóljunk Molnár Ferenc vakmerőségeihez, akinek gondolatai helyett csak ötletei vannak, s akinek fantáziája úgy aránylik a nagy romantikusok képzeletéhez, mint az Ezeregyéjszaka csodáihoz a városligeti vurstli látványosságai. Nem, és igazán nem az a bizonyos „szent örü-

let", amelynek révületében „a költő szeme földről az égre, égből a földre villan“, hanem valami nagyon is profán okosság, amely a háború utáni ízlése-fogyott közönségnek zsebére pislog. Ennek a kedvéért kellene a ríktó látványosságok, az a sok gyerekes furcsaság, azok az operettszerű kiszólások, és az a kávéházi viccelődés a nőről, — no, de hogy azután a komolyabb elemek is meg legyenek elégedve, az író nagy kinnal belecsavar egy-két ideának látszó eszmecseppet, fölkeveri klasszikus reminiscenciákkal (miközben még Dantéból sem áttal kegyetlenül idézni), de a hozzáértő közönséget elámítani mégsem tudja, ez nagyon is megérzi, hogy a klasszikus cégér alatt zavaros vinkót mérnek.

Hogy a meséje mi a darabnak? Igen röviden elmondható. Az ördögök magistere olyan csodálatos malmot talál föl, mely egy óra alatt a legerényesebb halandóból is gazembert csinál. Gépe hatását egy jószívű erdészen, aki nagyon szereti feleségét és ennek főztjét, a rakott káposztát, mingyárt be is mutatja, még pedig az alvilág királyának jelenlétében. A pokol fejedelme a nézőközönség sorfala között vonul be a zenekari ülőhelyekre, s onnan nézi végig velünk együtt a mutatványt. A vörös malomba behajítják a szegény erdészt, és most lejátszódik egy, a legsilányabb mozdirámákra emlékeztető história, amelyben a csábító főszerepet a magistertől készített Mima nevű bábu játssza. Ennek a szerzőtől démoninak tervezett asszonyinak (valójában pedig nagyon is terézvárosi ízű kacér kis nőskének) sikerül a férfit erkölcsileg és anyagilag tönkretennie, hiába jelenik meg előtte többször hű és szelid felesége egész odaadó vonzalmával és — rakott káposztájával. Ez a színes változatosságúnak elgondolt, alapjában nagyon is ízléstele nélkül halmozott képsorozat tenné a darab fővarázsát. Végül is azonban a sülyyedés legmélyebb pontján mégis megszólal az erdész szíve, feltámad benne az emberiesség, s az ördögi magister felsül, gépe elromlik, az alvilág fejedelme otthagyja, a szegény megkínzott ember pedig — fölébred, s visszatér feleségéhez és — igen kérem — a rakott káposztához. — Ez a mesevázlat halvány fogalmat sem tud adni arról a zagyva-

ságról, ami a darabban előttünk leperog, s aminek összevisszaságánál csak unalmassága nagyobb. S ami igazán és mélyen sajnálatos, még azt sem látjuk itt-ott felvillanni, ami pedig Molnár Ferenc tehetségének kétségtelenül legértékesebb eleme: még azok a kacagtató ötletek sem szíporkáznak, még azok a kis pillanatfölvételszerű megfigyelések sem mulattatnak, aminők eddigi színpadi műveiben mégis csak előfordultak, s amik apró kis jeleneteit, rajzait olyan kedvesekké teszik.

Niniesen ennek a darabnak egyéb érdeme, mint hogy a színháznak alkalmat adott eredeti és ötletes sceneriára, hogy a színpad berendezése és megvilágítása tekintetében sok érdekes újsággal találkozunk, de kérdés, hogy érdemes volt-e *tant de bruit pour un — plat de chou*. A színészek összevágóan, pergően dolgoznak, de fájdalmas volt a tehetséges Darvas Lilit ilyen pusztán produkcióban kimerülő szerepben látni. Ezek az olcsó, reklámizú, hatás vadászó jelenetek aligha fogják őt színészi pályáján az igazi, a magasabb művészet irányába emelni. Egyébként azt a bizonyos, már egyszer említett technikai fogyatkozását, hogy lélegzetvétele nagyon is hallható, ezúttal súlyosbodni éreztük. Olyan helyeken is, ahol nincs indokolva és bizonyosan akaratlanul is, lélegzése néha már a zihálásig, szinte hörgésig fokozódik. Lehetetlen, hogy erre a színháznál ne figyelmeztessék, s még lehetetlenebb, hogy ezen ne tudna segíteni. Gellért (az ördög-magister) szapora és tiszta beszédű, igen ügyes színész. A három főszereplő közül Somlai (az erdész) volt a legkevésbé jó. Modorában van valami hanyag és hanyaveti, mintha kegy volna részéről a játék, s mintha a nagyobb indulatot kívánó jeleneteibe erőszakkal kellene magát belelovalnia.

A darabról szóló kritika ezúttal még a Molnárhoz közelálló bírálók részéről is mentes volt az agyondícsérestől. Persze a nagyrabecsüzt ideállal kelletnél keztyűsebb kézzel bántak, de soraik között meghökkenést és hidegséget lehetett olvasni.

Galamb Sándor.

Két német dráma. Már közel tíz éve, hogy a nagy háború megváltoztatta a világ képét. Csak a világ-

égéstől ment semleges államokban folyik tovább a régi élet, de ez is csak látszat, mert hiszen egész Európa nagy külső és belső változások lázában vajúdik. Mintha a világtörténet vonatkozó-mozdonyának fékje elromlott volna és most vilámgyorsasággal száguldanánk előre a nagy bizonytalanságba: úgy cserélődik fel a ma a holnappal és minden nap új helyzetet teremt. A külső, gazdasági élet kibogozhatatlan khaosza ráfekszik a lelkekre, új morált, új világfelfogást, új lelki elhelyeződést alakít ki.

Érdeemes volna külön tanulmányban kutatni, mint tükröződik ez a végzetterhes tíz esztendő az irodalomban. Vajjon visszhangzik-e a ma költészetében az új ember új hangja, az új emberé, akit ez a tíz esztendő megforgatott az emberi élet mélységeiben, aki — volt idő — mindennapos táncot járt a halállal és akinek minden nap újra meg újra meg kell küzdenie létéért?

Nem, az irodalom csodálatos módon a régi vágányokon halad és begigazolódnak Vogüé-nek félszázaddal ezelőtt írt sorai: (*Az orosz regény. Előbeszéd IV.*) „A katasztrófák nem oktatják meg és nem módosítják a már érettkorú szemtanúkat, ezek hívek maradnak szokásaikhoz, előítéleteikhez és a rutinhoz. A katasztrófák megmagyarázhatatlan módon hatnak a még gyöngye képzelmekekre, a gyermekekre, akik még sokkal nagyobbak látják, rájuk meresztvén azokat a szép bámuló szemeket, amelyek minden látványt nagyobbak látnak. Ezekből a kicsinyekből férfiak lesznek és bennük megismerjük a vihar gyermekeit.“

Az új kor költészete az új generációra vár. A kortársaknak csak témákat szolgáltatott a világháború ezer egyéni és társadalmi bonyodalma, témákat, melyeket a régi világ szemszögéből láttak meg és a régi megszokott formákba öltöztettek. Nagy mennyiségben termelődtek a világfelfordulástól ihletett versek, drámák és regények, nagyobbra tendenciózusak, háborúra lelkesítőek és pacifisták, sovíniszták és nemzetköziek. A szenzációt hajhászó aktualitásában és a meztelenül kiütköző irányzatosságban aztán rendszeren elsikkadt a művészet és a világirodalom ezirányú hatalmas

termeléséből alig jegyezhetünk meg egy-kettőt, mint maradandó emléket. Az új nemzedék, melyet forrongó korunk érlel meg, van hivatva arra, hogy e kor *lelkének* művészi tükrét adja.

Ily szempontból érdekes szembeállítani két német drámát, mely mind a kettő a hadifogságból hazatérő katona tragédiáját dolgozza fel. Az egyik *Sudermannnak* „Wie die Träumenden“ című darabja, mely nemrég bukott meg az egyik berlini színpadon és most könyvalakban is megjelent, a másik az ifjú, húszéves *Bertold Brechtnek* a színműve: „Trompeln in der Nacht“, melyet Münchenben adtak először elő óriási sikerrel. A két költőben a két generáció áll egymással szemben: a hírneves agg író, akinek költői működése még a régmúlt béke korában érte el tetőpontját, aki a háborút elefántesonttoronyból szemlélte és akinek a „Heimkehrer“ szomorú tragédiája csak határos téma; meg az ifjú költő, akinek a lelkében a régi világ emlékei összeolvadnak a gyermekmesék foszlányos remniscenciáival, aki háborúban és háború után érett férfivá, és akinek számára ez nem téma, hanem legbensőbb élmény.

A hazatérő tragédiáját már sokféleképpen variálták. A mag mindig — itt is — ugyanaz: a hadifogoly hosszúévi gyöttrődés után visszatér, itthon már eltemették, elfeledték, kedvese más karjaiban, értetlenül áll a nagy változásokkal szemben, nem érti meg az új világot, össze-roppan vagy gyilkol, vagy megbo-csát és új életet kezd. Itt is, ott is megjelenik a háborús gazdag, ez az új emberszörny típus, aki könnyből és vérből aranyat kovácsol és aki minden gyönyör és élvezet. Ez a két alak áll mindkét dráma előterében és köztük a nő, régen: szerelmes menyasszony, lövészárki, fogsági álmok elérhetetlen ideálja, most: porba rántva, megfertőzve a háborús új erkölcsök által.

Sudermann alakjai szalonokban mozognak, érzelmesek és valóságosak lennek, háború, hadifogság csak keret, mely kiemeli őket, de amelyet éppen úgy fel lehetne cserélni más-sal is. Pillanatra meghatódunk, de aztán bosszankodunk saját meghatódásunk felett, amikor látjuk, hogy csak a rutinírozott író trükkjének

váltunk áldozatjaivá. Brecht főhősének sorsa, mely egy forradalmi novemberi berlini éjszakán pereg le előttünk, szétszakítja az esetleges, egyéni sors szűk kereteit, a háborús ember lelke nyílik meg előttünk ijesztő mélységekkel és az utcán végigdübörög, végigzúg a forradalom, a fékevesztett emberi szenvedély. Iszonyú dráma: felkavarja a kloákák szennyét és öntudatosan újraélteti velünk gépfegyveres éjtszakák rémületét. Érezzük a tömeg lehelletét, a tömegét, melyet a világháború érlelt ösztönös, észnélküli rémmé s mely most pusztítva, ordítva száguld végig az utcákon.

Sudermann folytatja rég elfeledett drámáit; régi formák, melyek ma már untatnak. Brechtnek sem sikerült még sajátos kifejezési formáját megtalálnia; Büchernek, a most újraéledő nagy német drámaírónak tanítványa, de a hatalmas kezdet nagy jövőt jósol neki. Érzékeny figyelő fül pedig már most meghallja, hogy az új nemzedék költészetéből új hang csendül ki.

(Berlin.)

Farkas Gyula.

„George Birmingham.“ Az angol nyelvnek egyetlen szava van az írnek és a pap fogalmának a kifejezésére: *clerk*. A félreértéseket csakis úgy lehet elkerülni, ha a papot: clerk in holy orders, vagyis fölszentelt írneknek nevezzük. Ez a latin *clericus*-ből származó szó még azokból az időkből ered, amikor a papon kívül alig akadt ember, aki az írás mesterségéhez értett volna és noha a papság ezt a kiváltságot régen elvesztette, az anglikán lelkészek továbbra is nagyon tiszteletreméltó helyet foglalnak el az angol irodalomban. Hogy csak a leghíresebbeket említsem: Gilbert White, a kedves selborni természetűdős, Newman bíbornok, az angol stílus egyik legnagyobb mestere, aki eredetileg anglikánus volt, Percival püspök, Sydney Smith, Ainger és Inge eseperek, essayisták és kritikusok és a két regényíró Kingsley, és Ferrar, az ifjúsági könyvek szerzője, és Ramsay, a múlt század edinburghi krónikása; valamennyien papok voltak. Lelkeszi hivatásuknak megfelelő komolysággal írtak, bár akadt közöttük nem egy, aki a humor hangjait megpendítette. Mégis — „Írország az az ország, ahol mindig

a váratlant kell várni“ — anglikán papot, aki a burleszk mestere, csakis ott találunk.

Ki ne ismerné Swift Gulliverjét? És ki tolmácsolja a „tragikus sziget“ humoros oldalát jobban, mint Hannay kanonok? Pedig nevét bizony sok művelt angol alig hallotta; de ez a kanonok úr akarataból történik, mert személyét a híres „George Birmingham“ név alatt rejteti.

Hannay James Owen 1865-ben született Belfastban. Iskoláit Angolországban, az egyetemet Írországban végezte. 1889-ben avatták pappá. Vagy egy negyedszázadon át falusi és kisvárosi lelkész volt, míg 1912-ben St. Patrick dublini székesegyház kanonokja lett. A sors sajtóságos játéka folytán Anglia legnagyobb élő humoristája ma a szomorú Magyarország fővárosában él és a budapesti anglikán hívek lelkipásztora. Saját neve alatt pályája kezdetén két fontos teológiai könyvet írt. Címük: „A keresztény monaszticizmus szelleme és eredete“ és „A sivatag bölcsesége“. De már akkoriban is játszott a könnyebb irodalommal. Humoros cikkeket írt folyóiratokba, és ezekben a cikkeken lépett a nagyközönség elé „George Birmingham“.

Sokan áldják ma a két kisleány, Theodosia és Aethea nevét, akik egy szerencsés pillanatban azt mondták Hannay kanonoknak: „Ugyan kérem, írjon nekünk elrejtett kincsekről egy mesét!“ E kérés eredménye a „Spanish Gold“ című könyv volt, mellyel Hannay győzelmes humorista-pályáján elindult. A könyv 1908-ban jelent meg és ma vagy harmincadik kiadását éli. Az elbeszélés tárgya végtelenül egyszerű: egy elrejtett kincs, két jó és két rossz ember, aki régi okmányok bizonytalan utalása alapján keresi a kincset. Hány könyvnek volt már hasonló témája! A rossz emberek nem eléggé rosszak, a jók meg nem túlságosan jók; a rosszakra alig-alig tudunk haragudni, a jókat alig-alig tudjuk bámulni — miben rejlik tehát a könyv sikere? Abban, hogy „George Birmingham“ olyan hangulatot tud kelteni az olvasóban, amely mint egy narkotikum, elárasztja egész lényét, elaltatja a gondjait és meggyőzi arról, hogy mindent tekintetbe véve, nem is olyan rossz a

világ, melyben élünk, jó az Isten és a mai nap annak a tegnapihoz a holnapja, melytől féltünk és amely most, hogy itt van, nem bánt bennünket. A modern filozófiának, mely azt tanítja, hogy az élet csak folytatódó nyomorúság, nagy ellenété ez, de jól esik elégedettséget inni a mai keserű világban! Ezt a tant terjeszti a „Spanish Gold“ filozófusa: J. J. Meldon tiszteletes úr, a ballymy-i segédlelkész. Terjeszti nem szavaival, de cselekedeteivel. A katolikus Írországban kevés a dolga az anglikán papnak. Szegény J. J. Meldon, akiben forr a tetterő, egyéb foglalkozás híján, folyton barátai és ismerősei dolgába üti az orrát, ami rájuk nézve gyakran szomorú következményekkel jár. Megharagusznak, J. J. bajba kerül. De bármi történik is, a segédlelkész úr ragyog a boldogságtól. Az akadályokban csak buzdítást, a vereségekben csak ideiglenes halasztást lát. Ha nincs kalács, eszik kenyeret, ha nincs kenyér, összehúzza a nadrágszíját és elneveti magától az éhséget. Ez az optimizmus olyan szuggesztív, hogy a könyv vége felé az olvasó maga is J. J.-szerű szemmel nézi a világot.

Elképzelhető, hogy olyan típust, mint amilyen J. J. Meldon, nem temethet el írója egyetlen kötetben. Újra és újra találkozunk vele George Birmingham „The Simpkins Pot“ és „The Major's Nice“ című műveiben és J. J. mindig kedves és mulatságos lelkét ismerjük fel szerzőnk leghíresebb könyvének hőséiben, O'Grady Lucius doktorban is. A könyv címe: „General John Regan“.

„General John Regan“-t óvatosan kell olvasni, nehogy úgy járjon az ember, mint e sorok írója. A pályaudvaron vettem meg a könyvet, aztán úgy elmerültem az olvasásában, hogy elfelejtettem kiszállni az állomásomon, és annyira nevettem, hogy megriadt utitársaim mint gyanús elmeállapotú emberre, felhívták rám a kalauz figyelmét.

Az elbeszélés színhelye álmos kis írországi falu. Magyar ember könnyen elképzelheti hosszú, egyenes, poros utcáját, mely néptelenül süt-kérezik a nyári napmelegben. A Kiskúnságban lehetne ez az út. A csendet gépkocsi tilkölése szakítja meg. A mészáros, aki éppen birkát nyúz, abbahagyja a munkáját, a kores-

máros felébred, a falubeliek kitódulnak házikóikból és hamarjában majdhogyanem tíz személy árasztja el az utcát. Az idegen: amerikai turista. Egész életén át sürgött, forgott, sietett, küzdött, — elámul a falu békés csendje fölött. Hát így is élhetnek emberek?... És elhatározza magában, hogy felzavarja kissé ezt a temetőt. Megkérdezi a falubeliaktól, hol van a híres Regan János tábornok szobra? Az emberek összenéznek. Sohase hallottak ilyen nevű egyénről, de azért udvariasságból, meg hiúságból is, azt hazudják, hogy a nagy férfúnak szobra még nincsen, de éppen ma délután ül össze a községi képviselőtestület, hogy a szobor felállítását elhatározza. Az amerikai azonnal száz fontot ajánl fel „Bolivia szabadsághősének“ szobrára. Erre még a koresmáros is hegyezi a fülét: ő a falu egyetlen üzletembere. Száz font szép összeg...

Az egész falu összejátszik, hogy az idegent becsapja. Megmutatják neki a tábornok szülőházát, rokonokat is rögtönöznek a hősnak, a képviselőtestület egyhangúlag megszavazza a szobor felállítását. Gyűjtést indítanak, mindegy, ki mennyit ír az ívre, az idegen száz fontja amúgy is fedez minden költséget. Végül meghívják a leleplezésre még Írország alkirályát is. A nagy úr két hét utánra tűzi ki az ünnepet. Ezzel kezdődik a bonyodalom. Hol akad olyan művész, aki két hét alatt megfaragja a szobrot? De O'Grady doktor minden nehézséget legyőz. A koresmáros unokaöccse síremlékgyáros. Van raktáron egy heverő szobra, melyet az elhunyt családja a nyakán hagyott, mert a várt örökség helyett a megboldogult főispán után csak adósságok maradtak. Ezt a síremléket olcsón meg lehetne venni. De mi lesz, ha a főispán vonásait felismerik benne? „Ne aggódjanak, — mondja O'Grady, — hát úgy néz ki a mi koresmárosunk, mintha az unokaöccse olyan szobrot csinálna, amely akárkire is hasonlít?“ De az uniformista... „Ki tudja, milyen uniformist visel egy bolíviai generális!“ És elérkezik a nagy nap, hozzák a szobrot, készülnek az alkirály fogadtatására. Sajnos, az alkirály azonban megbízta könyvtárnokát, gyűjtse össze beszédjéhez a történeti adatokat és ekkor kisült,

hogy Regan generális sohase létezett. Az alkirály haragjában legerélyesebb szárnysegédét küldi ki a faluba, hogy hordja le a gazember doktort. A furfangos O'Grady megbánás helyett felháborodást színlel. Hát tehet ő arról, hogy az alkirály mindenütt hirdeti, fel kell kelteni a szép és nemes művészetek iránti érdeklődést. Ő ezt komolyan vette és szoborral akarta ékíteni a szerény falut. „De Regan tábornok sohase létezett...” dadogja a szárnysegéd. „Sose is állítottam, — vágja vissza a doktor. Hát ugyan létezett-e valaha egy Vénusz nevű hölgy, vagy egy Herkules nevű úriember? Ugye nem? Mégis ott van a szobruk minden valamirevaló városban és minden múzeumban. Csak nekünk Ballymoyban nem szabad a falunkat felékesíteni?” És addig forgatja a szerencsétlen szárnysegédet, míg végül is az alkirály nevében ő leplezi le a szobrot.

A humor „George Birmingham” birodalma, de komoly húrokat is tud pengetni. „Bad Times” és „Hyacinth” című regényei nagy művészettel ölelnek fel súlyos problémákat. A közönség azonban, az önző, kegyetlen közönség azt mondja, senki se tudja őt úgy megnevetetni, mint Birmingham, írjon hát csak mulatságos könyveket, mert ritka portéka lett a nevetés ezekben a komor időkben. És a jószívű szerző meghallgatja közönségét. Végére a burleszk forma

alatt sem tagadja meg természetét: nála senki se festi jobban az ír nép egyhangú életét, beszédét, lovagiaságát, kedvességét, meleg hazaszeregetét, noha nem egyszer ostromozza lanyhaságáért, hevesességéért és más hibáiért, de mindig gyengéden, mint a szerető szülő. Keményen csak az uzsorás, kapzsi falusi boltosra emeli a kezét. Írország átka, a politika, csak annyiban játszik szerepet könyveiben, hogy megmutassa, hogy minden pártban vannak becsületes, jólelkű emberek. És nem mindig azok a legjobb hazafiak, akik leghangosabban kiabálnak.

A humorista „George Birmingham” elsősorban mégis csak pap és művei, kivételes formában ugyan, de megannyi prédikációk az emberi egyetértésről, a türestről és a felebaráti szeretet terjesztéséről. Mi is meghallgathatnók szavát otthon Magyarországon, ahová a kiváló író sorsa elvezette. Fontos lenne, hogy megismerjük őt és megismerjen bennünket, mert, ki tudja, nem jön-e el az az idő, mikor „George Birmingham” majd szót emel érdekünkben, elmondja honfitársainak szenvedéseinket, megszegyeníti rágalmazóinkat és megnyeri számunkra az angolok és írek platónikus rokonszenvén kívül praktikus rokonszenvét is. Rászorulunk, mert nálunk árva népe nincs a nagy világnak.

London.

Torday Emil.

RUHAK ÉS NEVEK. Sajátságos sorsuk van a nyelv szavainak. Azt hinnők, ha valamely szó egyszer már valamit jelent, ezt a jelentését az idők végezetéig, azaz annak a nyelvnek, amelybe tartozik, végső fennmaradásáig megtartja. Pedig nem így van. A szó alakja, kivált a nyomtatás ideje előtt, észrevétlenül bár, de folytonosan változott; de változott és változik a tartalma s a jelentése is. A személyek nevei valamikor tárgyat, tulajdonságot, állatot, elvont fogalmat jelentettek s könnyen megtörténik, hogy a név megint tárgy megjelölésre szolgál. Ki gondol ma arra, hogy a hátán pántos *mencsikor* kabát nevét eredetileg *Mencsikor Sándor Szergejevics* orosz tábornoktól kapta, aki a mult század ötvenes éveiben Szekesbástya várát védte az európai seregek ellen, s hogy a *raglan* felöltő *Fitzroy James Henry Somerset Lord of Raglan* keresztapaságát vallja, aki ugyancsak akkor ostromolta azt a várat, — hogy tehát felső ruháinkban a krimi háború emlékét hordjuk? Különösen a divat szereti „alkotásait“ híres emberek nevével díszíteni, másutt is, nálunk is.

Honvédeink *atillá*-ja körülbelül már egy százada viseli a nagy hún királynak, *Attilá*-nak nevét; eleinte felső mente volt, később testhezálló, zsinóros dolmány lett belőle. A mult század hatvanas éveiben, mikor megújult a „magyar világ“, a zsinóros téli kabátot *buddá*-nak nevezték, ma is él még neve némely vidéken, ámbár zsinór nélkül. A felálló gallérú dolmány *Zrinyi Miklós*, a szigeti hős képeiről *zrinyi* nevet kapott s ma is így nevezik a díszmagyar szabói. Ezek a ruhanemek többé-kevésbbé önkényes és szándékos elnevezések, melyek valamennyire szűkebb körre szorítkoznak.

Sokkal különösebb, hogy a nép nyelvében is országszerte elterjedt *viganó* sem egyéb, mint személynévként ilyes használata. A XVIII. század végén híres tánc- és balettmester volt Bécsben *Salvatore Viganó*, a balett reformátora; — feleségéhez, *Maria* Medinához gyöngéd szájak fűzték Kisfaludy Sándort, a deli testőrt, aki tőle tanulta elő-

ször *Petrarca* édes nyelvét. *Viganó* táncmester vágatta le olyan rövidre a balett-táncosnők szoknyáját, ahogy most is látjuk az opera színpadán, hogy a nehéz táncmutató-ványok könnyebbekké váljanak és mutatósabbak is legyenek. Egykorú levelekből, híradásokból tudjuk, hogy a rövid és cifra szoknyát csakhamar országszerte *viganó*-nak kezdték nevezni, sokszor nem minden megrovó mellékirtelem nélkül. Csokonai szerint 1799-ben a farsang olyan kurta volt, „mint a *Vigano* leányinak a derekai“, s a *Dorottya* szánjaiban: „A sok slepp, az a *la Bonapart* s *Viganó* a rakoncák között suhog-nak piánó“. De már 1795-ben a *viganó* nála csupán szoknyát jelent. *Viganó* felesége pedig már 1788-ban ilyen rövid szoknyában táncolt, tehát férj is, feleség is hozzájárultak nevének ruhanévvé való válásához.

Egy bájos táncosnő neve vált nálunk közszóvá az aprókockás mintájú szövetek megjelölésében, a *pepita*-ban. *Pepita de Ortegí*, spanyol táncosnő, első férje után *Pepita de Oliva*, 1853-ban ejtette lázba Pest közönségét, miután már egész Európát is *Pepita*-mámor fogta volt el. Először a német színházban táncolt; a Nemzeti Színházban akkor épp *Ira Aldridge*, a híres néger színész *Shakespeare*-alakításai ragadták el a közönséget, úgyhogy Pesten két párt keletkezett, az *Aldridge*- és a *Pepita*-párt (más pártot nem is tűrt volna *Bach* kitünő rendőrfőnöke, *Josef Prottmann*). De mikor a nemzeti színpadon is föllépett, s az esték egész jövedelmét jótékony célra adta, a lelkesedés határt nem ismert, s mindenki csak *Pepita*-ért rajongott. A kereskedések pedig megteltek *Pepita*-szalaggal, *Pepita*-kalappal, *Pepita*-cipővel s száz egyéb *Pepita*-tárggyal. Hogy miért maradt meg éppen a kockás szövetben az ő neve mindmáig, még pedig csak nálunk, azt csak a szavak sorsának szeszélye tudná megmondani.

Igy tehát a *viganó*, meg a *pepita* egy táncmesternek s két szép táncosnőnek emlékét őrizi nyelvünk kincstárában.

Tolnai Vilmos.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, amelynek élén Tormay Cécile elnököl, egy hatalmas táborba gyűjtötte a hazát forrón szerető asszony testvéreket,

A MAGYAR ASSZONY

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) Értesítője

címen értékes, kedves lapot ad ki. Főszerkesztője Berta Ilona. Szerkeszti: Novotny Margit. Célja, hogy öntudatosabb nemzeti életre ébressze és nemzettaggá nemesítse a magyar asszonyt.

A MAGYAR ASSZONY

vezércikkeiben jeleseink szólnak a Magyar Asszonyhoz, irányt jelölnek, célokat tűznek ki, eszközöket adnak, utakat nyitnak a honmentő munkára.

A mult nagyasszonyai élet- és lélekrajzániak, küzdelmének átélésével erőt szerzünk a jelen nehézségeiben.

A magyar fájdalom vándorútját is bejárjuk, hogy soha meg ne szűnjék lelkünk ben annak eleven átérzése: mit veszítettünk.

Mit olvassunk? rovatában a legjelesebb irodalmi alkotásokra hívja fel a lap a figyelmet. Foglalkozik nemzetgazdasági, nevelési, irodalmi, művészeti, színházi problémákkal. Tárcákat, elbeszéléseket, verseket közöl. *Jó gazdasszony* rovata segítségével a háziasszonynak. *A Külföld* női mozgalmait figyelemmel kíséri. Pályakérdéseket tűz ki nemzeti, társadalmi bajaink orvoslása végett.

A Magyar Asszonyhoz minden negyedévben divatlap,

A MAGYAR ASSZONY DIVATLAPJA

csatlakozik, mint kiegészítő rész, gazdag tartalommal. Célja, hogy a legújabb divatot a nemes magyar ízléssel összeegyeztesse és magyar motívumok felhasználásával nemzetivé formálja.

A Magyar Asszony megjelenik minden hónapban, a divatlap négyszer egy évben. Előfizetési ára divatlappal együtt: **egész évre 6000 kor.** tisztviselőknek **4000 kor.** Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VII, Rózsa-utca 23. Telefon József 14—20.

M